T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ ve KUR'AN YOLU TEFSİRLERİNDE NESH MESELESİNE YAKLAŞIMLAR

CELALETTİN ALKAN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MUSTAFA ŞENTÜRK

EDİRNE 2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAK DİNİ KUR'AN DİLİ ve KUR'AN YOLU TEFSİRLERİNDE NESH MESELESİNE YAKLAŞIMLAR

CELALETTİN ALKAN

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. MUSTAFA ŞENTÜRK

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEKLİSANS PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celalettin ALKAN tarafından hazırlanan

Hadis Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinde Nesh Meselesine Yaklaşımlar

Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 9.-10. maddeleri uyarınca 11.06.2019 günü saat 11:00 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin * Kabul edilmesine **OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Doç. Dr. Mustafa ŞENTÜRK	Kabul edilmiştir	
Doç. Dr. A. Taha İMAMOĞLU	Kabul edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Faruk GÜNEY	Kabul edilmiştir	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU

ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10259218
Yazar Adı / Soyadı	CELALETTİN ALKAN
T.C.Kimlik No	61291288478
Telefon	5427613803
E-Posta	celalettin_alkan@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinde Nesh Meselesine Yaklaşımlar
Tezin Tercümesi	Approaches Towards Naskh (Abrogation) in Hak Dini Kur'an Dili and Kur'an Yolu
Konu	Din = Religion
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tefsir Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	145
Tez Danışmanları	DOÇ. DR. MUSTAFA ŞENTÜRK
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

26.06.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinde Nesh Meselesine Yaklaşımlar

Yazar: Celalettin ALKAN

ÖZET

Tefsir usulünün kadim konularından biri olan ve etrafında birçok tartışmalar yapılan nesh konusu, tefsir ilminin en problematik konularından bir tanesidir. Bununla birlikte bu konu halen akademik dünyada gündemdeki yerini korumakta ve hakkında çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu durum da gün geçtikçe nesh hakkında farklı anlayış biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Biz bu çalışmamızda Türkiye'de cumhuriyet sonrasında kaleme alınmış, yazılışlarının arasında 65 yıl bulunan ve her ikisi de Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlatılan "*Hak Dini Kur'an Dili*" ve "*Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*" adlı eserlerde bu meseleye yaklaşımlardaki ortak ve farklı noktaları müelliflerin değerlendirmelerinden yola çıkarak, karşılaştırmalı bir metotla ortaya koymaya çalıştık. Böylece bu iki eser özelinde ülkemizde nesh meselesine yaklaşımların zamanla uğradığı değişimi tespit etmeye gayret ettik.

Tezimiz bir giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve "*Kur'an Yolu"* adlı tefsirler tanıtılmıştır. Bunun ardından ilk bölümde neshin tefsir literatüründeki yerine değinilmiş, ikinci bölümde her iki eserde nesh meselesine teorik yaklaşımlara ve bu bağlamda müelliflerin nesh tanımlamalarına yer verilmiştir. Son bölümde ise her iki eserde neshe konu olan ayetler tek tek incelemeye tabi tutularak müelliflerin değerlendirmeleri kaydedilmiştir. Sonuç kısmında ise ortaya çıkan neticeler toplu bir şekilde sunulmuştur.

Anahtar Kelimler: Kur'an, Tefsir, Nesh, Elmalılı, Kur'an Yolu.

Name of Thesis: Approaches Towards Naskh (Abrogation) in Hak Dini Kur'an Dili and Kur'an Yolu
Writer: Celalettin ALKAN

ABSTRACT

Naskh (abrogation) is one of the oldest and widely discussed issues of Qur'anic exegesis and problems revolving this issue still remains in modern academic works. This also maintains the continuous emergence of new and different approaches.

In this study, it is intended to analyse the evaluations of naskh issue by comparing the approaches of the two works commissioned by the Presidency of Religious Affairs in Turkey, "Hak Dini Kur'an Dili" and "Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir". It is also attempted to examine the change in approaches to the issue during 65 years of interval between these Turkish post-republic works.

This study consists of three main chapters apart from introduction and conclusion. After introducing the two works in the introduction part, the first chapter reviews the issue of naskh in exegesis in general terms and the second chapter captures the theoretical framework of the issue with regards to these two works and to the definitions of naskh by their authors. Finally, the third chapter analyses one by one the verses correlated with naskh including the evaluations of the authors on them. Lastly, collated findings of the study have been reviewed and presented in the conclusion.

Keywords: Qur'an, Exegesis, Naskh/Abrogation, Elmalılı, Kur'an Yolu.

ÖNSÖZ

Müslümanlar Hz. Peygamber'in (sas) vefatının ardından yegâne muallimlerini kaybetmiş olmakla, içinden çıkılması güç bazı problemlerle karşı karşıya kalmışlardı. Özellikle fetihlerle İslam coğrafyasının genişlemesinin ardından farklı milletlerle etkileşime geçilmesi sonucu müslümanların yüz yüze geldikleri bu problemleri; kader, ahiret, irade, Allah'ın sıfatları gibi inanç konularından, bu sahanın dışında kalan amelî konulara kadar geniş bir yelpazede ele almak mümkündür.

Hz. Peygamber'den sonra henüz ilk asırlarda müslümanların Kur'an'la ilgili bazı meselelerde de görüş ayrılığına düşmüş oldukları gerçeği câlib-i dikkattir. Kur'an'ın toplanması, istinsahı, harekelenmesi esnasında yaşananlar ve müteşâbih, müşkil vasıf taşıyan ayetleri anlama biçimlerindeki farklılıklar bu ayrılıklara örnek olarak gösterilebilir.

İşte bu tartışmalara sonraları bir de Kur'an'da mensûh ayet bulunup bulunmadığı konusu eklenmiştir. İslâm'ın ilk asırlarında neredeyse herkes tarafından kabul edilen Kur'an'da neshin mevcudiyeti meselesi, h. 4. yüzyılın ilk çeyreğinde müslümanların tartıştıkları meselelerden biri haline gelmiş, ilerleyen zamanlarda ihtilafların artmasıyla nesh meselesinin tartışılması nesillerden nesillere bir miras gibi aktarılmıştır.

Biz bu çalışmada sözü edilen tartışmaların günümüzdeki durumunu gösterebilmek adına, devrinin mütebahhir âlimlerinden olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın *"Hak Dini Kur'an Dili"* adlı tefsirinde ve seçkin bir akademik kadro tarafından hazırlanan "*Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir"* adlı tefsirde, nesh konusuna yaklaşımları ve ilgili ayetleri elimizden geldiğince tespit ederek, eserler arasında konuyu karşılaştırmalı olarak ele almaya gayret ettik.

Çalışmamız; giriş, onu takip eden üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*" isimli eserlerin tanıtımı yapılacak, birinci bölümde neshin tefsir literatüründeki yeri tespit edilmeye çalışılacak, ikinci bölümde her iki eserde neshe teorik yaklaşımlara yer verilecek ve üçüncü bölümde eserlerde görülen nesh uygulamaları incelenecektir.

Sonuç kısmında ise elde edilen veriler özetlenerek ulaşılan neticeler kaydedilecek ve son bir değerlendirme yapılacaktır.

Bu çalışma boyunca gerek tez konusunun seçilmesinde ve gerekse tez planının belirlenmesinde ve değerlendirilmesinde her an bana yol gösteren, her zaman yakın ilgi ve yardımlarını gördüğüm, tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa Şentürk hocama hürmet ve teşekkürlerimi sunarım.

Celalettin ALKAN

Edirne-2019

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖNSÖZ ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **V**
KISALTMALAR ..... **VIII**

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi ve Kaynakları 1
2. "*Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* Tefsirlerinin Tanıtılması 5
   2.1. Hak Dini Kur'an Dili 5
   2.2. Kur'an Yolu 11
   2.3. Değerlendirme 13

I. BÖLÜM

NESHİN TEFSİR LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

1.1. Neshin Tanımı ve Kavramsal Çerçeve 15
1.2. Neshin Geçirdiği Evreler 17
1.3. Neshin Gerçekleştiği Alan Bakımından Çeşitleri 19
1.4. Kur'an'da Neshin Kısımları 21
1.5. Neshi Kabul Edenler ve Reddedenler 24
   1.5.1. Neshi Kabul Edenlerin Görüşleri 25
   1.5.2. Neshi Reddedenlerin Görüşleri 27
1.6. Nesh Literatürü 30
   1.6.1. Değerlendirme 32

II. BÖLÜM
"HAK DİNİ KUR'AN DİLİ" ve *"KUR'AN YOLU"* TEFSİRLERİNDE NESHE TEORİK YAKLAŞIMLAR

2.1. *"Hak Dini Kur'an Dili"* Tefsirinde Neshin Tanımı ve Mahiyeti 33

2.2. "Kur'an Yolu" Tefsirinde Neshin Tanımı ve Mahiyeti..... 38

2.3. Değerlendirme 44

III. BÖLÜM
"HAK DİNİ KUR'AN DİLİ" ve *"KUR'AN YOLU"* TEFSİRLERİNDE NESHE PRATİK YAKLAŞIMLAR

3.1. Eserlerde Neshe Dair Görüş Belirtilen Ayetlere Toplu Bir Bakış 46

3.2. Nâsih-Mensûh Ayetlere Ortak Yaklaşımlar 49

3.2.1. Bakara 2/109 49

3.2.2. Bakara 2/178 51

3.2.3. Bakara 2/183-184..... 53

3.2.4. Bakara 2/190 55

3.2.5. Bakara 2/240 57

3.2.6. Bakara 2/256 58

3.2.7. Bakara 2/274 61

3.2.8. Bakara 2/282 62

3.2.9. Bakara 2/284 64

3.2.10. Âl-i İmrân 3/102 67

3.2.11. Nisâ 4/8 68

3.2.12. Nisâ 4/15-16..... 69

3.2.13. Nisâ 4/48, 116 70

3.2.14. Mâide 5/13 72

3.2.15. Mâide 5/42 74

3.2.16. A'râf 7/199 75
3.2.17. Enfâl 8/65 76
3.2.18. Yûnus 10/41 78
3.2.19. Nahl 16/126 79
3.2.20. Ankebût 29/46 80
3.2.21. Câsiye 45/14 81
3.2.22. Muhammed 47/4 82
3.2.23. Necm 53/39 84
3.2.24. Mücâdele 58/12 85
3.2.25. Ğâşiye 88/21-22 87
3.2.26. Tekâsür 102/1-2 88
3.2.27. Kâfirûn 109/6 89
3.3. Nâsih-Mensûh Ayetlere Farklı Yaklaşımlar 91
3.3.1. Bakara 2/115 91
3.3.2. Bakara 2/180 92
3.3.3. Bakara 2/234 94
3.3.4. Mâide 5/2 96
3.3.5. Mâide 5/106 98
3.3.6. Nûr 24/3 100
SONUÇ 104
KAYNAKÇA 108
EKLER 113

KISALTMALAR

agm.	: adı geçen makale
Ank.	: Ankara
b.	: bin (oğlu)
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
gös. yer.	: gösterilen yer
h.	: hicrî
Hz.	: hazreti
İSAM	: Diyanet İslam Araştırmaları Merkezi
İst.	: İstanbul
MÜİF.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
S.	: sayı
Sas.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV.	: Türk Diyanet Vakfı Yayınları
trc.	: tercüme eden
trs.	: tarihsiz
yay.	: yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı, Kapsamı, Yöntemi ve Kaynakları

Kur'an-ı Kerim'de neshin varlığı etrafında bugüne kadar pek çok akademik çalışma yapılmıştır. Ancak henüz bu konunun "*Hak Dini Kur'an Dili*"[1] ve "*Kur'an Yolu*"[2] isimli eserlerde nasıl ele alındığına dair hazırlanmış mukayeseli bir çalışma mevcut değildir. Söz konusu eserlerin devlet eliyle Diyanet İşleri Başkanlığı koordinatörlüğünde hazırlatılması ve toplum nazarında oldukça dikkat çekici bir ilgiye mazhar olmaları yönünden yazılış dönemlerindeki genel kanaatleri yansıtacakları düşünülmektedir. Bu sebeple her iki tefsirde tefsir usulünün geçmiş dönemlerinden beri tartışılagelen konularından olan neshe yaklaşımların ne şekilde olduğunu ortaya koymak amacıyla "*Hak Dini Kuran Dili ve Kur'an Yolu Tefsirlerinde Nesh Meselesine Yaklaşımlar"* adlı çalışmanın yapılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada her iki eserde neshin mahiyetine ve Kur'an ayetleri üzerinde uygulanışına dair serdedilen görüşler ortaya konacak, bu sayede Osmanlı'nın geç, cumhuriyetin erken dönemlerinde ve günümüzde neshin nasıl anlaşıldığı izah edilmeye çalışılacaktır. Zira *"Hak Dini Kuran Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* adlı tefsirlerin yazılışlarının arasında 65 yıl (1938–2003) gibi uzun bir süre olduğu görülmektedir. Bu süre zarfında gelişen olaylar ve değişen şartlarla birlikte müfessirlerin Kur'an'da neshe konu olan ayetlere yaklaşımlarının nasıl bir hal aldığını ve bu süreçte ne gibi ortak ve farklı yorumlamaların ortaya çıktığını iki eser arasında karşılaştırmalar yaparak tespit etmek bu çalışmanın ana gayesidir.

Çalışmamızın araştırma zeminini "*Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir"* isimli eserler ve bu eserlerde neshe konu olan ayetler oluşturmaktadır. Neshin Tefsir, Fıkıh, Hadis gibi alanlarla da ilgili olması hasebiyle

[1] Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili; Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, Yenda Yay., İstanbul, 2014.
[2] Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu; Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yay., Ank., 2007.

konular anlatılırken olabildiğince tefsir alanında kalınacak, yüksek lisans tezinin hususiyetlerini göz önünde bulundurmak suretiyle gerekli görülen yerlerde detay bilgiler verilecek, detay bilgi gerektirmeyen kısımlar ise genel olarak anlatılacaktır.

Tezimizin hacmini artırmamak ve zaman kaybına yol açmamak adına konumuzla ilgili ayetlerin her iki eserdeki farklı yorumlarına dikkat çekilecek, yorum farklılıkları olmayan konulara ise sadece değinilmekle yetinilecektir.

Çalışmamız için bilgi toplamaya başlarken öncelikle konumuzla ilgili olan Kur'an-ı Kerim ayetlerini tespit etmeye gayret gösterdik. Ardından mukayesesini yapacağımız iki eseri temin ederek ilgili ayetlerin her iki tefsirde işlenişlerini takip ederek yapılan yorumlamalardaki ortak ve farklı noktaların izini sürdük.

Bunlarla birlikte her iki eserle ilgili yapılan çalışmaları öğrenmek ve kaynakça oluşturabilmek adına internet üzerinden çevrimiçi katalog taramaları yaptık. Bu sırada nesh konusuyla ilgili olarak yapılmış olan usul çalışmalarını ve akademik verileri de toplamaya çalıştık. Taramalar sonucunda çalışmamızda kullanabileceğimiz tezler, makaleler, sempozyum metinleri ve söyleşiler tespit ettik. Bununla birlikte nesh konusunun anlatıldığı, geçmişte ve günümüzde kaleme alınmış telifâta ulaştık. Elde ettiğimiz tüm bu verilerden tezimizin konusuyla en çok örtüşenleri dikkatle ayırdıktan sonra konumuza genel bir bakış yapmak ve bir ön okuma gerçekleştirmiş olmak amacıyla gerekli okumaları yaptık, kullanacağımız bilgileri fişleyip tasnif ederek kaynakçamızı oluşturduk.

Çalışmamızın bazı bölümlerinde Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır için "Elmalılı", onun tefsiri olan *"Hak Dini Kur'an Dili: Türkçe Tefsir"* yerine "*Hak Dini Kur'an Dili"* Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş'ten oluşan komisyon için *"Heyet"*, onların hazırlamış oldukları *"Kur'an Yolu: Türkçe Meal Tefsir*" yerine ise *"Kur'an Yolu"* ifadelerini kullandık.

Son olarak *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* tefsirlerinde müelliflerin neshe yaklaşımlarının toplu bir şekilde çalışmamızın "Ekler" kısmında verildiğini hatırlatmak istiyoruz.

Çalışmamızda, istifade ettiğimiz kaynaklarda geçen değerlendirmelerden faydalanırken daha çok dolaylı alıntılama yöntemini kullanmaya gayret gösterdik. Bunu yaparken cümleleri bağlamlarından koparmamaya, bütünlük içinde yazarın düşüncesini aktarmaya özen gösterdik. Fakat bunun mümkün olmadığı ve gerekli gördüğümüz yerlerde kurallarına uygun olarak doğrudan alıntılama yöntemine başvurduk.

Tezimizin planı gereği öncelikle "*Hak Dini Kur'an Dili*" ve "*Kur'an Yolu*" tefsirlerini konu alan çalışmaları temin edip inceleme yoluna gittik. Özellikle Elmalılı Hamdi Yazır ve "*Hak Dini Kur'an Dili*" ile ilgili çok sayıda çalışmaya rastladık, sempozyum metinlerine ulaştık. Özellikle Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1993'te basılmış olan *"Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu"*[3] isimli çalışmadan oldukça istifade ettik. "*Kur'an Yolu*" adlı tefsirin yazılması ve metodu hakkında ise Diyanet Aylık Dergide yayınlanan *"Kur'an Yolu İsimli Türkçe Meal ve Tefsir Üzerine Söyleşi"*[4] isimli röportajdan istifade ettik.

Nesh kelimesine yüklenen anlamları görebilmek adına lügatler ve Kur'an kavramlarını konu alan eserlerden faydalandık. Aynı zamanda bu kavramın tefsir literatüründeki yerini tespit edebilmek amacıyla geçmişte ve günümüzde yapılan tefsir usulü çalışmalarını incelemeye gayret ettik.

Bu bağlamda lügat alanında, İbn Fâris el-Kazvinî'nin (ö. 395/1004) *"Mu'cem-ü Mekayis-ü'l-Luğa"*sı,[5] Cevherî'nin (ö. 400/1009'dan önce) *"Tâcü'l-Luğa"*sı,[6] İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *"Lisânü'l-Arab"*ı,[7] çokça başvurduğumuz kaynaklardandır. Kur'an kavramları alanında ise Râğıb el- Isfahânî (ö. 425/1034) *"el- Müfredât"*ı[8] ve Seyyid es-Şerîf Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *"et-Ta'rîfât"*ı[9] çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz eserlerdendir.

---

[3] "Elmalılı Hamdi Yazır Sempozyumu (4-6 Eylül 1991)", *TDV Yay.*, Ank., 1993.
[4] Ahmet Onay, "Kur'an Yolu İsimli Türkçe Meal ve Tefsir Üzerine Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz- Sayı: 163, Ank., 2004.
[5] İbnü'l-Faris Kazvinî, *Mu'cem-ü Mekayisü'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, 1979.
[6] Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
[7] Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Sadır, Beyrut, 1993.
[8] Râğıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 1991.
[9] Ebû'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1983.

Neshin tefsir literatüründeki yerini tespit etmeye çalışırken bu konuda yazılmış olan İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *"en-Nâsih ve'l-Mensûh"*u[10] ve İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *"Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi"*[11] adlı eseri gibi yalnız neshle ilgili olarak kaleme alınan eserlere başvurmanın yanında, yine İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) *"el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm"*ı,[12] Gazâlî'nin (ö. 505/1111) *"el-Mustasfâ"*sı,[13] Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *"el- Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an"*ı,[14] Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *"el-İtkân"*ı,[15] Cessâs'ın, *"el-Fusûl fi'l-Usûl"*ü,[16] Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) *"Menâhilü'l-İrfân"*ı[17] gibi usul eserlerinden faydalandık. İsmail Cerrahoğlu'nun, *"Tefsir Usulü"*[18] *ve* Sait Şimşek'in, *"Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele"*[19] adlı eserleri ise çalışmamızda yararlandığımız Türkçe olarak hazırlanan eserlerden birkaçıdır.

Çalışmamız boyunca gerek gördüğümüz yerlerde ele aldığımız ayetlerin tefsirlerine yer verirken Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *"Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl"*i,[20] İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *"Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm"*i[21] başlıca faydalandığımız eserlerdendir.

Son olarak ayetlere meal verilirken bir bütünlük oluşturması açısından *"Kur'an Yolu"* mealini çalışmamız boyunca esas almaya özen gösterdiğimizi belirtmek istiyoruz.

---

[10] Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-Mensûh,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1986.
[11] Cemâluddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Ebû'l Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, Şirket-ü Ebna-i Şerif el-Ensârî, Beyrut, 2001.
[12] İbn Hazm, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm,* Dâru'l Âfâki'l Cedîde, Beyrut, trs.
[13] Hüccetü'l İslam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazâlî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-Usûl*, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1993.
[14] Bedreddin ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Daru'l-Marife, Beyrût, 1957.
[15] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an,* Mektebet-ü Dâr-i't- Türâs, Kâhire, 2010.
[16] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl,* Vizâratü'l-Evkâf el-Kuveytiyye, 1994.
[17] Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an,* Matbaa-i Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, Kahire, trs.
[18] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ank., 1971.
[19] Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* Kitap Dünyası, İst., 2016.
[20] Ebû'l Berekât en-Nesefî, Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl, Dâr-u İbn Kesîr, Beyrut, 2017.
[21] Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm,* Dâru'l Kütüb el İlmiyye, Beyrut, trs.

2. "*Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* Tefsirlerinin Tanıtılması

Bu kısımda çalışmamıza konu olan *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* adlı tefsirler hakkında genel bir malumat vermeye gayret göstereceğiz. Böylelikle her iki eserdeki bilgilerin daha kolay kavranabileceğini düşünmekteyiz. Bu noktada işe öncelikle yazılış itibariyle daha eski tarihli olan *"Hak Dini Kur'an Dili"* adlı tefsiri tanıtmakla başlayacağız.

2.1. Hak Dini Kur'an Dili

Arap olmayıp Kur'an-ı Kerim'i anlamak isteyen müslümanlar zamanla Arapça öğrenip Kur'an'ı kendi dillerine çevirmişler, meal ve tefsir çalışmaları yapmışlardır.[22] Kur'an-ı Kerim'in çevrildiği en eski dillerden biri Türkçedir[23] ki, zaten Kur'an'ın tam olarak ilk önce Farsçaya, ikinci olarak Türkçeye çevrildiği bilinmektedir.[24] Tarihteki ilk Türkçe Kur'an çevirilerini 4-5/10-11. yüzyıllara kadar götürmek mümkünse de Kur'an'ın modern dönem Türkçe çevirilerinin Tanzimat ile başladığı söylenebilir.[25]

Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö. 1361/1942) bir külliyat özelliği taşıyan *"Hak Dini Kur'an Dili"* adlı tefsiri bu serüven içerisinde Türkçe olarak yazılmış tefsirlerin en genişi ve ihtiyaca en iyi cevap vereni olarak gösterilmektedir.[26] Müellif, eserinin herhangi bir Arapça eserin tercümesi olmayan, özgün bir eser olduğunun özellikle altını çizmektedir.[27]

---

[22] Mustafa Özel, "Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri", *Diyanet İlmi Dergi (Kur'an Özel Sayısı)*, Ankara, 2012, s. 553.
[23] Mehmet Paçacı, *Kur'an'a Giriş*, İSAM Yay., İst., 2010, s. 147.
[24] Hidayet Aydar, *Kur'an- Kerim'in Tercümesi Meselesi*, Yeni Zamanlar Yay., İst., 2014, s. 99; Muhsin Demirci, *Kur'an Tarihi*, MÜİF Vakfı Yay., İst., 2010, s. 198.
[25] Hidayet Aydar, *Kur'an- Kerim'in Tercümesi Meselesi*, s. 104; Mustafa Şentürk, "Modern Dönemde Kur'an'ın Türkçeye Çevrilmesi Mâcerası Zeki Mugâmiz'in Türkçe Kur'an-ı Kerim Tercemesi", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -2*, 2013, s. 496; Dücane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, Kapı Yay., İst., 2014, s. 85.
[26] İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu (4-6 Eylül 1991)*, TDV Yay., Ank., 1993, s. 169.
[27] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 13.

Elmalılı'nın tefsirini kaleme almasında özellikle milliyetçilik akımıyla ortaya çıkan dönemsel problemlerin büyük etkisi vardır.[28] Bu dönemde yaşananlar[29] "dil", "harf", "yazı", "tercüme" kavramları etrafında yapılan tartışmaların yoğunluk kazanmasına yol açmış, halkın Kur'an'ı anlayabilmesi için Latin harfleriyle Türkçe olarak bir Kur'an mealinin yazılması gerektiği düşüncesi, bazı âlimlerce ilk olarak bu dönemde dillendirilmiştir.[30] Tüm bunlardan sonra konu TBMM'ye taşınmış, yapılan müzakerelerden sonra bir Kur'an tefsirinin yazılması karara bağlanmıştır. Kâmil Miras'ın (ö. 1376-1957) teklifiyle tefsir yazımı işi 1926 yılında Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'a verilmiştir.[31]

TBMM'nin bu kararı Diyanet İşleri Başkanlığı'na ayrıca Kur'an meali ve hadis şerhi de yazdırılması yönündedir. Meal yazma görevi önce Mehmet Akif Ersoy'a (ö. 1355-1936) verilmiştir. Ancak o sıralar Türkiye'de Kur'an yerine Türkçe tercümelerin konmaya çalışıldığı, ana dili mabede sokmanın planlarının yapıldığı bir süreç yaşanmaktadır[32] ve bu amaçta olan kimseler Akif'in tercümesini kullanmak istemişlerdir. Ne var ki o bu duruma muttali olup meal yazma görevinden çekilince bu görev de Elmalılı'ya verilmiştir. Hadis şerhi yazımı ise Babanzâde Ahmet Naim'e (ö. 1353-1934) tevdi edilmiştir.[33]

*"Hak Dini Kur'an Dili"*nin yazımına 1926 yılında başlanmış, yazılması on iki yıl sürmüş ve 1938 yazında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından *"Hak Dini Kur'an Dili, Yeni Mealli Türkçe Tefsir*" adıyla basılmıştır.[34] Yine Diyanet İşleri Başkanlığı

---

[28] Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, TDV Yay., İst., 1997, c. 15, s. 153.

[29] Bu dönemde cumhuriyete yeni geçilmiş, medreseler lağvedilmiş, Arapça tedrisata son verilmiş, Kur'an'ı okuyup anlayabilecek ve onu halka anlatabilecek bir medrese nesli artık yetişmez olmuştur. Bkz: Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA,* TDV Yay., Ank., 1995, c. 11, s. 57.

[30] Orhan Atalay, "Kur'an'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Plânı", *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisân 2003)* İzmir, 2007, c. 1, s. 34.

[31] İsmet Ersöz**,** "Elmalılı Hamdi YAZIR ve Tefsirinin Özellikleri", s. 173; Mustafa Özel, "Elmalılı'nın Tefsir Metodolojisi, *Diyanet İlmî Dergi*", Sayı: 3, Ank., 2015, c. 51, s. 31.

[32] Mustafa Şentürk, "Modern Dönemde Kur'an'ın Türkçeye Çevrilmesi Mâcerası Zeki Mugâmiz'in Türkçe Kur'an'ı Kerim Tercemesi", s. 497.

[33] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 2-3; İsmet Ersöz**,** "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", s. 173; M. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, DİB Yay., Ank., 2013, s. 26.

[34] Fatma Paksüt, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), TDV Yay., Ank., 1993, s. 13-14.; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", gös. yer.

tarafından 2016 yılında eserin 13 cilt halinde tıpkıbasımı yapılmıştır.[35] Bu bilgilerin ardından eserin genel özelliklerinden bahsetmeye başlayabiliriz.

Elmalılı, tefsirinin mukaddimesinde Diyanet'in kendisiyle yaptığı, çalışmasında riayet edeceği hususları içeren anlaşmanın maddelerine yer vermiştir. Yapılan anlaşmaya göre; ayet-i kerimeler arasındaki münâsebât gözetilecek, esbâb-ı nüzûl dikkate alınacak, on kıraatı aşmayacak şekilde kıraat farklılıklarına yeri geldikçe değinilecek, gerektiğinde kelime ve ifadelerin dilbilimsel izahları yapılacak, izahlar yapılırken itikadta Ehl-i Sünnet mezhebine, amelde ise Hanefî mezhebine riayet edilecek, tevhid ve mev'ıze içerikli olan ayetler etraflıca anlatılacak, gerekiyorsa bağlamlarındaki İslam tarihinde geçen olaylar kaydedilecek, Batılı yazarların tahriflerine uyarılar ve notlar konulacak, tefsire bir giriş yazılarak burada Kur'an'ın hakikatleri, Kur'an'la ilgili bazı konular açıklanacaktır.[36]

Müellifin bu esaslar dışında kendine özgü olarak takip ettiği bir tefsir metodolojisi de vardır. Elmalılı tefsirinde sırasıyla Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine, Kur'an'ın hadislerle tefsirine, sahabe-tabiûn kavillerine ve lisân-ı şer'î dairesinde kalarak aklî ilimler çerçevesinde yapılabilecek tevîllere önem vermiştir. Bu dört esasın ilk üçü bir tefsirin rivayet yönünü, sonuncusu da dirayet yönünü göstermektedir.[37]

Eserin mukaddimesi Elmalılı'nın duasıyla başlar, Kur'an tercümelerinden bahsederek devam eder. Mukaddimede kötü niyetli Kur'an mütercimleri ve onların tercümelerini ticaret amacıyla basan kitapçılar, Elmalılı'nın sert eleştirilerinden nasiplerini alırlar.[38] Elmalılı, eleştirilerinin ardından yukarıda bahsi geçen sözleşme esaslarını sıralar, eserin yazılış hikâyesini anlatır. Kur'an ve tefsirle ilgili bazı temel terimleri izah eder. Önce Kur'an'ın tercüme edilmesi üzerinde önemle durur. Kur'an'ın başka dile hakkıyla tercümesinin mümkün olmadığını açıkça ifade ederek[39] kullandığı temel kaynakları ve tefsir metodunu açıklar. Terceme,[40] Kur'an'ın diğer isimleri,[41] sure-

[35] "Hak Dini Kur'an Dili Yeniden Basıldı", https://www.diyanet.tv/hak-dini-kuran-dili-yeniden-basildi. (09.08.2018).
[36] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 12-13.
[37] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 22; Mustafa Bilgin, "Hak Dini Kur'an Dili", s. 154.
[38] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 2.
[39] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 3, 8-9.
[40] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 3.

ayet,[42] tefsir-tevîl,[43] ilmî tefsir,[44] meal[45] terimleri hakkında kısa fakat nitelikli izahlar yapar. Mushaf ve Kur'an-ı Kerim'in yazılışı,[46] Kur'an'ın faziletleri[47] gibi konuları anlatarak mukaddimesini bitirir.

Elmalılı ayetlerin içeriğinden kaynaklanan problematik bir konuyla veya bir kelimenin farklı mana vecihlerine rastlarsa genelde meşhur olan görüşleri tercih etmeye özen göstermiştir. Ancak meşhur olmayan bir görüşü savunduğu yahut kendisi yeni bir görüş ileri sürdüğü zaman, kaynak zikrederek bu görüşü delillendirmeye gayret etmiş, hatta bazı ayetlerin tefsirinde muhtelif konularla ilgili ilmî risaleler, inceleme yazıları yazarak görüşlerini etraflıca anlatma yoluna gitmiştir.[48] Bu yazılara örnek olarak Hz. İsa'nın nüzulüyle ilgili olan "teveffî" kavramı ve imsak vaktinin sınırını belirleyen Bakara 2/187. ayetle alakalı olarak kaleme aldığı yazılar gösterilebilir. Bu açıdan tefsirin en belirgin özelliği müellifinin sadece nakilcilikle yetinmeyip yeri geldiğinde nakiller arasında tercihler yapıp görüş belirtmesi, hatalı değerlendirmeleri eleştirmesidir.[49]

Müellif kullandığı kaynakları kendi ifadeleriyle; İbn Cerîr'in (ö. 310/923) *"Tefsir-i Kebir"*i, Cessâs Ebû Bekir Râzî'nin (ö. 370/980) *"Ahkâm"*ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/ 1143), "*el-Keşşâf"*ı, Fahr-i Râzî (ö. 606/1209), *"Tefsir-i Kebir"*i, İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *"en-Nihâye"*si, Kadı Beydâvî (ö. 685/1286), Ebû Hayyân (ö. 745/1344)'ın *"Bahr-i Muhit"*i, "Ebûssuûd (ö. 982/1574), *"Tefsir-i Nisâburî"*, Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *"Tefsir-i Kebir"*i; Hadisten *"Kütüb-i Sitte"* şeklinde sıralamış ve bunların yanında çeşitli alanlarda yazılan başka eserlere başvurduğunu da belirtmiştir.[50]

Hadis alanında faydalanılan kaynaklar; İbn-i Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) "*el-Musannef*"i, Buhârî'nin (ö. 256/870) "*et-Târihu'l-Kebîr*"i, İbn-i Hibbân'ın (ö. 354/965) "*Sahih*"i, Taberânî'nin (ö. 360/971) "*Mu'cemu'l-Kebîr*"i, Beyhakî'nin (ö. 458/1066)

---

[41] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 15.
[42] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 16.
[43] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 19.
[44] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 21.
[45] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 22.
[46] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 18.
[47] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c.1, s. 23.
[48] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 13; Mustafa Bilgin, *agm*. s. 154.
[49] İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", s. 176.
[50] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. 1, s. 13.

"*es-Sünenü'l-Kübrâ*"sı, Kadı Iyâz'ın (ö. 544/1149) "*eş-Şifâ*"sı, Deylemî'nin (ö. 558/1163) "*Müsnedü'l Firdevs*"i, İbn Hacer'in (ö. 852/1449) "*Tehzîbu't Tehzîb*"idir.[51]

Dil alanında faydalanılan kaynaklar; Râğıb el-İsfehanî'nin (ö. 502/1108) "*el-Müfredât*"ı, Firuzâbâdi'nin (ö. 817/1415) *"el-Kâmûsu'l-Muhît"*i ve "*Besâir-u Zevi't-Temyîz*"i, Suyûtî'nin (ö. 911/1505) "*ed-Dürrü'n-Neşîr*"i, Ebû'l-Bekâ'nın (ö. 1095/1684) "*el-Külliyât*"ı ve Zebidî'nin (ö. 1205/1791) *"Tâcu'l-Arûs"*udur.[52]

Fıkıh alanında faydalanılan kaynaklar; Ebû Yusuf'un (ö. 182/798) "*Kitâbu'l-Harâc*"ı, eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) "*es-Siyeru'l-Kebîr*"i ve "el-Câmiu's-Sağîr"i, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) "*el-Muhtasar*"ı, el-Meydanî'nin (ö. 1298/1881) "*el-Lübâb*"ıdır.[53]

Ancak Elmalılı'nın bu denli nitelikli kaynaklar kullanmasına rağmen kaynak kullanımı konusunda eleştirildiğini de belirtmeliyiz. Elmalılı'nın kaynakları konusu, müellifin ana kaynak olarak zikrettiği 250'den fazla kaynağın ikinci el kaynak niteliği taşımasından dolayı müstakil bir meseledir.[54]

Elmalılı tefsirinde günün gelişen tekniğine ve pozitif ilimlerine karşı da ilgisiz kalmamıştır. Telepatiden taşkömürüne, hava tahmininden ceninin cinsiyetinin tespit edilmesine kadar birçok konuya eserinde temas etmiştir.[55]

"Hak Dini Kur'an Dili" ayrıca erken döneme ait olmasına rağmen tercüme metodu, tercüme teknikleri gibi konularda da çağının çok ilerisinde olan bir tefsirdir. Bu eserde çeviri etiğine dair oldukça önemli yaklaşımlar sergilenmiştir.[56]

Geride de belirttiğimiz üzere*"Hak Dini Kur'an Dili"*nin Türkçe olarak yazılmış en önemli tefsirlerden biri olduğunu söyleyebilmek mümkündür.[57] Fakat ilerleyen yıllarda kendi dönemi itibariyle dilsel açıdan apayrı bir konumda bulunan bu eseri

[51] Mustafa Bilgin, *agm.*, s. 154.
[52] Mustafa Bilgin, *agm.*, s. 155.
[53] Mustafa Bilgin, *agm.*. s. 156.
[54] Mehmet Bilgin, agm., s. 175.
[55] İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", s. 176.
[56] İshak Özgel, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Tefsirinde Çeviri Etiği ve Teknikleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 62, Erzincan, 2015, c. 19, s. 404.
[57] İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri" s. 169.

kaçınılmaz bir hakikat beklemektedir ki o da zamanın ve beraberinde toplumun değişmesiyle dilin de birtakım değişikliklere uğramasıdır.

Geçmişten günümüze kadar medeniyetler taşındıkları coğrafyalara dilleri, dinleri ve kültürleriyle beraber gitmişler ve orada yine bunlarla birlikte var olmaya devam etmişlerdir.[58] Osmanlı Türkleri de 1 Kasım 1928'de yapılan harf inkılâbına kadar dillerini büyük ölçüde korumayı başarmışlardır. Ancak bir müddet sonra çevre, kültür, nüfus, şehirleşme, teknoloji gibi toplumsal değişimi etkileyen olgular[59] sebebiyle *"Hak Dini Kur'an Dili"*nin yazıldığı yıllardaki Türkçe ile günümüzdeki Türkçe arasında farklılıklar oluşmuş ve ne hazindir ki bu muhteşem eser bir süre sonra artık halkın anlayamadığı bir eser konumuna gelmiştir. Lakin buna rağmen esere olan ilgi kaybolmayınca eser defalarca sadeleştirilerek yeniden basılmıştır. Ayrıca "*Hak Dini Kur'an Dili"* ve Elmalılı Hamdi Yazır hakkında bugüne kadar oldukça fazla çalışma yapıldığı da bilinmektedir.[60] Bu olaylar silsilesi bize eserin günümüzde dahi önemini koruduğunu göstermeye yeterlidir.

Tüm bu bilgiler ışığında yazdığı eserin geniş içeriğinden de anlaşılacağı üzere Elmalılı Hamdi Yazır'ın, medresenin yetiştirdiği son değerlerden biri olarak zengin bir birikime sahip, çok yönlü bir âlim olduğunu, tefsirde metot olarak köklü bir yenilik getirmediğini, aksine geleneği sürdürdüğünü,[61] eserinin ise halen kendisinden istifade edilen, Türkçe olarak yazılmış en önemli tefsirlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.[62]

---

[58] Mustafa Şentürk, "Endülüs'te Tefsir Kültürü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 21, Çorum, 2012, c. 11, s. 55.
[59] Mustafa Şentürk, "Kur'an'da Toplumsal Değişme Olgusu" *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, Sayı: 2, Konya, 2014, c. 14, s. 26.
[60] Elmalılı ve *"Hak Dini Kur'an Dili"* ile alakalı olarak yapılan çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz: Mustafa Özel, "Hak Dini Kur'an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1, 2001, c. 14, s. 145-149; İshak Özgel, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 19-20, İst., 2012, c. 5, s. 327-362.
[61] Halis Albayrak, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), TDV Yay., Ank., 1993, s. 172.
[62] İsmet Ersöz, "Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri", gös. yer.

2.2. Kur'an Yolu

Tam adı *"Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir"* olan eser, Diyanet İşleri Başkanlığı uhdesinde; Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş'ten oluşan seçkin bir ilmî heyet tarafından hazırlanmıştır. Eserin ilk baskısı 2003 yılında, ikinci baskısı 2006 yılında üçüncü baskısı ise 2007 yılında yapılmıştır.[63]

Çalışmamızın bu bölümünde bu eseri genel manada tanıtmaya gayret göstereceğiz.

Öncelikle eserin yazılış amacının -takdim kısmındaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere- kısaca çağın getirdiği ihtiyaçlara cevap vermek olduğunu ifade etmeliyiz.[64] Ayrıca Diyanet Aylık Dergide *"Kur'an Yolu İsimli Türkçe Meal ve Tefsir Üzerine Söyleşi"* başlığıyla yayınlanan bir röportajda, müelliflerin sorulan sorulara verdikleri cevaplardan öğrendiklerimize göre; *"Kur'an Yolu"* isimli tefsir, geçmiş birikimi günümüz insanına aktarma kaygısının taşındığı bir eser olmasının yanında; şartların değişmesiyle ortaya çıkan problemlere cevap verebilmesi, belli bir kültür seviyesine sahip günümüz insanına hitap etmesi, onun anlayabileceği kadar sade, onun okuyabileceği kadar da hacmi ideal bir eser olması düşüncesiyle telif edilmiş bir eserdir.[65]

Eserde ayetlerin tefsiri yapılırken şayet literatürümüzdeki güvenilir kaynaklarda yeterli bilgi bulunduysa o bilgilerden faydalanıldığı, yeterli bilgiye rastlanmadıysa uç yorumlara dalmaksızın, zayıf rivayetler ve makul olmayan izahlardan kaçınılarak, Kur'an'ın ruhunu, genel İslâmî ölçüleri, ilmin gereklerini ve çağın ihtiyaçlarını gözetmek suretiyle gerekli yorumların yapılmaya çalışıldığı vurgulanmıştır.[66]

---

[63] Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz,* Ankara Okulu Yay., Ank., 2011, s. 161.
[64] Hayrettin Karaman, İbrahim Kâfi Dönmez, Mustafa Çağrıcı, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, DİB Yay., Ank., 2007. c. 1, s. 10.
[65] Ahmet Onay, "Kur'an Yolu İsimli Türkçe Meal ve Tefsir Üzerine Söyleşi", s. 26-30.
[66] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1 s. 48; Ahmet Onay, "*Kur'an Yolu" İsimli Türkçe Meal ve Tefsir Üzerine Söyleşi,* s. 29-30.

Tefsirin türünün mushaf tertibine göre yazılmış dirayet tefsirlerine benzediği belirtilmiştir. Eserde uzun ve asrımızı ilgilendirmeyen nakillere yer vermekten kaçınılmış, gerekli görülen yerlerde belli kaynaklara atıflar yapılmış, detaylı bilgi edinmek isteyenler ilgili bölümlere yönlendirilmiştir.[67]

Meal çalışması yapılırken öncelikle ayetlerin indiği dönemdeki manaları tespit edilmeye çalışılmıştır. Her surenin giriş bölümünde özetlenen o surelerin ayet sayısı, Mekkî veya Medenî oluşları, nüzul sırası, kelimelerdeki kıraat farklılıkları gibi bilgilerde tefsir kitaplarında yer alan teknik ayrıntılar ve farklı tespitler, amaç bakımından önemli olmadıkça aynen aktarılmamıştır. Ayetlerin sayımı ve surelerin nüzul sıralaması konusunda Hz. Osman'a ait olan listenin tercih edildiği ifade edilmiştir. Gerektikçe karşılaştırma imkânı bulmak ve ihtiyaç halinde İslâmî inançlarla ve ilkelerle çelişmeyen ek bilgiler vermek maksadıyla Kitâb-ı Mukaddes'ten de faydalanılmıştır.[68] Sureler yazarların uzmanlık alanlarına göre paylaştırılmış, meale yansıtılamayan ve dikkate değer görülen manalara tefsirde ayrıca işaret edilmiş, her bir müfessirin yaptığı meal ve tefsir diğerleri tarafından kontrol edilmiş, ortaya çıkan farklı çalışmalar bir arada müzakere edilerek tek metin haline getirilmiştir.[69]

"Kur'an Yolu" tefsirinin kaynakları[70] şöyledir:

Klasik Kaynaklar: İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922), "*Câmi'u'l-Beyân"*, Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/980), "*Ahkâmü'l-Kur'an"*, Zemahşerî (ö. 538/ 1143), "*el-Keşşâf"*, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148), "*Ahkâmü'l-Kur'an*", Abdülhak b. Gâlib İbn Atıyye (ö. 546/1151), "*el-Muharrerü'l-Vecîz*", Fahreddin er-Râzî, "*Mefâtîhu'l-Ğayb*", İbn Kesîr (ö. 774/1372), "*Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm"*, Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310), "*Medârikü't-Tenzîl*", Kurtubî (ö. 611/1214), "*el-Câmi'li-Ahkâmi'l-Kur'an*".

Modern Kaynaklar: Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1832), "*Fethu'l-Kadîr*", Mahmûd el-Âlûsî (ö. 1270/1854), "*Rûhu'l-Me'ânî"*, Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1361/1942), "*Hak Dini Kur'an Dili"*, Muhammed Tâhir b. Âşûr (ö. 1393/1973), "*et-*

[67] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 48-49.
[68] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 50.
[69] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 51.
[70] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, gös. yer.

Tahrîr ve't-Tenvîr", Muhammed İzzet Derveze (ö. 1404/1984), "*et-Tefsîru'l-Hadîs*", Süleyman Ateş, "*Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*", Muhammed Esed (ö. 1412/1992), "*Kur'an Mesajı"*.

Tüm bu aktarılanlara rağmen eseri "Tefsirde yöntemsizlik", "Tefsirde çelişki", "Kaynak kullanımında tutarsızlık" v.b. konularda tenkit edenlerin bulunduğunu da söylemeden geçemeyeceğiz.[71]

2.3. Değerlendirme

Eserler hakkında bu aktarılanlardan sonra şu hususlara dikkat çekmekte fayda görüyoruz:

1. Her iki eser de devlet himayesi ve Diyanet İşleri Başkanlığı koordinatörlüğünde hazırlatılmıştır.
2. Her iki eser de yazılış dönemlerindeki halkın Kur'an'ı daha iyi anlayabilmeleri ana gayesiyle hazırlatılmıştır.
3. Her iki eserde de ayetlerin tefsiri yapılırken problematik bir mevzu ile karşılaşıldığında öncelikle klasik kaynaklara başvurularak meşhur olan görüşler tercih edilmiştir. Şayet literatürde yeterli bilgiye rastlanamazsa ya da o görüş bir sebeple tercih edilmeyecekse her iki eserin müellifleri de kendi benimsedikleri görüşlerini kaynak zikrederek açıklamaya çalışmışlardır.
4. Bu yönleriyle her iki tefsirin de hem rivayet hem dirayet tefsiri olduklarını söylemek mümkündür.
5. Her iki eserde de Diyanet İşleri Başkanlığının bir hizmet kurumu olması ve halkın tüm kesimlerine hizmet etmesi gerektiği dikkate alınarak yazılanların herkese hitap edebilmesi için uç görüşler, aşırı yorumlar ve polemik türü söylemlerden olabildiğince kaçınılmıştır.

[71] "Kur'an Yolu" tefsiri hakkında yapılan detaylı değerlendirmeler için bkz: Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz,* s. 178-184-186.

6. Öte yandan *"Hak Dini Kur'an Dili"* tefsirinde ayetlerin tefsiri yapılırken uyulması gereken kurallar Diyanet İşleri Başkanlığı ile Elmalılı arasında yapılan bir protokolle kayda alınırken, Kur'an Yolu müellifleri ile bu şekilde yapılmış bir protokolden en azından *"Kur'an Yolu"* tefsirinde bahsedilmemektedir. Bu konudaki tasarrufun daha çok Kur'an Yolu müelliflerine bırakıldığı görülmektedir.
7. *"Kur'an Yolu"* tefsiri *"Hak Dini Kur'an Dili"* tefsirine nazaran daha muhtasar bir çalışma olarak kaleme alınmıştır. Bu geçmiş tefsir birikiminden yapılmaya gayret edilen ihtisar çalışması daha çok uzun uzadıya yapılan tartışmalara ve geniş izahlara girmek yerine ilgili kaynaklara atıflar yapmak şeklinde eserde kendini göstermektedir.
8. Her iki eserin kaynak kullanımı konusunda birbirine benzediğini söyleyebiliriz. Bu noktada İbn Cerir et-Taberî'nin "*Câmi'u'l-Beyân"*ı, Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs'ın *"Ahkâmü'l-Kur'an"*ı, Zemahşerî'nin "*el-Keşşâf"*ı, Fahreddin er-Râzî'nin "*Mefâtîhu'l-Ğayb*"ı, Âlûsî'nin "*Rûhu'l-Me'ânî"*si ve *"Kütüb-i Sitte" "Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* tefsirlerinin ortak olarak faydalandıkları kaynaklardandır. Burada *"Hak Dini Kur'an Dili"* tefsirinin *"Kur'an Yolu"*nda yararlanılan kaynaklardan olduğunu da ayrıca belirtmeliyiz.

Her iki eserde ilk olarak göze çarpan ortak ve farklı noktalar tespit edebildiğimiz kadarıyla işte bu şekildedir.

I. BÖLÜM

NESHİN TEFSİR LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Tezimizin bu bölümünde nesh meselesinin tefsir literatüründeki konumunu tespit edebilmek ve bu konuda yeterli derecede ön bilgi verebilmek amacıyla neshin tanımı ve mahiyetine yer verilecek, geçirdiği evreler ve çeşitleri incelenecek, neshi kabul edenler ve reddedenlerin görüşlerine değinilecek, bu alanda yazılan eserlere kronolojik sıralama gözetilerek işaret edilecektir.

1.1. Neshin Tanımı ve Kavramsal Çerçeve

"Nesh" kelimesi sülasî mücerred fiillerin üçüncü babından olan "نَسَخ" fiilinden türetilmiş mastar bir kelimedir. Bu kelime ve kendisinden türetilen kelimelerin pek çok farklı manaya geldiği bilinmektedir.

Kısaca ifade etmek gerekirse nesh sözcüğü Arap lügatında; "İlga ve iptal ederek bir şeyin hükmünü ortadan kaldırmak/izale etmek",[72] "Bir yerden başka bir yere nakletmek/kopyalamak"[73], "Tebdîl etmek/bir halden başka bir hale sokmak",[74] gibi anlamlara gelmektedir.

Bir tefsir usulü terimi olarak ise nesh; "Şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması", "Daha önce yürürlükte bulunan ilk hükmün terk edilmesi" ya da "Önceden uygulanan bir emrin daha sonra inen bir emirle değiştirilmesi" anlamlarına gelmektedir.[75] Neshin söz konusu olduğu durumlarda yürürlükten kaldırılan hüküm

---

[72] İbnü'l-Faris Kazvinî, *Mu'cem-ü Mekayisü'l-Luğa*, Dâru'l-Fikr, 1979, c. 5, s. 424; Cevherî, *Tâcü'l-Luğa,* c. 1, s. 433; Râğıb el-Isfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'an*, s. 801; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 61; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 29; Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* s. 240; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 597; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1998, s. 211.

[73] Kazvinî, *Mu'cem-ü Mekayisü'l-Luğa*, c. 5, s. 425; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 3, s. 61; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lügâ,* c. 7, s. 84; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 597; Zebîdî, *Tacü'l Arûs,* c.7, s. 356; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 175; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 211.

[74] Cevherî, *Tâcü'l-Luğa,* c. 1, s. 433; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 3 s. 63; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 597.

[75] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 3, s. 63; Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 118; Abdurrahman Çetin, "Nesih", *DİA*, TDV Yay., Ank., 2006, c. 32, s. 579.

"mensûh", onu yürürlükten kaldıran yeni hüküm veya delil ise "nâsih" diye adlandırılır.[76]

Mekkî b. Ebî Talib (ö. 437/1045) ve Ebû'l Ferec İbnu'l Cevzî (ö. 597/1201) nesh kavramında "izale etmek", "nakletmek" ve "tebdîl etmek" anlamlarının bulunduğunu belirtmekle birlikte; nesh lafzı mutlak olarak kullanılırsa bu durumda onunla izale/ref' manasının kastedildiği konusunda ittifak ederler.[77]

Nesh meselesi oldukça mühim bir konu olmasıyla birlikte bir o kadar da karışık ve zor bir meseledir.[78] Bu sebeple bir müfessirin sahip olması gereken bilgilerin en önemlilerinden bir tanesinin nâsih-mensûh bilgisi olduğu[79] ve neshi bilmeyenin Kur'an'ı tefsir edemeyeceği görüşü ulema arasında yaygın bir görüştür.[80] Aynı şekilde böyle bir kişi bu halde iken va'zu nâsihette bulunamaz,[81] fetva veremez.[82] Görüldüğü üzere ulema nesh hususunda oldukça hassas bir tavır sergilemektedir.

---

[76] Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 212; Abdurrahman Çetin, "Nesih", s. 579.

[77] Ebû Muhammed Mekkî el-Kaysi Mekkî bin Ebî Talib, *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, Daru'l-Menâre, Cidde, trs., s. 47-48; İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, s. 127.

[78] İsmail Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ank., 1968, s. 74.

[79] Suyûtî, *el-İtkân*, s. 597; Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller,* s. 74.

[80] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* c. 2, s. 29; Suyûtî, *el-İtkân*, gös. yer.; Cerrahoğlu, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, s. 75.

[81] Hz. Ali ve İbn Abbas (ö. 68/687)'tan rivayetle, Hz. Ali bir defasında mescide gider ve orada bir adamın insanlara vaaz ettiğini görür. Bunun üzerine mescide bulunanlara dönerek "Bu adam da kimdir?" diye sorar. Onlar da "İnsanlara nâsihat eden biri" derler. Bu cevaptan sonra Hz. Ali adama: "Nâsih-mensûh nedir bilir misin?" diye sorar. Adam bilmediğini ifade edince Hz. Ali "Hem kendini hem de başkalarını helak ettin" der. Bu örnekten neshi bilmeyen bir kişinin vaaz etmesinin uygun olmayacağı anlaşılmaktadır. Bkz: Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim el-Hâzimî, *Kitâbü'l-İ'tibâr Fî Beyani'n-Nâsih Ve'l-Mensûh Mine'l-Âsâr,* Dâiratü'l Meârif el- Osmâniyye, Haydarâbât, c. 1, s. 4-5; İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, s. 25; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 29; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 597; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 174-175; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 213; Muhammed b. Lütfi Es- Sabbağ, *Tefsir Usulü Araştırmaları* (trc: Ömer Dumlu), Anadolu Yay., İzmir, 1999, s. 323.

[82] Rivayetin başka varyantlarında olay örgüsünün aynı şekilde devam ettiği görülürken karşılaşılan kişinin bir vaiz değil, kâdı olduğu belirtilmektedir. Rivayetteki diyalog takip edildiğinde neshi bilmeyen bu kişiye de sitem edilmektedir. Buradan nâsih mensûh bilgisinden mahrum olan bir kimsenin fetva da veremeyeceği anlaşılmaktadır. Bkz: İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l Mensûh,* s. 5-6.

1.2. Neshin Geçirdiği Evreler

Cahiliye toplumu ahlâkî zaafları olan, putperest ve ilkesiz bir toplumdu.[83] İslam, esaslı bir değişime ihtiyaç duyan bu toplumu değiştirip dönüştürürken tedricî metodu esas almıştır. Nitekim belli başlı genel kabuller ve geçmişten beri edinilen alışkanlıklar bulunan bir toplumda köklü bir değişim sağlanmasının zaman alacağı aşikârdır.[84]

Bu hassas değişim süreci yaşanırken Kur'an peyderpey iniyor, toplum çeşitli aşamalardan geçiyor ve çelişkili gibi görünen birtakım durumlar zuhur ediyordu. İşte bu çelişkileri gidermek için nesh devreye girmiştir. Yani önceleri yürürlükte olan bazı hükümler toplumun değişiminde yeterli mesafe kat edildikten ve toplum yeni hükme hazır olduktan sonra neshedilmiştir. Örneğin Mekke döneminde uygulanan hükümler Medine döneminde uygulanmamış, orada başka hükümler cari olmuştur. Çünkü artık Medine dönemi başlamış ve beraberinde İslam toplumunun devlet kurmasıyla birlikte mükelleflerin şartları değişmiştir.[85] Bundan dolayı neshin en geniş uygulanma sahasının bulunması için Medine dönemini beklememiz gerekmektedir. Kur'an Mekke'de inmeye başlamış fakat nesh çoğunlukla Medine döneminde vaki olmuştur.[86]

Sahabeler nesh kelimesini önceleri "izale" anlamında kullanmışlar ve "geçmiş şeriatları izale", "bir hükümle amel etme müddetinin sona ermesi", "âmmı tahsîs", "mutlakı takyîd", "mübhemi beyân" gibi manalar vermişlerdir.[87] Sonraları bu terim müteahhir ulemanın çoğunluğuna göre "Şer'î bir hükmün yine şer'î bir hükümle değiştirilmesidir."[88] şeklindeki nesh tanımı kabul görmüştür.

Burada son olarak neshin tespiti konusunda hevâ ve hevese uyarak indî yorumlarda bulunmak caiz olmamasına rağmen[89] neshi zaman içerisinde kendi gruplarını ve görüşlerini desteklemek, kendilerine muhalif olanları bâtıl göstererek çürütmek amacıyla ellerinde tuttukları bir silah gibi kullanan ve kuru bir taklitçilikle

---

[83] İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ank., 2011, s. 42.
[84] Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* s. 328.
[85] Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV., İst., s. 136-137.
[86] İbrâhim b. Mûsâ eş-Şatıbî, *el-Muvafakât,* Dâr-u İbn Hazm, Beyrut, 2014, s. 478- 479.
[87] Şatıbî, *el-Muvafakât*, s. 481.
[88] Cürcânî, *et-Ta'rîfât,* s. 240.
[89] İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,* c. 4, s. 83-84; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 209.

hareket eden kimselerin türediğini de ifade etmeliyiz.[90] Özellikle mevcut durumda mensûh ayetlerin sayısı konusunun içinden çıkılmaz bir hal almasında bu kimselerin büyük payı olduğunu söyleyebiliriz.[91]

Bu noktada usulcülere göre neshin gerçekleşmesi için ortaya çıkması gereken bazı şartlar olduğunu belirtmeliyiz. Bu şartları şu şekilde sıralamak mümkündür: Hem nâsih hem de mensûh şer'î bir delil olmalıdır, aklî delil, şer'î delilin hükmünü ortadan kaldıramaz.[92] Nâsih, mensûhtan lafız veya tarih itibarıyla sonra gelmiş olmalı, ayrıca mensûh hüküm bir vakitle kayıtlı olmamalıdır. Mevcut iki hüküm birbirine muarız olması yani cem ve tevîl ile dahi bağdaştırılamaz olmalıdır. Nâsih, mensûhtan senet itibarıyla daha kuvvetli olmalı veya aynı kuvvette olmalıdır. Daha az kuvvetli olan daha çok kuvvetli olanı neshedemez.[93] Nâsih ve mensûhun haber ifade etmemesi gerekir. Nesh ancak emir ve nehiy içeren hükümlerde vaki olur.[94] Hüküm içeren ayette ebedi olduğuna dair ifadenin bulunmaması gerekir. Tüm bunlarla birlikte neshe konu olan hüküm, inanç ve ahlak ilkeleriyle ile ilgili bir hüküm olmaması gerekir.[95]

---

[90] Mevlâ el-Hasen b. el-Hüseyin el-Hayyân, "Ahkâmu'l-Kur'an İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma", (trc: Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz), Sayı: 22, 2013, s. 465.

[91] Neshe kâil olanlar bu tür aşırılıkların önüne geçebilmek adına nesih bilgisinin tespitinde dikkat edilmesi gereken birtakım ilkelerden bahsetmişlerdir. Bu ilkelerden birincisi, neshin lafzen delalet yoluyla tespit edilmesidir (Bkz: İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,* c. 4, s. 84; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 103; İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, s. 21; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 209; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 213-214). İkincisi, sahabeden sahih bir tarikle gelen rivayetle bilinmesidir (Bkz: Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 209-210; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 213). Üçüncüsü ise icmâ yoluyla bilinmesidir (Bkz: Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 103; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 209). Bunlarla birlikte neshin tespitinde müctedihin şahsi içtihadına, müfessirlerin delilsiz ve senetsiz serdettikleri beyanlarına, sadece iki hüküm arasında görülen zahiri tearuzdan ötürü verilen nâsih ya da mensûh hükmüne, mushafta iki ayetten birinin diğerinden önce yazılmasıyla önce yazılmış olana nâsih, sonra yazılmış olana mensûh denilmesine (Sıralamada nüzul sıralaması esas alınmadığı için) nâsih mensûh bilgisinin tespiti hususunda itibar edilemez (Bkz: Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 103; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 210; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 214).

[92] İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l Mensûh*, s. 7; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 97; İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, s. 21; Şâkir el- Hanbelî, *Fıkıh Usulü* (trc: Mustafa Yıldırım), İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir, 2010, s. 217; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü,* s. 247.

[93] İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l Mensûh,* s. 7; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 97; İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi,* s. 20-21; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 248.

[94] İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l Mensûh,* s. 7; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 97; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 598; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 212; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 248.

[95] Şâkir el- Hanbelî, *Fıkıh Usulü*, s. 217; Remzi Kaya, "Nesih Terimi ve Muhtevası", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 5, 1987, c. 1, s. 96.

1.3. Neshin Gerçekleştiği Alan Bakımından Çeşitleri

Neshi kabul eden âlimler tarafından nesh hadisesinin cereyan edişi, bir ayetin başka bir ayetle neshedilmesi, Kur'an-ı Kerim ayetiyle Sünnet'in neshedilmesi, ayetin Sünnet'le neshedilmesi, Sünnet'in Sünnet'le neshedilmesi, İcmâ[96] ile nesh ve Kıyas[97] ile nesh başlıkları altında mütalaa edilmektedir.[98]

Bir ayetin bir başka bir ayetle neshedilmesinin cevazı hakkında ittifak mevcuttur.[99]

" لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۭ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ ۭ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَاۗءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَاللّٰهُ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْر/*Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kādirdir."*[100] ayetinin " لَا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا ۭ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۭ/*Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır.*"[101]

ayetiyle neshedilmesi bu kısma örnektir.[102]

---

[96] İslâm âlimlerinin dinî bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri anlamına gelen icmâ kavramı şer'î bir delil olmasının yanında İslâm fıkhının Kur'an ve Sünnet'ten sonra üçüncü en önemli kaynağı konumundadır. Geniş bilgi için bkz: Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* s. 96; İbrahim Kâfi Dönmez, "İcmâ", *DİA*, TDV Yay., Ank., 2000, c. 21, s. 417-431.

[97] Fıkıh usulünde kıyas, "Hakkında açık hüküm bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki ortak özelliğe veya benzerliğe dayanarak hükmü açıkça belirtilen meseleye göre belirlemek" anlamına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yunus Apaydın, "Kıyas", *DİA*, TDV Yay., Ank., 2002, c. 25, s. 529-539.

[98] Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, c. 2, s. 323-360; İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,* c. 4, s. 107-114; Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 99-101; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* c. 2, s. 32; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 236-352; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 215-216; Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* İrşad Kitapevi, İstanbul, 2016, s. 455-459; Şâkir el- Hanbelî, *Fıkıh Usulü*, s. 220-223.

[99] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* c. 2, s. 32; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 236; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 215; Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* s. 455.

[100] Bakara 2/284. Bu ayetin meali ve ileride gelecek olan ayet meallerinin büyük bir bölümünde *"Kur'an Yolu"* tefsirinde bulunan meallerden istifade ettik. Böylece çalışma boyunca tutarlı bir üslup sergileyebilmeyi hedefledik. İlgili ayetin meali için bkz: Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 450.

[101] Bakara 2/286.

[102] Suyûtî, *el-İtkân*, s. 602.

Âlimlerin kahir ekseriyetine göre Kur'an gibi ilahî vahye dayanıyor olması hasebiyle Sünnetle ayetler arasında bu açıdan bir denklik söz konusudur ve bu sebeple Kur'an meşhur veya mütevâtir dahi olsa Sünnet'i neshedebilir.[103] Mü'minlerin önceleri Sünnet tarafından bildirilmiş kıble olarak Mescid-i Aksa'ya yönelmeleri;

"وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِّ وَاِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَّ وَمَا اللهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ/*Her nereden (yola) çıkarsan yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. Bu, elbette rabbinden gelen bir gerçektir. Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.*"[104]

ayetinin nazil olmasıyla birlikte değiştirilmiş ve Mescid-i Haram kıble olarak belirlenmiştir. Bu hadise Sünnetin ayetle neshedilmesiyle ilgili olarak verilen meşhur örneklerden biridir.[105]

Sünnetin Kur'an'ı neshetmesi de vaki olan şeylerdendir. Bu kısma örnek olarak;

" كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراًۨ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِّ حَقاًّ عَلَى الْمُتَّقِينَّ/*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.*"[106]

ayeti gösterilmektedir. Zira bu ayet mirasta hakkı olan kişilerin hakları beyân edildikten sonra Hz. Peygamber'in;

"إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَعْطَى لِكُلِّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ، فَلَا وَصِيَّةَ لِوَارِثٍ/*Biliniz ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Artık mirasçı lehine vasiyet yoktur.*"[107]

sözüyle neshedilmiştir.[108]

---

[103] Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 216; Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* s. 456.
[104] Bakara 2/149.
[105] Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 216; Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* s. 457; Şâkir el- Hanbelî, *Fıkıh Usulü,* s. 221.
[106] Bakara 2/180.
[107] İbn Mâce, "Vesâyâ", 6 (6836).
[108] Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* s. 456.

Sünnetin Sünnet'le neshine gelince Hz. Peygamberin "Ben size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz."[109] hadis-i şerifi örnek teşkil etmektedir.[110] Çünkü burada Sünnet'le konulmuş bir hükmün yine Sünnet'le kaldırılması vardır.

İcmâ ne bir Kitap veya Sünnet nassını neshedebilir ne de bunlar tarafından neshedilebilir. Kıyas ise Kitap Sünnet ve İcmâ'yı neshedemez ve onlar tarafından da neshedilemez.[111]

1.4. Kur'an'da Neshin Kısımları

Kur'an'da fiilen neshin var olduğunu savunanlar nesh hadisesini meydana gelişi yönüyle üç kısma ayırmışlardır. Bu üç kısmı metni mensûh hükmü bâki, metni bâki hükmü mensûh ve hem metni hem de tilaveti mensûh olan ayetler oluşturmaktadır. Bu başlık altında bahsi geçen üç kısmı inceleyeceğiz.

Neshe tabi olan ayetlerin birinci kısmı metni mensûh hükmü bâki ayetlerdir. Bu durum bir ayetin hükmünün yürürlükte olduğu fakat tilavetinin neshedildiği durumdur. Bir başka deyişle Kur'an'da bulunmadığı halde hükmüyle halen amel edilen ayetlerle ilgili olan durumdur.[112] Neshin bu türlüsünün varlığını savunanlara göre Kur'an'da tilaveti kaldırılmış olup amelî açıdan geçerliliği devam eden birtakım hükümler vardır. Metni mensûh olup da hükmü baki olan ayetler kısmına verilen en meşhur örnek "recm ayeti" olarak bilinen rivayettir.

Rivayete göre Hz. Ömer (ra) zamanla bazı insanların "Recm hakkında Allah'ın kitabında bir şey bulamadım." demeleri ve Kur'an'da metni bulunmayan fakat Allah'ın emrettiği bir farzı terk edecek olmaları endişesiyle;

---

[109] Müslim, "Cenâiz", 106; Ebû Davud, "Cenâiz", 81; Tirmizi, "Cenâiz", 60.
[110] Şâkir el- Hanbelî, *Fıkıh Usulü*, s. 220.
[111] Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 217; Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* s. 458-459; Şâkir el- Hanbelî, *Fıkıh Usulü*, s. 222.
[112] Suyûtî, *el-İtkân*, s. 606; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 218.

"Dikkat edin! Şüphesiz ki recm haktır. Ben Kitap'ta 'Erkek ve kadın zina yaptığı zaman Allah'tan bir ceza olarak ikisini recm edin.'[113] *ayetini okudum. Hz. Peygamber recmetti, biz de ondan sonra recmettik."*[114]

demiş ve bu sözün metni her ne kadar Kur'an'da bulunmasa da hükmünün bâki olduğuna dikkat çekmiştir.

"إِذَا زِنَا الشَّيْخُ وَالشَّيْخَةُ فَارْجُمُوهُمَا الْبَتَّةَ نَكَالًا مِنَ اللَّهِ. وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ"/*Erkek ve kadın (Şeyh ve şeyha) eğer zina edecek olurlarsa, bunları, Allah'tan bir ceza olarak, mutlaka recmedin. Allah azizdir, hakîmdir."*

şeklinde gelen rivayetin de yine tilaveti mensûh hükmü baki olan ayetlerden olduğu kabul edilmektedir.[115]

İkinci kısmı metni baki hükmü mensûh ayetlerdir. Bu durum ayetin hükmünün neshedildiği ancak metninin Kur'an'da halen mevcut olduğu durumdur.[116] Metnin baki bırakılıp hükmün kaldırılması neshin kısımları içinde en çok örneği bulunan kısımdır. Biz de burada verilen örneklerin birkaçını zikredeceğiz.

Kur'an'da metni bulunup hükmü kaldırılmış olan ayetlere örnek olarak;

"يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ"/*Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."*[117]

ayeti ve ondan sonra gelen;

---

[113] Kur'an'da eskiden var olduğu iddia edilen bu sözün kaynaklarda metin açısından birbirlerinden farklı olarak rivayet edildiği görülmektedir. Metnin çeşitli varyasyonlarını toplu bir şekilde görmek için bkz: İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, s. 30-33; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 251.
[114] Buhari, "Hudud", 31, "Mezalim", 19, "Menakıbü'l Ensar", 46, "Megazi", 21, "İ'tisam", 16; Müslim, "Hudud", 15 (1691); Tırmîzî, "Hudud", 7(1431); Ebû Davud, "Hudud", 23 (4418).
[115] Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 99; İbnü'l-Cevzî, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, s. 31; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 607; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 218; Şâkir el- Hanbelî, *Fıkıh Usulü*, s. 223.
[116] Suyûtî, *el-İtkân*, s. 600; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 217.
[117] Enfâl 8/65.

اَلْـٰٔنَ خَفَّفَ اللّٰهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاً ۚ فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ ‘‘ يَغْلِبُوٓا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ مَعَ الصَّابِرِينَ/*Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir''*[118]

ayeti gösterilmektedir. Zira ilk ayette bir müslümanın on kâfiri yenebileceği hususu bildirilmiş ancak bu durum bir sonraki ayetle bir müslümanın iki kafiri yenebileceği şeklinde neshedilmiştir.[119] Bu hadise hangi oranda düşman ordusuyla savaşılması gerektiği konusunda oldukça önemlidir.

Bu kısmın ikinci örneği olarak içkinin dört aşamada yasaklanmasını zikredebiliriz. İçkinin tedricen yasaklanışı esnasında sırasıyla Nahl 16/67[120], Bakara 2/219[121], Nisâ 4/43[122] ve Mâide 5/90.[123] ayetler nazil olmuş, böylece içki aşamalı bir şekilde yasaklanmıştır.[124]

Neshin vaki olduğu ayetlerin üçüncü kısmı hem metni hem de hükmü mensûh ayetlerdir. Neshin bu kısmı Kur'an'dan bir ayetin tilaveti ile birlikte hükmünün de kaldırıldığı kısımdır.[125] Söz konusu ayetlerin Kur'an'da bahsinin geçmemesi neshin bu

---

[118] Enfâl 8/66.

[119] İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l Mensûh,* s. 39; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru'l Kütüb el İlmiyye, Beyrut, 2003, c. 2, s. 429; Nesefî, Medariku't-Tenzil, c. 1, s. 655; İbn Kesîr, *Tefsîrü'1-Kur'ani'l-Azîm*, c. 4, s. 77; Suyûtî, *el-İtkân*, s. 602, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî-Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Suyûtî, *Tefsirü'l Celâleyn*, Şifa Yay., İstanbul, 2015, s. 184; Muhammed Ali es- Sâbûnî, *Safvetü't- Tefâsîr*, el- Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut, 2017, c. 1, s. 439; Sabbağ, *Tefsir Usulü Araştırmaları* (trc: Ömer Dumlu), s. 325.

[120] ‘‘ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَراً وَرِزْقاً حَسَناً ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ/Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık delil vardır.''

[121] ‘‘ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِۖ قُلْ فِيهِمَآ اِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَاِثْمُهُمَآ اَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَاۗ وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَۖ قُلِ الْعَفْوَۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَۙ/Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: İhtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz.''

[122] ‘‘ يَٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى حَتّٰى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُباً/Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın.''

[123] ‘‘ يَٰٓاَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُٓوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ/Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.''

[124] Katade b. Dıâme es-Sedûsî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, Müessesetü'r-Risale, Şam, 1998, s. 44; İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l-Mensûh,* s. 43; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an,* c. 3, s. 133; Nesefî, *Medariku't-Tenzil,* c. 1, s. 473; İbn Kesîr, *Tefsîrü'1-Kur'ani'l-Azîm*, c. 3, s. 160-170.

[125] Suyûtî, *el-İtkân*, s. 599; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 217.

kısmı hakkında birtakım tartışmalara sebebiyet vermiştir. Neshin bu türlüsünün varlığını kabul edenlerin genel olarak;

مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَاۗ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ “/*Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir?”*[126]

ayetinden çıkarımlar yaparak bir ayetin hem lafzı hem de hükmünün birlikte neshine cevaz verdikleri görülmektedir.[127]

Hem metni hem de hükmü mensûh ayetlerin varlığıyla ilgili olarak Hz. Aişe'den gelen şu rivayet ileri sürülmüştür:

“Allah kişinin on emzirmeyle haram olması hakkında ayet inzal etmişti. Daha sonra on emme beş belli emzirmeyle nesholundu. Hz. Peygamber vefat etti; yine Kur'an'dan okunmaya devam ediliyordu.”[128]

Neshi kabul edenlere göre on emzirmeyle haramlığın doğması hususu hem hükmen hem de tilaveten neshedilmiş bir rivayettir.[129]

1.5. Neshi Kabul Edenler ve Reddedenler

Tefsir, Fıkıh, Hadis gibi temel İslâmî ilimlerle ilişkili olan nesh meselesiyle ilgili olarak pek çok yorum yapılmış, bu yorumların benimsenmesine göre de neshin kabulü ve reddi hususunda farklı görüşler zuhur etmiştir.

İnsanlar neshi kabul edip etmeme konusunda dört gruba ayrılmışlardır: Bunlardan birincisi Yahudilerdir. Yahudiler neshi bedâ[130] olarak gördükleri için neshi

---

[126] Bakara 2/106.
[127] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2006, c. 2, s. 308; Nesefî, *Medariku't-Tenzil*, c. 1, s. 119.
[128] Müslim, "Radâ", 24; Ebû Davud, "Nikâh", 11; Tirmizî, "Radâ", 3.
[129] Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 99; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an,* c. 1, s. 481; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 2, s, 217; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* c. 2, s. 39; Suyûtî, *el-İtkân,* s. 600; Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an,* s. 217.
[130] Bu sözcüğün ıstılah manası Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesidir. Genel kabule göre bedâ fikrini ilk defa ileri süren, Muhtâr es-Sekafî'dir. Geniş bilgi için bkz: Avni İlhan, "Bedâ", *DİA*, TDV Yay., Ank., 1992, c. 5, s. 290-291.

kabul etmemektedirler. İkinci grup Râfizîlerdir. Râfizîler, Yahudilerin zıddına olmak üzere neshi kabullenmekte aşırıya gitmişler, ta ki böylece bedâyı da caiz görmüşlerdir. Üçüncü grup Ebû Müslim el- İsfahanî (322/934)[131] ve onun görüşünü benimseyenlerdir. İsfahânî, neshi aklen caiz görmekle birlikte şer'an caiz görmemektedir. Onun;

"Asılsız bir şey ona ne önünden ne arkasından yaklaşabilir. O, hikmet sahibi, övgüye lâyık olan Allah katından indirilmiştir."[132]

ayetini delil getirerek Kur'an'da neshin varlığını caiz görmediği söylenmektedir. O, bu ayeti Kur'an'ın hükümlerinin ebediyyen iptal edilemeyeceği şeklinde anlamış ve nesh ayetlerini *tahsîse* yormuştur. Nesh hakkında görüş belirten dördüncü grup ise cumhur ulemadır. Onlar neshin aklen caiz olup şer'an da vuku bulduğunu kabul etmişlerdir.[133]

1.5.1. Neshi Kabul Edenlerin Görüşleri

Neshi kabul edenlerin delillerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Birincisi; *"*وَاِذَا بَدَّلْنَٓا اٰيَةً مَّكَانَ اٰيَةٍۙ وَّاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُٓوْٓا اِنَّمَآ اَنْتَ مُفْتَرٍۗ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ */Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Sen sadece uyduruyorsun' dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler."*[134] ayetidir.[135]

İkincisi; *"*مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِّنْهَآ اَوْ مِثْلِهَاۗ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ*/Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir."*[136] ayetidir.[137]

---

[131] Tam adı Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsfahânî (ö. 322/934)'dir. Bazı müfessirlerin verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre İsfahânî, Kur'an'da neshin söz konusu olmadığını öne sürmüş, bu görüşünü desteklemek üzere Fussılet suresinin 42. ayetini delil getirmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Lütfullah Cebeci, "İsfahânî, Ebû Müslim" *DİA*, TDV Yay., Ank., 2000, c. 22, s. 509.
[132] Fussilet, 41/42.
[133] Mennâü'l-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 214- 215.
[134] Nahl 16/101.
[135] Gazâlî, *el-Mustasfâ*, s. 89; Nesefî, *Medariku't-Tenzil*, c. 2, s. 233; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, c. 2, s. 32; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 193.
[136] Bakara 2/106.

Üçüncüsü; "يَمْحُوا اللهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ/*Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır.*"[138] ayetidir.[139]

Dördüncüsü; neshin caiz olduğuna ve vuku bulduğuna dair İcmâ'nın bulunması;[140] ilim geleneğimizde nesh hadisesinin ittifakla kabul edilmesidir.[141] Âlimlerin kahir ekseriyetine göre sarih icmânın olduğu bir mesele artık ictihad ve ihtilaf konusu olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'da nesh söz konusudur.[142]

Beşincisi, ayetler arasında neshin vaki olduğu konusunda Sahabe'den ve Tabiûndan gelen rivayetlerin mevcut olmasıdır.[143]

Altıncısı, İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre onun;

"يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوْتِيَ خَيْراً كَثِيراً وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا أُوْلُوا الْأَلْبَابِ/*O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar.*"[144]

ayetindeki hikmet kelimesini açıklarken;

"Kur'an'ı tanımak, onun nâsihini mensûhunu, muhkemini müteşabihini, mukaddemini muahharını, helalini haramını tanımaktır." dediği rivayet edilmiştir.[145]

Yedincisi, neshin aklen mümkün olmasının önünde hiçbir sakınca olmayışıdır.[146] Şayet nesh hadisesi aklen caiz, naklen de gerçekleşmiş olmasaydı; neshi inkâr edenlerin kanun koyucunun, süresinin dolmasıyla sona erecek vakitli bir işi emretmesini kabul

---

[137] Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 90; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 193; Nesefî, *Medariku't-Tenzil,* c. 1, s. 119; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 1, s, 258; Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an,* c. 2, s. 32.
[138] Ra'd 13/39.
[139] Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 88; Nesefî, *Medariku't-Tenzil,* c. 2, s. 158; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 4, s. 405; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 193.
[140] Gazâlî, *el-Mustasfâ,* s. 89.
[141] Muhammet Altaytaş, "Kasîde-i Nûniyye ve Şerhlerinde Önceki Şeriatların Neshi Meselesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* Sayı: 11, Edirne, Ocak 2016, c. 6, s. 53.
[142] Zekiyyüddin Şaban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî,* s. 100.
[143] Yukarıda belirttiğimiz üzere Hz. Ali ve İbn Abbas'a isnâd edilerek yapılan halka vaaz veren kıssacıya, nâsih ve mensûh bilgisinin sorulduğu rivayet nesih taraftarlarınca neshin mevcudiyetine dair delil olarak kabul edilen rivayetlerdendir. Diğer rivayetler için bkz: İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm,* c. 1, s. 258-262.
[144] Bakara 2/269.
[145] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 174.
[146] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 187-188.

etmemeleri gerekirdi. Hâlbuki onlar bunun aklen ve naklen vukuunu kabul etmişlerdir. Bu durum mensûh olan hükmün neshedici bir hükümle Allah katında bilinen ancak bizim bilmediğimiz bir süre sonunda geçerliliğini yitirmesi demek olan neshin, aklen ve naklen gerçekleştiğinin kabulünü gerektirmektedir.[147]

Sekizincisi, Hz. Peygamber'in tüm insanlığı kapsayan risâletidir. Eğer iddia edildiği gibi nesh vuku bulmamış olsaydı, O'nun risâletinden de söz edilemezdi. Şöyle ki önceki şeriatler Hz. Peygamber'in şeriatiyle neshedilmiştir. Kur'an'dan sonra bir kitabın Hz. Peygamber'den sonra da bir peygamberin gelmesi söz konusu olmayıp din, İslâm ile tamam olmuş, din binâsı da Hz. Peygamber'in risâleti ile tamamlanmıştır.[148] Demek ki nesh caizdir ve tahakkuk etmiştir.[149]

1.5.2. Neshi Reddedenlerin Görüşleri

Zürkânî "*Menâhilü'l İrfân*" adlı eserinde neshi reddedenleri kendi içlerinde dört gruba ayırmıştır:

Birinci grup, Yahudi Şum'ûniyye grubu ile bu asrın Hıristiyanlarıdır. Bu kimseler neshi aklen ve naklen reddedetmişlerdir. İkinci grup, Yahudi Anâniyye grubudur. Bunlar neshi aklen kabul etmişlerdir fakat naklen tahakkukunu reddetmişlerdir. Üçüncü grup, Yahudi İseviyye grubudur. Bunlar da neshi aklen kabul ederler fakat naklen vukuu konusunda İslam Şeriatı'nın Yahudiliği neshetmediğine inanmaktadırlar. Dördüncü ve son grup ise Ebû Müslim el-İsfehanî ve ona tâbi olanlardır. Zürkânî'ye göre bu grubun neshi aklen kabul edip naklen kabul etmeyerek müslümanların çoğunluğundan farklı bir görüş ortaya koymaları şekilsel bir durumdur ve lafzî bir ihtilaftan öteye geçememiştir.[150]

Biz çalışmamızda Kur'an'daki neshi esas aldığımız için bu mesele etrafında konuşulanları inceleyeceğiz. Bu sebeple sadece Ebû Müslim el-İsfehanî ve ona tâbi olanların görüşlerini nazar-ı dikkate alacağız.

---

[147] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 189-190.
[148] Hayyân, "Ahkâmu'l Kur'an İlmi" (trc: Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz), s. 459.
[149] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 190.
[150] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân,* c. 2, s. 197-209.

Kur'an'da neshin vaki olduğu düşüncesini reddedenlerin görüşlerini şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Nesh aklen caiz olmakla beraber, Kur'an-ı Kerim'de bilfiil vaki olmamıştır. Yani her şeye kâdir olan Allah dilediği hükmü vaz' edip dilediğinin de geçerliliğini sonlandırabilir. Fakat böyle bir uygulama Kur'an'da mevcut değildir.[151]

Kur'an-ı Kerim'deki herhangi bir ayetin başka bir ayeti, neshettiğine dair bir açıklık söz konusu değildir. Hükmü kaldırılmış ayetlerle kastedilen, Tevrat ve İncil'deki, yani İslam'dan önceki ilâhî dinlerin şeriatlarındaki hükümlerdir. Yoksa mensûh ayetlerle İslam şeriatındaki hükümlerin kaldırıldığı kastedilmemektedir.[152] Aynı şekilde şu veya bu ayetin, şu veya bu ayetle neshedildiğini sarih, kat'î bir şekilde teyid edecek Hz. Peygamber'den vârid olmuş olan ve hadis ulemasınca müttefakun aleyh[153] olarak addedilen bir hadis de mevcut değildir.[154]

Neshi kabul edenler, mensûh olan ayetin önce, nâsihin ise sonra nazil olması gerektiğini zikrederlerken ayetlerin nüzul tarihlerine dair birçok defalar kat'î bir delile mâlik değillerdir. Bu konuda kesin bir bilgiden çoğu zaman yoksundurlar.[155]

Neshi kabul edenler arasında nâsih ve mensûh ayetlerin kaç tane olduğu konusunda bir muvafakat mevcut olmadığı gibi, kaç ayetin veya hangi ayetlerin nesh edildiğine dair âlimler arasında çeşitli görüşler öne sürüldüğü gözlemlenmektedir.[156] Bununla birlikte kabul edenler, bir taraftan neshin ancak emir ve nehiylere ait ahkâma inhisar ettiğini iddia ederlerken diğer taraftan kendi sistematiklerine ters düşecek bir şekilde, emir ve nehiylerin dışında kalan sahadaki ahbâra ait lafızlarda da neshin

---

[151] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 121.
[152] Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* s. 91.
[153] Müttefekun aleyh terimi, Buhârî ve Müslim'in Câmi'u's-sahîh'lerinde ittifakla rivayet edilen hadisleri belirtmek için kullanılan bir terimdir. Müttefekun aleyh hadisler sahih hadislerin en üst mertebesinde kendilerine yer bulmayı başarmıştır. Müttefekun aleyh hadisler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, Dâru'd-Da've, İskenderiye, trs, s. 33; Ahmet Yücel, "Müttefekun Aleyh", *DİA, TDV Yay.*, 2006, Ank., c. 32, s. 224-225.
[154] Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 245.
[155] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 121; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 246.
[156] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 123; Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 245-246.

gerçekleştiğini ifade etmektedirler. Bu çelişkili durumlar neshedilen ayetlere özellikle sayısal anlamda doğrudan etki etmektedir.[157]

Kur'an'da neshin varlığı meselesi, İslam'ın inanç esaslarıyla ilgili olmayıp, ancak tefsir ilminde bir sistem olmasından ibarettir ve inkârı küfrü gerektirmemektedir.[158]

Kur'an'da neshedilen ayet bulunmadığını iddia edenlere göre her ayetin içerdiği hüküm belirli şartlar oluştuğu esnada yeniden işletilebilir vaziyettedir. Zira İslam ilk muhataplarını birtakım merhalelerden geçirmiş ve her merhalede o anın şartlarına uygun hükümler vaz' edilmiştir. Bugün veya bugünden sonra da böyle evrelerden geçen toplumlar olursa yine ayetlerin hükmü câri olacaktır.[159]

Muavvizeteyn diye de isimlendirilen Felak ve Nas surelerinin neshe uğradığına dair yapılan birtakım rivayetler mevcuttur.[160] İmam Suyûtî (ö. 911/1505) *"el-İtkân"* isimli eserinde Übey b. Ka'b (ö. 33/654) ve Abdullah İbn Mesud'un mushaf tertiplerini incelediği bölümde yine İbn Mesud'un mushafında Fâtiha ve Muavvizeteyn'nin bulunmadığından bahsetmektedir.[161] Oysaki Kur'an Hz. Peygamber döneminden beri oldukça titiz bir şekilde korunmaktadır.[162] Bu sebeple Kur'an'ın içinde nâsih ve mensûh ayetler bulunduğunu isbat etmek için haber-i vahitten[163] çok daha kuvvetli deliller göstermek icab eder. Neticede Muavvizeteyn'in neshe uğrayıp Kur'an'dan addedilmediğine dâir yapılan rivayetler[164] doğal olarak kıymeti haiz bilgiler olarak

---

[157] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 122.
[158] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 121.
[159] Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* s. 127.
[160] Söz konusu rivayetler için bkz: İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm*, c. 8, s. 499-500.
[161] Suyûtî, *el-İtkân*, s. 203.
[162] Hazreti Peygamber, nazil olan ayetleri ashaba yazdırıyor, ezberletiyor ve tekrarlarını sağlıyordu. Kur'an metinlerinin toplanması esnasında da şahsi mushaflar bulunmaktaydı. Bunlarla birlikte Kur'an cem edilirken her ayet için iki şahit getirmek zorunluydu. Hal böyle iken eğer bu mushaflarda bir hata, eksiklik ya da fazlalık görülseydi sahabeler görmüş oldukları bir yanlışa elbette derhal itiraz ederler ve onu reddederlerdi. Bkz: Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Beyan Yay. İstanbul, 2017, s. 577-584.
[163] Haber-i vahidin ıstılah manası Mütevâtir sünnetin dışında kalan ve Resûlullah'tan itibaren adalet ve zabt sıfatlarını taşıyan bir veya iki yahut tevâtür derecesine ulaşmayan sayıda sahâbenin, daha sonra tâbiînin ve tebeu't-tâbiînin rivayet ettiği, metninde şâz ve illet bulunmayan ve zann-ı gâlib ile (râcih) sabit olan haberdir. Bkz. Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *DİA,* TDV Yay., Ankara, 1996, c. 14, s. 349; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Usulü*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul, 2010, s. 94.
[164] Prof. Dr. Hidayet Aydar konuyla ilgili olarak kaleme aldığı makalesinde bu rivayetlerden özellikle İbn Mesud'a isnad edilmiş olanların Kur'an'ın bütünlüğünü bozacak tarzda olduğunu ifade etmektedir.

görülmemelidirler.[165] Ayetlerde nesh olayının tahakkukunu kabul etmeyenler yukarıda saydıklarımıza ilaveten; neshin Kur'an mütefekkirinin önünü tıkadığını, düşünsel faaliyetlerini belirli sınırlar çerçevesine hapsettiğini, en nihayetinde bu durumun Kur'an'ın yorumlanmasına da olumsuz etki ettiğini düşünmektedirler.[166]

1.6. Nesh Literatürü

Nesh konusu her dönemde konuşulan bir konu olduğu için bu alanda telif edilmiş eserler bazıları günümüze ulaşamamış olsalar da oldukça fazladır. Konuya ilgi duyanların faydalanabilmeleri adına bu sahada yazılan eserlerden ve müelliflerden bazılarını sunmak istiyoruz.[167]

Nesh hakkında eser yazan klasik dönem âlimlerinden bazıları:

1. Katade b. Diâme es-Sedûsî (ö. 118/736). Eseri: *Kitabu'n-Nâsih ve'l-Mensûh fî Kitabillah*.
2. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Hazm (ö. 320/932). Eseri: *en-Nâsih ve'l-Mensûh fi'l-Kur'an*.
3. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs (ö. 338/949). Eseri: *en-Nâsih ve'l-Menhûs fi'l-Kur'ani'l-Kerim mimmâ Uctumia aleyhi ve Uhtulife fihi ani'l-Ulemâ' min Ashabı Rasulillahve't-Tabiîn ve'l-Fukahâ' ve Şerhu mâ Zekerûhu Beyyinen ve mâ fihi mine'l-Lugati ve'n-Nazar*.
4. Ebû Mansûr Abdulkahir b. Tahir el-İsferayînî (ö. 429/1037). Eseri: *en-Nâsih ve'l-Mensûh*.
5. Ebû Abdillah Muhammed b. Berekât b. Hilâl es-Saîdî (ö. 520/1126). Eseri: *el-İcâz fî Ma'rifeti mâ fi'l-Kur'ani min Nâsihin ve Mensûhin*.

Ayrıca Hz. Peygamberin hayatta iken bu surelerle bizzat teavvuzda bulunup ümmetine de yaptığı gibi yapmalarını tavsiye ettiği yönündeki rivayetleri göz önüne alarak böyle bir neshin söz konusu olamayacağını dile getirmektedir. Geniş bilgi için bkz. Hidayet Aydar, "Muavvizeteyn Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, İst., 2005, s. 33.

[165] Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 122.

[166] Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* s. 127.

[167] Bu bölümdeki bilgiler Prof. Dr. Sait Şimşek'in, "*Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele"* adlı eserinden alınmıştır. Listenin tamamını görmek için adı geçen eserin 80-86. sayfalarına müracaat ediniz.

6. Şerafuddin Hibetullah b. Abdirrahîm b. İbrâhim-İbnu'l-Bârizî (ö. 738/1337). Eseri: *Nâsihu'l-Kur'ani'l-Azîz ve Mensûhu*.
7. Mer'î b. Yûsuf b. Kudame el-Kermî (ö. 1033/1623). Eseri: *Kalâidu'l-Mercân fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Kur'an*.
8. Atiyyetullah b. Atiyye el-Uchurî (ö. 1190/1776). Eseri: *İrşâdu'r-Rahmân li Esbâbi'n-Nuzûl ve'n-Nesh ve'l-Müteşâbih mine'l-Kur'an*.

Kur'an'da nesh konusunda çağımızda kaleme alınmış eserlerden bazıları:[168]

1. Abdu'l-Muteâl el Cebrî. Eseri: *en-Nesh fi'ş-Şeriati'l-İslâmiyye.*
2. Abdurrahman b. Muhammed el-Karadâğî. Eseri: *et-Tibyân fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh.*
3. Ali Hasan el-Arîd. Eseri: *Fethu'l-Mennân fî Neshi'l-Kur'an.*
4. Muhammed b. Selâme b. Abdi'l-Halik b. Hasan er-Reşidî. Eseri: *Umdetu'l-Beyân fi Zübdeti Nevâsihi'l-Kur'an*.
5. Muhammed es-Seyyid Yûsuf Ebû Tâhâ. Eseri: *Risâletun fî Mebâhisi'n-Nesh.*
6. Muhammed Hamza. Eseri: *Dirasâtu'l-İhkâm ve'n-Nesh fi'l-Kur'an'il-Kerim.*
7. Muhammed Mahmûd Ferğalî. Eseri: *en-Nesh beyne'n-Nefy ve'l-İsbât.*
8. Muhammed Salih Ali Mustafa. Eseri: *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim.*
9. Mustafa Zeyd. Eseri: *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim.*
10. Osman Ahmed Murayzık. Eseri: *en-Nesh:Bahsun ve Tahlil.*
11. Şa'bân Muhammed İsmail. Eseri: *Nazariyetu'n-Nesh fi'ş-Şerâyii's-Semaviyye.*

Kur'an'da nesh konusunda ülkemizde hazırlanmış olan bazı eserler:

1. Süleyman Ateş. Eseri: *Kur'an'da Nesh Meselesi*.[169]
2. Sait Şimşek. Eseri: *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*.[170]
3. Talip Özdeş. Eseri: *Kur'an ve Nesh Problemi*.[171]
4. Davut İltaş. Eseri: *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*.[172]

---

[168] Eserlerin baskı tarihlerine ulaşılamadığı için burada müelliflerin isimlerine göre yapılan alfabetik sıralama esas alınmıştır.
[169] Süleyman Ateş, *Kur'an'da Nesh Meselesi*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1996.
[170] Sait Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* Kitap Dünyası, İst., 1997.
[171] Talip Özdeş, *Kur'an ve Nesh Problemi*, Fecr Yayınevi, Ank., 2005.

1.6.1. Değerlendirme[173]

Konunun araştırmacılarına ve meraklılarına kolaylık sağlaması açısından sunmuş olduğumuz nesh literatürüyle ilgili olarak bir değerlendirme yapmamız gerekirse kısaca şunları söyleyebiliriz:

"Nesh hakkında eser yazan klasik dönem âlimlerinden bazıları" başlığı altında isimlerini sıraladığımız sekiz eserin tümünde neshin Kur'an ayetlerinde vaki olduğu kabul edilmektedir.

"Kur'an'da nesh konusunda çağımızda kaleme alınmış eserlerden bazıları" ve "Kur'an'da nesh konusunda ülkemizde hazırlanmış olan bazı eserler" başlıkları altında sunduğumuz eserlerde ise genel olarak Kur'an'da neshin vukuu konusu yeniden ele alınmış ve mensûh ayet sayısı ya çok azaltılmış ya da Kur'an'da mensûh ayet bulunmadığı fikrine meyledilmiştir.

Dr. Mustafa Zeyd'in hazırladığı *"en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim"* adlı eseri Prof. Dr. Süleyman Ateş'in *Kur'an'da Nesh Meselesi*, Prof. Dr. Sait Şimşek'in *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* Prof. Dr. Talip Özdeş'in *Kur'an ve Nesh Problemi* isimli eserleri bu fikir doğrultusunda kaleme alınmış eserlerdir.

Prof. Dr. Davut İltaş'ın *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler* adlı eseri ise nesh hakkında son dönemde yazılan eserlerin aksine Kur'an'da mensûh ayetlerin varlığını reddedenlere karşı kaleme alınmış bir eserdir ve Kur'an'da mensûh ayet bulunduğunu savunur.

Eserlerde verilen bilgilere göre bahsi geçen çalışmalar hakkında edindiğimiz izlenimler işte bu şekildedir.

---

[172] Davut İltaş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler,* Ankara Okulu Yay., Ank., 2016.

[173] Buradaki literatür değerlendirmesi ismi geçen eserlerin içeriklerine göre yapılmış bir değerlendirmedir. "Kur'an'da nesh konusunda çağımızda kaleme alınmış eserler" başlığı altında yalnızca Dr. Mustafa Zeyd'in hazırladığı *"en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerim"* adlı eserine ulaşabildik. Bu sebeple ilgili bölümdeki eserler içerisinden sadece adı geçen eserle ilgili değerlendirme yapacağız.

II. BÖLÜM

"HAK DİNİ KUR'AN DİLİ" ve *"KUR'AN YOLU"* TEFSİRLERİNDE NESHE TEORİK YAKLAŞIMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* tefsirlerinde müelliflerin yaptıkları nesh tanımları ve neshin mahiyetine dair verdikleri bilgilere değinilecek, umumiyetle nesh tartışmalarının merkezine konulan Bakara suresi 106,[174] Ra'd suresi 39[175] ve Nahl suresi 101.[176] ayet-i kerimeler özelinde her iki eserde nesh meselesine yaklaşımlar ortaya konmaya çalışılacaktır. Müelliflerin Kur'an'ın tümündeki nesh uygulamaları ise tafsilatlı bir şekilde karşılaştırmalı olarak üçüncü bölümde ele alınacaktır.

2.1. *"Hak Dini Kur'an Dili"* Tefsirinde Neshin Tanımı ve Mahiyeti

Çalışmamızın giriş kısmında belirttiğimiz üzere Elmalılı Hamdi Yazır eserinin mukaddimesinde Kur'an-ı Kerim ve tefsirle ilgili bazı kavramları ayrı başlıklar altında açıklamıştır ancak onun mukaddimede açıkladığı kavramlar arasında nesh kavramı bulunmamaktadır. Biz Elmalılı merhumun neshle ilgili görüşlerine ancak onun eserinde bu konuyla ilişkilendirdiği ayetlerin tefsirini yaptığı esnada verdiği bilgiler sayesinde muttali olmaktayız. Bu sebeple Elmalılı'nın neshe dair görüşlerine yer verirken büyük oranda onun; bu meseleye giriş yaparak neshin tanımı, imkânı, çeşitleri ve sınırları gibi hususlara temas ettiği *"مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَآ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ/Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini*

---

[174] "مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ اَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا اَوْ مِثْلِهَآ اَلَمْ تَعْلَمْ اَنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ/*Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir?"*

[175] "يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَّاءُ وَيُثْبِتُۚ وَعِنْدَهٗ اُمُّ الْكِتَابِ/*Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır."*

[176] "وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مُفْتَرٍۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ/*Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Sen sadece uyduruyorsun' dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler."*

veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir?" mealindeki Bakara suresi 106. ayet-i kerimenin tefsirinde bulunan izahlarından faydalanacağız.

Elmalılı bu ayetin tefsirinde öncelikle neshin lügat manasını " وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍۙ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا يُنَزِّلُ قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مُفْتَرٍۜ بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ/*Biz bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiğimiz zaman -ki Allah neyi indireceğini çok iyi bilir- 'Sen sadece uyduruyorsun' dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmezler*."[177] ayetindeki kullanımı örnek göstererek "tebdîl" olarak açıklamaktadır. Bu açıklamanın ardından neshin muhtemel başka manalarını ayetlerden ve Arap kelamındaki kullanımlardan örnekler vererek belli bir sistematik içerisinde ortaya koyan müellif, bu çerçevede nesh kavramının "iptal etmek" ve "nakletmek" anlamına da geldiğini ifade ederek tüm bu anlam farklılıklarının ise "tebdîl" manasının çatısı altında değerlendirilebileceğine; *"Hülâsa lûgaten nesh, izale ve nakil mânâlarında müşterek gibi kullanılırsa da hepsinin esası tebdîl mânâsınadır."* diyerek özellikle vurgu yapmaktadır.[178]

Müellif neshin ıstılah manasını ise şu şekilde açıklamaktadır:

"Istılâhı şer'îde de nesh, herhangi bir hükm-i şer'î'nin hilâfına sonradan diğer bir delil-i şer'înin delâlet etmesidir ki, ilm-i ilâhîye nazaran evvelki hükmün münteha-yı müddetini beyân, bizim ilmimize nazaran da zahiren baki görünen o hükmü ref-ü tebdîldir ve bu iki haysiyetle nesh, bir beyân-ı tebdîl demektir."[179]

Elmalılı böylelikle nesh kavramını kısaca, "Sonradan gelen şer'î bir hükmün daha önce bulunan şer'î bir hükmün aksine delâlet etmesi." şeklinde tarif etmektedir. Fakat şu kadar var ki müellifin bu tarifi yaparken ayrıca neshin çift yönlü anlaşılması gerektiğine de "Allah'ın ilmine nazaran nesh" ve "Kulların ilmine nazaran nesh" şeklinde bu kavrama iki ayrı tanımlama getirerek değindiği görülmektedir. Elmalılı'ya göre Allah'ın ilmine nazaran nesh, yeni gelen hükümle önceki hükmün bitiş süresinin beyân edilmesi, kulların ilmine nazaran nesh ise zahiren baki kalacağı zannedilen bir hükmün sonradan gelen bir hükümle kaldırılıp değiştirilmesidir. Netice olarak nesh her iki bakımdan da meydana gelen bir değişikliği bildirmek anlamına gelmektedir.

---

[177] Nahl 16/101.
[178] Elmalılı, Hak Dini *Kur'an Dili*, c. 1, s. 380.
[179] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.

Elmalılı bu izahların ardından bedâ teorisine reddiye sadedinde neshin Allah hakkında bir bilgisizlik durumu ya da verdiği hükümden caymak olmadığının altını çizmekte ve bu bağlamda "Allah'ın her şeye kadir olduğu" prensibinden yola çıkarak O'nun dilerse verdiği hükümde değişiklik yapabileceğine, bu değişimin de zaten kendi katında sabit olan bir bilgi olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca neshin ebedilik ifade eden, "Bu böyledir, şu da şöyledir." gibi ihbarî nitelik taşıyan naslarda vaki olamayacağını şu şekilde hatırlatmaktadır:

"*Hasılı hakaik-i imaniye, itikadiye gibi ihbarî olan esasat-ı ilmiye, kabil-i nesh değildir. Bunların bir an için zamanî olanları bile hakaik-i ezeliye hükmündedir."*[180]

Buradan anlaşılacağı üzere Elmalılı'ya göre neshin cereyan etmesi emir ve yasakları içeren inşaî naslarda vaki olabilir ki bu da Allah'ın ilmindeki bir noksanlığa değil, bilakis hikmetinin tecellisine ve kemaline delalet eden bir durumdur. Müellif bunlara ek olarak iman ve itikat esaslarını hâvî olan nasların neshe konu olamayacağının, böylelikle neshin ancak muamelatla ilgili hükümlerde vaki olabileceğinin de altını çizmektedir.

Elmalılı tefsirinde nesh hadisesini anlatırken Kur'an'ın geçmiş ilahi kitapların hükümlerini neshedip yeni bir şeriat getirdiğini örnek göstererek neshin mümkün olabileceği hususunu Allah'ın kudretine yaptığı vurgularla açıklamaktadır. Ona göre Allah İslam dini ile geçmiş dinlerin hükümlerini kaldırmaya nasıl kadirse aynı şekilde bir ayeti başka bir ayetle neshetmeye de kadirdir.[181] Ayrıca müellif "…İnşâ-i ilâhî olan kavânîn, irade-i beşer ile nesh olunamaz." demek suretiyle neshi sadece Allah'ın gerçekleştirebileceğini, kulların böyle bir tasarrufta bulunma yetkisinin olmadığını özellikle belirtilmektedir.[182] Fakat burada Hz. Peygamber'i nesh yetkisi konusunda diğer insanlardan istisna etmemiz gerekmektedir. Zira Elmalılı vasiyetle ilgili olan Bakara suresi 180. ayetin[183] tefsirinde olduğu gibi hadis-i şerifleri bazı ayetlerin mensûh olduğuna delil olarak sunmuştur. Bu da onun Kur'an ayetlerinin Sünnet ile

---

[180] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. 1, s. 380-381.
[181] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. 1, s. 382.
[182] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. 1, s. 381.
[183] "كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ/Birinize ölüm yaklaştığında, geride mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı."

neshedilebileceği kanaatini taşıdığını gösteren bir alamet olarak değerlendirilmektedir.[184] Konu ile alakalı olan ayrıntılı örnekler ileride geleceği için şimdilik bu kadarla iktifa ediyoruz.

Elmalılı Kur'an ayetlerinde neshin bulunup bulunmadığı hususundaki kanaatini ilgili ayet-i kerimenin tefsirinde "مِنْ آيَةٍ" ifadesinden hareketle şu şekilde beyân etmektedir:

"Usul-ü şer'î'den neshin meşruiyetini müspit olan bu ayetin sevki, kütüb-i sâlifenin cevaz-ı neshi hakkında nâs ise de mantıkı itibariyle "مِنْ آيَةٍ" âmm olduğundan, bazı Kur'ân ayetlerine de zahir olarak şamildir. Binâenaleyh ayât-ı Kur'âniye'de de nâsih ve mensûh vardır. Ve hilafını iddia zahiri nassı inkâr olur."[185]

Bu ifadelerden Elmalılı'nın Kur'an ayetlerindeki neshi kabul ettiği ve ayetlerde gerçekleşen neshe inanmamayı Kur'an ayetlerinden bazılarına inanmamakla eşit gördüğü anlaşılmaktadır.

Müellif yaptığı bu açıklamalarıyla kendi nesh anlayışı hakkında genel bir çerçeve çizdikten sonra;

"*Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır.*"

mealindeki Ra'd suresi 39. ayetin tefsirinde de "Ve hatta nefs-i Kur'an'da da nâsih ve mensûh ayetler vardır." diyerek Kur'an'da neshin varlığını kabul ettiğini bir kez daha yinelemektedir. Ona göre Kur'an bu yönüyle bütün kitaplar üzerinde, gözetici ve bütün zamanların değişikliğine hâkim Arapça bir hüküm kitabıdır.[186]

Elmalılı bu ayeti yorumlarken Yahudi ve Hristiyanların neshi reddetmelerinin yersizliğinden bahseder[187] ve bazı örnekler üzerinden aklî çıkarımlarda bulunarak neshin imkânı hakkında Allah'ın yaratırken dilediğini sabit bırakıp dilediğini de silebildiğini hatırlatarak şunları söyler:

---

[184] Ahmet Karadağ, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Nesh Anlayışı", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Malatya, 2017, c. 8, s. 167.
[185] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 379.
[186] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 185.
[187] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 183-184.

"İşte tekvinde böyle olduğu gibi teşri' hususunda da böyledir. Allah Teâlâ, bir zaman için meşru' kıldığı ahkâmın bazısını diğer bir zaman için nesheder."[188]

Bu kısımdan sonra Allah teâlânın her toplum ve devre uygun şeriat ve kitap gönderdiğine, zamanın değişmesiyle Şârî Teâlâ tarafından bu şeriat ve kitapların da değiştirilebileceğine dikkat çeken Elmalılı, bir de zamanlar ve toplumlar değişse de asla neshedilmeyen, değişime uğraması söz konusu olmayan bazı hükümlerden bahsetmektedir ki ve bu neshedilmeyen hükümleri "usûl-i şeriat", bunların dışında kalıp neshe tabi olan hükümleri ise "furu-i şeriat" olarak isimlendirmektedir.[189]

Yazır, "*Bir ayeti bir ayetin yerine bedel yaptığımız vakit ki Allah ne indirdiğini ve ne indireceğini daha iyi bilir*." mealindeki Nahl suresi 101. ayetin tefsirinde ise bir ayetin yerine başka bir ayetin getirilmesinin nesh olduğunu ifade ederek önceki ayetin mensûh, sonra gelip evvelkinin hükmünü yürürlükten kaldıran ayetin de nâsih olduğunu belirtir;[190] Allah'ın koymuş olduğu hükümlerde tasarruf yetkisine sahip olmasının oldukça doğal bir hadise olduğuna vurgu yapar ve bu ayetin tefsirinde de yine toplumda zamanla bazı değişimler yaşanmasının kaçınılmaz olduğunu belirterek neshin bu değişimler sonucunda doğal olarak tahakkuk eden bir hadise olduğunu yeniden hatırlatır. Ayrıca Elmalılı tüm ayetlerin bir fayda amaçlanarak indirildiğini ifade ederek kulların menfaatlerini en iyi Allah'ın bildiğini, bu sebeple O'nun dilediği ayeti neshedip o ayetin içerdiği hükümler yerine toplum için daha faydalı olan yeni hükümler getirebileceğini belirtmektedir.[191]

Sonuç olarak tefsirlerine yer verdiğimiz üç ayet hakkında yaptığı yorumlar bağlamında Elmalılı'nın neshe dair görüşlerini şöyle özetleyebiliriz:

a- Nesh lügatte "izale", "nakil" ve "tebdîl" manalarına gelirken, ıstılahta ise "Sonradan gelen şer'î bir hükmün daha önce gelen şer'î bir hükmün aksine delâlet etmesi" demektir.
b- Ebedilik ifade eden ve ihbarî nitelik taşıyan ayetlerde nesh cereyan etmez.

---

[188] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 184.
[189] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 184-185.
[190] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 285.
[191] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 285-286.

c- Tıpkı eski dinlerin Kur'an'la neshedildiği gibi aynı şekilde Kur'an ayetlerinde de nesh tahakkuk etmiştir. Bunu inkâr etmek Kur'anın bir kısmını inkâr etmek gibidir.

d- Elmalılı'nın mensûh olduğunu ileri sürdüğü ayetlerin tefsirlerinde görüşlerini hadis-i şeriflerle delillendirme yoluna gitmesi, onun hadis-i şerifler tarafından ayet-i kerimelerin neshedilebileceği fikrini savunduğuna bir gösterge olarak kabul edilmektedir.

e- Zaman ve durumların değişmesiyle gerçekleşen nesh, Allah'ın kudret ve hikmetine aykırılık değil bilakis uyumluluk içermektedir.

2.2. "Kur'an Yolu" Tefsirinde Neshin Tanımı ve Mahiyeti

Daha önce zikrettiğimiz üzere *"Hak Dini Kur'an Dili"* tefsirinde nesh konusuna ayrı bir bölüm ayrılmamış, bu mesele müellif tarafından ilgili ayetler tefsir edilirken ele alınmıştır. Ancak *"Kur'an Yolu"* tefsirinde durum böyle değildir. Zira bu eserin giriş kısmında nesh konusu müstakil bir başlık altında incelenmiş, ayetlerin tefsirine geçilmeden önce bu mesele hakkında konuya giriş mahiyetinde bazı değerlendirilmeler yapılmıştır.

"Kur'an Yolu" adlı eserin bahsettiğimiz bu bölümünde nesh kavramının manası -kelimenin zaman içerisinde yaşadığı anlamsal değişikliklere dikkat çekilerek- iki şekilde açıklanmaktadır. Eseri kaleme alan heyete göre bu kavramın birinci anlamı "değiştirmek ve gidermek"tir ki ilk dönem usulcüleri bu kavramı mutlak olarak böyle anlamlandırmışlardır. İkinci anlamı ise "Bir arada bulunamayacak derecede aralarında çelişki bulunan iki nastan daha sonra gelmiş olanın öncekinin hükmünü kaldırması." olarak tarif edilmektedir ki heyete göre nesh kavramı ancak fıkıh usulünün oluştuğu ve tedvin edildiği zamanlardan itibaren bu şekilde tanımlanmaya başlanmıştır.[192]

Eserde heyet tarafından nâsih ve mensûh ayetlerin sayısı konusundaki görüş ayrılıklarının bu tanımlama farklılıklarından kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Heyetin nazarında ilk dönem ulemasınca hükmü tamamen kaldırmayıp kapsamı daraltılan

[192] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 34.

nasların mensûh sayılması, naslara kayıt ve sınır getiren değişikliklerin ise nâsih olarak addedilmesi sonucu nesholunduğu iddia edilen ayetlerin sayısı önceleri bir hayli artmıştır. Fakat sonraki usulcülerin tanımlamalarıyla mensûh olduğu söylenen ayetlerin sayısında azalma görülmüştür.[193]

Eserde daha sonra Allah'ın insan ve doğaya hâkim kıldığı değişim kanunundan "kevnî hüküm" olarak bahsedilmektedir. *"Kur'an Yolu"* müelliflerine göre toplumda ve dünyada devamlı olarak hakimiyetini sürdüren kevnî hükümle ilahi dinler, yani şer'î hükümlerin -her iki hükmün de göndericisi Allah olduğu için- uyumsuzluğu düşünülemez. Buradan yola çıkan müellifler, aralarında gönderiliş bakımından uzun zaman olan iki dinden sonra gelenin bir öncekinde bulunup da evrensel nitelik taşımayan ve ebedî olmayan talimat ve kuralları değiştirmesinin doğal olduğu görüşünü benimsemektedirler. Çünkü kevnî hüküm ve şer'î hüküm arasındaki uyumun gerçekleşmesi ancak bu şekilde mümkün olabilmektedir. Fakat diğer yandan eserde şu soruya da cevap aranmaktadır:

"Bir dinin tebliğ ve tatbikinin ilk yıllarında, muhataplarını yeni hükümlere ve uygulamalara alıştırmak maksadıyla, birbirini değiştiren hükümlerin arka arkaya gelmesi caiz midir?"[194]

Heyet bu soruyu cevaplandırırken öncelikle geçmişten beri bu konunun tartışıldığına dikkatleri çekerek neshin kabulü ve reddi konusundaki görüşlerden şöyle bahsetmektedir:

"Sahabe devrinde anlaşıldığı gibi 'Özel bir hükmün geneli özelleştirmesi, mutlak olan ifadenin sınırlandırılması, bir kayıt veya vasfın ihtirazî (bağlayıcı) olmadığının açıklanması, ilk bakışta anlaşılan mananım kastedilmediğinin beyân edilmesi...' kabilinden değişikliklerin, açıklamaların caiz ve vâki olduğu genellikle benimsenmiştir."[195]

Bu açıklamadan sonra birbirine her yönden zıt iki hükümden, daha geç tarihli olanın öncekini yürürlükten kaldırması manasındaki değişiklik olan nesh hadisesinin

[193] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 34.
[194] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 34-35.
[195] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 35.

Sünnî çoğunluk tarafından caiz görüldüğünü ifade eden heyet, bazı âlimlerin ise "Nazarî olarak caizdir, fakat böyle bir örnek yoktur." tezini savunduklarını belirtmektedir. Bu âlimlerin neshin gerçekleşmiş bulunduğuna örnek olarak çoğunluğun gösterdiği ayetleri farklı yorumladıklarını, arada çelişki bulunmadığını ispat etmeye çalıştıklarını ifade etmektedir.[196]

Heyet bu bilgilerin ardından neshe dair kendi kanaatlerini belirttikleri kısma gelerek burada neshi kabul edenlerin hangi ayetlerin mensûh olup olmadığı noktasındaki anlaşmazlıklarına dikkat çekmekte ve daha sonra Şah Veliyyullah Dihlevî'nin (1176/1762) görüşünü esas alarak onun verdiği sayı üzerinden bazı değerlendirmeleri yapmaktadır.[197]

"Şah Veliyyullah'ın mensuh olarak kabul ettiği beş ayetten üçünün Resûlullah'la ilgili olduğunu bildiren heyet, bunlardan bir tanesinin ona mahsus evlenme hakkı, diğerinin yine bağlayıcılığı Hz. Peygamber'e özgü olan gece namazı (teheccüd) konularında olduğunu, üçüncüsünün ise onunla gizli bir şey konuşmak isteyenlerin önceden sadaka vermelerini emreden Mücâdele 58/12.[198] ayet olduğunu hatırlatmaktadır ve bu üç konu hakkında kendi benimsediği görüşü şöyle beyân etmektedir:

"Bu üç ayetin mensuh olduğu kabul edilse bile -ki, bu da tartışmaya açıktır- ümmeti alıştırarak din kurallarını koyma gerekçesiyle bunların bir ilgisi yoktur; Hz. Peygamber'in hayatı ve hayatta olduğu dönemle ilgilidir."[199]

Heyet bu izahtan sonra Şah Veliyyullah'ın neshine kâil olduğu diğer iki ayete dönmektedir. Söz konusu ayetlerden ilki Bakara suresinin 180. ayetidir.[200] Ana-babaya ve akrabaya mâkul ölçüde bir malın vasiyet edilmesini isteyen bu ayetin hükmünün

---

[196] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 35.
[197] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 35-36.
[198] "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةً ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ"/*Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir."*
[199] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 35.
[200] "كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْراً اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقاً عَلَى الْمُتَّقِينَ"/*Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı."*

miras ayetleri olarak bilinen Nisa 4/11,[201] ve Nisa 4/12.[202] ayetlerle kaldırdığı iddialarına yer veren heyet;

"Halbuki miras ayetinin kendilerine belirli pay getirdiği akraba dışında kalanlara vasiyet mecburiyetini devam ettirdiğini, vasiyet ayetini kapsamını daraltarak yürürlükte bıraktığını düşünmek, ayetleri böyle yorumlamak ve uzlaştırmak mümkündür."

diyerek bu ayetleri *telif* etme yolunu tercih ettiğini bildirmektedir.[203]

Heyete göre Şah Veliyyullah'ın mensûh olarak kabul ettiği ikinci ayet olan Enfâl 8/65. ayetten[204] anlaşılan müminlerin savaşa teşvik edildikleri, bir müslümana karşı on düşman oranında bir orduyla vuruşsalar bile yine mü'minlerin galip gelecekleridir. Enfâl 8/66. ayette ise bu oran azaltılarak mü'minlere bire iki vuruşma halinde bile savaşı kazanacakları bildirilmiştir.[205] Heyet bu açıklamanın ardından ilgili ayetler arasında nesh cereyan etmediğini şöyle ifade etmektedir:

---

[201] " يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۜ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاًۜ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۜ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً/*Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. İkiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."*

[202] " وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۜ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۜ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَارٍّۚ وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِۜ وَاللهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌۜ/*Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, anası, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."*

[203] Heyet, *Kur'an Yolu, c. 1, s. 35.*

[204] " يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِۜ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِۚ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ/*Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."*

[205] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 36.

"Bu ayetlerden ikincisinin birincisini neshettiğini söyleyenlere biz katılmıyoruz. Çünkü savaşta asıl olan kazanma ihtimali veya savaşa girme zaruretidir, bunlar da durum ve şartlara göre her zaman değişebilir."[206]

Bu ifadelerden müelliflerin, prensip olarak neshi kabul ettikleri, ancak öte yandan Kur'an'daki ayetlerin hiçbirinde -uygulamalara son şeklini vermek tarzında olan düzenlemeler hariç- nesh hadisesinin vaki olmadığı görüşünü benimsedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü onlara göre, mensûh olduğu ileri sürülen ayetlerle, o ayetleri neshettiği iddia edilen ayetlerin arasını bir şekilde uzlaştırmak imkân dahilinde olan bir iştir.

Heyet Bakara suresi 106. ayetin tefsirinde de neshe değinmiş, bu kelimenin "iptal etmek", "gidermek", "yok etmek" ve "nakletmek" manalarına geldiğini belirtmiş, ıstılah manasını "Dini bir hükmün yürürlükten kaldırılması veya daha sonra gelen bir hükümle değiştirilmesi." şeklinde açıklamıştır.[207] Devamında da yürürlükten kaldırılan hükme mensûh, onu yürürlükten kaldıran hükme nâsih dendiğine, ayrıca neshin sadece emir ve yasaklarda gerçekleştiğine dikkat çekmiştir.[208]

Heyet bu ayetin tefsirinde geride zikrettiğimiz; neshin aklen mümkün olduğu, dinler arasında fiilen meydana geldiği konusunda ittifak olduğu, Kur'an tarafından diğer kitapların hükümlerinin kaldırıldığı ya da değiştirildiği, ancak Kur'an ayetlerinde neshedilmiş ayetlerin bulunup bulunmadığı ve mensûh ayetlerin sayısı konularında görüş ayrılıklarının bulunduğu hususlarını yeniden hatırlattıktan sonra[209] kendi benimsediği görüşü şöyle açıklamaktadır:

"Daha çok son dönem İslam bilginlerinin tercih ettiği ve bizce de isabetli olan anlayışa göre bir konuda iki farklı hüküm içeren iki ayetten, sonra gelenin -nihaî bir düzenleme getirme amacının açıkça anlaşıldığı durumlar dışında- öncekinin hükmünü tamamen ortadan kaldırdığını kabul etmek yerine, her iki ayetin de kendi şartlarında geçerli ve yürürlükte olduğunu, hangisinin indiği şartlar mevcutsa onun hükmünün uygulanması gerektiğini, böylece duruma göre birinin veya ötekinin uygulanabileceğini,

[206] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 35-36.
[207] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 178.
[208] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 179.
[209] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

eğer birinin şartları artık sonsuz olarak tekrar doğmazsa pratikte o hükmü uygulamaya da imkân bulunmayacağını düşünmek daha isabetli görülmektedir."[210]

Müellifler ayrıca bu ayetin okunuşundaki kıraat farklılıklarına ve bu farklılıkların manaya yansımalarına değinerek mealini "unuttururs*a*k" şeklinde verdikleri "nünsihâ" kelimesinin "nensehâ" "(nesh edilmesini) ertelersek" tarzında okunmasını tercih etmediklerini, bunun yerine, "…O ayeti (değiştirmeden, nesh etmeden) olduğu gibi bırakırsak" veya "O ayetin yürürlükten kaldırılmasına izin verirsek" anlamını doğuran "nünsihâ" şeklinde yapılan kıraati benimsediklerini zikretmişlerdir. Buradaki "unutturma" ifadesinden kastedilenin ise "Geçmiş dinlere ait kitaplarda bulunan ilâhi mesajların unutturulması, yani sonraki kitaplara ve rivayetlere hiç intikal etmemesi" olabileceği görüşünü savunmuşlardır.[211]

Heyet Ra'd suresi 39. ayet hakkında Allah'ın her alanda dilediği şeyi silip dilediğini değiştirebilecek güç ve iradeye sahip olduğunu ifade etse de bu ayetin tefsirinde nesh konusuna dair herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır.[212]

Nahl suresi 101. ayetin tefsirinde ise heyet tarafından nesh kavramı kısaca "Allah'ın bir ayetin yerine başka bir ayeti getirmesi" olarak tarif edilmiş, akabinde âlimlerin çoğunun Kur'an'da tahakkuk eden neshi kabul ettikleri ifade edilmiş, bununla beraber İmam Ebü'l-Hasan el-Mâverdî'nin (450/1058) ilgili ayette kastedilen değiştirmenin bir Kur'an ayetinin başka bir Kur'an ayetiyle değiştirilmesi değil eski bir dinin hükmünün yeni gelen dinle kaldırılması olduğu yönündeki görüşüne de yer verilmiştir. *"...Onların çoğu bilmiyorlar"* ifadesiyle de dönem dönem farklı hükümlerin getirilmesindeki hikmetleri kavrayamayan, neshin faydalarından bî-haber olan müşriklerin cehaletinin kastedildiği dile getirilmiştir.[213]

---

[210] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.
[211] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 179-180.
[212] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 3, s. 297.
[213] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 3, s. 441.

Neticede *"Kur'an Yolu"* tefsirinde neshe yaklaşımlarla ilgili şunları sıralayabiliriz:

a- Nesh kelimesi "iptal etmek", "gidermek", "yok etmek" ve "nakletmek" manalarına gelirken ıstılah manası ise "Dini bir hükmün yürürlükten kaldırılması veya daha sonra gelen bir hükümle değiştirilmesi"dir.
b- Nesh emir ve yasaklarda gerçekleşebilirken imanî ve itikadî konuları barındıran, evrensel nitelik taşıyan naslarda gerçekleşemez.
c- Kur'an ayetlerindeki neshin cereyanı her ne kadar aklen mümkün görünse de - nihaî bir düzenleme getirme amacının açıkça anlaşıldığı durumlar dışında- pratikte gerçekleşmemiştir. Bu yüzden nesh daha çok yeni din ile eski din arasındaki hükümlerin değişiminden ibarettir.
d- Kur'an'daki ayetlerin işlevsizliği kabul edilemez. Zira gerekli ortam ve şartlar oluştuğunda her ayetle amel edilebilir. Ayrıca aralarında tearuz olduğu sanılan ayetlerin yorumlanması ve var olduğu zannedilen tearuzun giderilmesi mümkündür.

2.3. Değerlendirme

Tezimizin temel kaynakları olan *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* tefsirlerinde nesh meselesinin ele alınışını genel anlamda ortaya koymuş bulunuyoruz. Eserlerde bu konu hakkında verilen bilgilere göre sonuç olarak şunları söyleyebiliriz:

a- Her iki eserde de nesh kavramı tebdîl manasına vurgu yapılarak "Yeni gelen hükümle eski hükmün değiştirilmesi" olarak tanımlanmıştır.
b- Her iki eserde de nesh Allah'ın hikmeti gereğince, zaman ve durumların değişmesiyle gerçekleşen bir hadisedir ve aklen mümkündür. Tevrat ve İncil Kur'an'la neshedilmiştir.
c- Her iki eserde de iman ve itikat esaslarından bahseden, ebedilik ifade eden ve ihbarî nitelik taşıyan naslarda neshin cereyan etmeyeceği, buna bağlı olarak ebedi olmayan ve emir, yasak içeren naslarda neshin vaki olabileceği görüşü kabul edilmektedir.
d- *"Hak Dini Kur'an Dili"* tefsirinde neshin aklen mümkün olduğu ve Kur'an ayetlerinde de gerçekleştiği ifade edilmiştir. *"Kur'an Yolu"* tefsirinde ise

> Kur'an ayetlerinde neshin tahakkuk ettiği görüşü -nihaî bir düzenleme getirme amacının açıkça anlaşıldığı durumlar haricinde- kabul edilmemektedir. Elmalılı bu noktada "Nihaî bir düzenleme getirme amacının bulunması" şartını koşmamaktadır. Heyete göre her ayet uygun şartlar yakalandığında geçerli olabilecek niteliktedir. Ayrıca heyete göre çelişkili gibi görülen ayetleri bir şekilde yorumlayıp uzlaştırmak mümkün olabilmektedir. Bu sebeple nesh genellikle şeriatlerin birbirini neshetmelerinden ibaret olan bir hadisedir ve Kur'an ayetlerinde oldukça az tahakkuk etmiştir.

Sonuç olarak her iki eserde nesh hakkında ortaya konulan kanaatler incelendiğinde Elmalılı'nın bu konuda cumhur ulema ile büyük oranda aynı düşüncelere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Heyet ise neshi algılama biçimleriyle cumhurun görüşünden farklı bir görüş benimsemiştir. Daha çok son dönem İslam bilginlerinin tercih ettiği anlayışla örtüşen bu görüşe göre bir ayete mensûh denilebilmesi için uygulamalara son şeklini verme amacının açıkça anlaşılması gerekmektedir. Heyet üzerinde nesh tartışması yapılan ayetleri mensûh olarak addetmek yerine, her ayetin kendi şartlarında geçerli ve yürürlükte olduğunu, hangisinin indiği şartlar mevcutsa onun hükmünün uygulanması gerektiğini, böylece duruma göre birinin veya ötekinin uygulanabileceğini, eğer birinin şartları artık sonsuz olarak tekrar oluşmazsa pratikte o hükmü uygulamaya da imkân bulunmayacağını düşünmeyi ayetleri işlevsel kılacağı için daha isabetli görmektedir.

III. BÖLÜM

"HAK DİNİ KUR'AN DİLİ" ve *"KUR'AN YOLU"* TEFSİRLERİNDE NESHE PRATİK YAKLAŞIMLAR

Çalışmamızın bu bölümünde *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* adlı eserlerde müelliflerin Kur'an'ın tümündeki nesh uygulamaları mukayeseli olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede öncelikle her iki eserin müelliflerinin neshedildiği veya neshedilmediği yönünde görüş belirttikleri ayetler panoramik bir bakış açısıyla sunulacak, ardından neshle ilişkilendirilip ilişkilendirilmeme noktasında ortak ve farklı kanaatlerin oluştuğu ayetler ve bu ayetler hakkında yapılan yorumlar karşılıklı olarak aktarılacak, ortaya çıkan neticeler kısa değerlendirmeler şeklinde kaydedilecektir.

Eserlerde neshe konu olan ayetler tespit edilirken, "Şu ayet şu ayetle neshedildi/neshedildiği iddia edildi.", "Şu ayetin hükmü şu ayetle yürürlükten kaldırıldı/kaldırıldığı söylendi." "Bizim kanaatimiz şu yöndedir." gibi sarih ifadelerle nesih hadisesinin tahakkukunu haber veren, bu alandaki tartışmalara değinen ve olabildiğince müelliflerin nihai kanaatlerini yansıtan açıklamalar dikkate alınmıştır.

3.1. Eserlerde Neshe Dair Görüş Belirtilen Ayetlere Toplu Bir Bakış

Bazı müfessirlerin birtakım ayetler hakkında "Bu ayet mensûhtur." şeklinde görüş belirtmeleri *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* adlı tefsirlerde müellifler tarafından zaman zaman onaylanmış fakat çoğu zaman da ilgili ayetler yorumlanarak neshin tahakkuku reddedilmiştir. Bu durum hem Elmalılı hem de heyet için geçerli olmakla birlikte Elmalılı'nın mensûh addettiği ayetler heyetin bu konudaki kabul ettiği sayıdan daha fazladır.

Her iki eserin müellifleri tarafından nesh iddialarına verilen cevaplar aynı zamanda onların nesh anlayışlarının pratik yönünü yansıttığı için tezimizin bu bölümünün ana gövdesi bu cevaplardan müteşekkildir.

Bu çalışma esnasında yaptığımız incelemelere göre her iki eserin müelliflerinin mensûh olduğu iddialarına olumlu ya da olumsuz cevaplar vererek nesh konusuna değindikleri ayet sayısı toplamda 38'dir. Elmalılı 38 bu ayetten 7'sinde neshe dair herhangi bir şey söylemiştir. Yani tespit edebildiğimiz kadarıyla Elmalılı tefsirinde toplamda 31 ayette nesh konusuna temas etmiştir. Heyet ise bu 38 ayet içerisinde 4 tanesi hariç hepsinde neshe değinmiştir. Böylelikle görebildiğimiz kadarıyla *"Kur'an Yolu"* adlı tefsirde 34 ayette neshe temas edildiği söylenebilir.

Biz, müelliflerin Kur'an'ın tümündeki neshe yaklaşımlarına geçmeden önce eserlerde neshe değinilen ayetleri ve onları neshettiği öne sürülen ayetlerin sureler arası dağılımını, söz konusu ayetlerin mensûh olup olmadıkları noktasında müelliflerin kanaatlerini kısaca aktarmak istiyoruz.

Her iki eserin müellifleri, Bakara 2/240. ayetin Bakara 2/234. ayet ve Nisâ 4/12. ayetle, Mücâdele 58/12. ayetin, Mücâdele 58/13. ayetle, neshedildiklerini kabul etmektedirler. Böylece her iki eserin müellifleri ortak bir kanaatle Bakara 2/240 ve Mücâdele 58/12. ayetlerin mensûh olduğunu kabul etmektedirler. Müelliflerin mensûh olduğu noktasında ortak görüş belirttikleri ayetler yalnız bu iki ayetten ibarettir.

Her iki eserin müellifleri, Bakara 2/109. ayetin Tevbe 9/29. ayetle, Bakara 2/178. ayetin Mâide 5/45. ayetle, Bakara 2/183-184. ayetlerin Bakara 2/185. ayetle, Bakara 2/190. ayetin Tevbe 9/36. ayet ve Hac 22/39. ayetle, Bakara 2/256. ayetin, Tevbe 9/73. ayet gibi inanmayanlarla savaşmayı emreden ayetlerle, Bakara 2/274. ayetin Bakara 2/271-272-273. ayetlerle ve Tevbe 9/60. ayetle, Bakara 2/178. ayetin Mâide 5/45. ayetle, Bakara 2/282. ayetin Bakara 2/283. ayetle, Bakara 2/284. ayetin Bakara 2/286. ayetle, Âl-i İmrân 3/102. ayetin Teğâbun 64/16. ayetle, Nisâ 4/8. ayetin Nisâ 4/11-12. ayetlerle, Nisâ 4/15-16. ayetlerin, Nûr 102/2. ayetle, Nisâ 4/48,116. ayetlerin Nisâ 4/93. ayetle, Mâide 5/13. ayetin, Tevbe 9/5, Tevbe 9/29 ve Enfâl 8/58. ayetler gibi savaşı emreden ayetlerle, Mâide 5/42. ayetin Mâide 5/49. ayetle, A'râf 7/199. ayetin Tevbe 9/60 gibi zekâtı emreden ayetlerle, Enfâl 8/65. ayetin Enfâl 8/66. ayetle, Yûnus 10/41, Nahl 70/126, Ankebût 29/46, Câsiye 45/14, Muhammed 47/4, Ğâşiye 88/21-22, Kâfirûn 109/6. ayetlerin "Seyf ayeti" olarak isimlendirilen Tevbe 9/5. ayet ve diğer cihat ayetleriyle, Necm 53/39. ayetin Müddessir 74/38. ayetle, Tekâsür

102/1. ayetin ileride gelecek olan kabir ziyaretine izin veren hadis-i şerifle neshedildiğini ise kabul etmemektedirler.

Elmalılı ve tefsir heyeti Bakara 2/115. ayetin Bakara 2/144. ayetle, Bakara 2/180. ayetin Nisâ 4/11-12. ayetlerle, Bakara 2/234. ayetin, Talak 65/4. ayetle, Mâide 5/2. ayetin Bakara 2/291, Tevbe 9/17, ve ayetle Tevbe 9/28. ayetlerle, Mâide 5/106. ayetin Bakara 2/282. ayetle, Nûr 102/3. ayetin Nisâ 4/3 ve Nûr 102/32. ayetlerle neshedilip neshedilmediği konusunda görüş ayrılığı içerisindedirler.

Elmalılı ihtilaf noktaları olarak saydığımız bu ayetler arasından Bakara 2/115. ayetin Bakara 2/144. ayetle, Bakara 2/180. ayetin Nisâ 4/11, 12. ayetlerle, Bakara 2/234. ayetin, Talak 65/4. ayetle neshedildiğini savunmaktadır. Mâide 5/2. ayetin Bakara 2/291, Tevbe 9/17, ve ayetle Tevbe 9/28. ayetlerle, Mâide 5/106. ayetin Bakara 2/282. ayetle, Nûr 102/3. ayetin Nisâ 4/3 ve Nûr 102/32. Ayetlerle neshedildiğini ise kabul etmemektedir.

Heyet ise Bakara 2/115, Bakara 2/180 ve Bakara 2/234. ayetlerin mensûh olmadıkları kanaatindedir. Ayrıca heyet, Mâide 5/2, Mâide 5/106 ve Nûr 24/3. ayetlerle ilgili nesh tartışmalarına ve tarafların görüşlerine yer verse de bu görüşler arasından hangisini benimsediğini izhar etmemiştir.

Tüm bunlardan şu sonuç ortaya çıkmaktadır:

Her iki eserin müellifleri toplamda 38 ayette neshe değinmişlerdir. Elmalılı bu 38 ayet içerisinden 7'sinde görüş belirtmemiştir. Böylece eserinde 31 ayette neshin pratik yönüyle ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Heyet ise bu 38 ayetten 4'ü dışında hepsinde neshe değinmiştir. Böylelikle heyet tefsirinde 34 ayette neshin uygulanışıyla alakalı bilgi vermiştir.

Elmalılı'ya göre neshe değindiği 31 ayetten 5 tanesi mensûhtur. Bunlar; Bakara 2/115, Bakara 2/180, Bakara 2/234, Bakara 2/240 ve Mücâdele 58/12. ayetlerdir. Geriye kalan 26 ayet ise muhkemdir.

Heyet ise tefsirinde neshe temas ettiği 34 ayet içinde yalnızca 2 ayeti mensûh kabul etmektedir. Bunlar; Bakara 2/240 ve Mücâdele 58/12. ayetlerdir. Bunun yanında

heyet 3 ayette nesh ihtimallerine dair karşılıklı görüşleri aktarsa da bu görüşler arasında bir tercih yapmamıştır. Bahsettiğimiz ayetler; Mâide 5/2, Mâide 5/106 ve Nûr 24/3. ayetlerdir. Sonuç olarak heyete göre nesh tartışmalarına değindiği 34 ayetten 29 tanesi kesin olarak muhkemdir. Heyet 3 ayette ise görüşler arasında tercih yapmamıştır. Bu durumsa heyetin ilgili ayetlere ilişkin düşüncelerini anlayabilmemizi zorlaştırmaktadır.

Müelliflerin neshle ilgili görüş belirttikleri ayetler ve kabaca varmış oldukları neticeler tespit edebildiğimiz kadarıyla bu şekildedir. Çalışmamızın "Ekler" kısmında da her iki eserde neshe yaklaşımlar tablo halinde sunulmuştur. Şimdi Elmalılı ve heyetin tefsirlerinde ortaya koydukları detaylı nesh uygulamalarına geçebiliriz.

3.2. Nâsih-Mensûh Ayetlere Ortak Yaklaşımlar

3.2.1. Bakara 2/109

وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ اَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً مِنْ عِنْدِ اَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا ‘‘ وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللهُ بِاَمْرِهِ إِنَّ اللهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ/*Ehl-i Kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."*

Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetin tefsirinde sebeb-i nüzul bilgisi verdikten sonra tüm hakikat ortaya çıksa da Ehl-i kitabın yine haset edeceği, buna rağmen müslümanların onları affetmeleri gerektiği, çünkü onların zaten bir gün Allah'ın azabına maruz kalacakları ve belalarını bulacakları tarzında bazı yorumlar yapmaktadır. Fakat ayetin neshi ile ilgili herhangi bir görüş belirtmemektedir.[214] Buradan hareketle onun ayetin neshedilmediği kanaatini taşıdığını söylememiz mümkün olabilmektedir.

Bu ayeti nesh konusu içerisinde mütalaa etmemizin sebebi heyetin *"Kur'an Yolu"* adlı tefsirlerinde bu ayetin;

[214] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 383.

قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ “ أُوْتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ/*Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."*[215]

ayetiyle neshedildiği görüşlerine yer vermesidir. Heyet bu hususta şunları söylemektedir:

"Bazı tefsirlerde konumuz olan ayetin, müslümanlar hakkında kötü duygular besleyenlere karşı bağışlayıcı ve hoşgörülü olmayı emreden kısmının daha sonra gelen ve Ehl-i kitapla savaşmayı emreden Tevbe suresinin 29. ayetiyle neshedildiği (hükmünün değiştirildiği) ileri sürülmüşse de her iki ayetin hükmünün de geçerli olduğunu düşünmek daha isabetlidir. Buna göre bağışlama ve hoşgörü genel bir ilkedir; fakat bu, şartlar mecbur bıraktığında savaşmaya da engel değildir."[216]

Heyet bu düşüncelerine ek olarak ayetin müslümanların güçsüz oldukları dönemlerinde takip edecekleri siyasetten bahsettiğini söylemektedir. Zira ancak aksini yapmaya kadir olanlardan affetmesi ve bağışlaması talep edilir. Heyet bu yönüyle ayetin müslümanları güçlü bir toplum olmaya teşvik ettiğini de belirtmektedir.[217]

Neticede Elmalılı ve heyet bu iki ayet arasında neshin gerçekleşmediği noktasında ortak bir kanaate sahiptirler. Heyet her iki ayetin de farklı durumlara özel hükümler barındırdığını; Ehl-i kitabı affetmeyi tavsiye eden Bakara 2/109. ayetin düşman karşısında güç bakımından daha zayıf kalınan dönemlerin hareket metodunu belirlediğini zikretmektedir ve Tevbe 9/29. ayet ve Bakara 2/109. ayetin arası bu şekilde *telif* etmektedir.

---

[215] Tevbe 9/29.
[216] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 187.
[217] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

3.2.2. Bakara 2/178

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلٰىؕ اَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْاُنْثٰى بِالْاُنْثٰىؕ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَاَدَاءٌ اِلَيْهِ بِاِحْسَانٍؕ ذٰلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌؕ فَمَنِ اعْتَدٰى بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيمٌ /Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır.”

Bu ayet yorumlanırken her iki tefsirde de öncelikle kısasın tanımı yapılmış ve ayetin sebebi nüzulü anlatılmıştır. Eserlerde bu yönde aktarılan bilgilere göre İslâm’dan önce Arap kabileleri arasında bir öldürme veya yaralama olayı meydana gelince, biri kendini diğerinden üstün görüyor, bir erkeğe karşı iki erkek, bir kadına karşı bir erkek, bir köleye karşı bir hür erkek öldürmek istiyorlardı. Araplar İslam’dan sonra da bu uygulamayı sürdürmeye kalkışınca bu ayet nazil olmuştur.[218]

Elmalılı bu ayeti yorumlarken “el-katlâ” kelimesinin çokluk ifade eden bir kelime oluşundan ve başında lâm-ı tarif bulunuşundan dolayı bu kelimenin manasının kasten veya haksız yere öldürülen müslümanlara ve müslümanların himayesinde bulunan gayr-i müslimlere şamil olduğunu söylemektedir. Yani her birinin katili kim olursa olsun, her öldürülen kimsenin karşılığında bizzat kendi katili aynı şekilde kısas yapılarak öldürülmelidir.[219]

Ayetin sebeb-i nüzulünden de anlaşılacağı üzere cahiliye devrinde olduğu gibi katilden başkasının öldürülmesi kabul edilemez. “Hüre hür, köleye köle, kadına kadın.” şeklindeki kayıtlardan hürün köleye, erkeğin dişiye karşılık ve bunun aksi olarak kısas edilebilmeleri gibi bir mefhûm-i muhalif kastedilmemiştir.[220]

---

[218] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 1, s. 486; Heyet, *Kur’an Yolu*, c. 1, s. 266.
[219] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, gös. yer.
[220] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 1, s. 487.

Ayete bu manayı yüklemek ancak;

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا اَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِۙ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْاَنْفَ بِالْاَنْفِ وَالْاُذُنَ بِالْاُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّۙ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ ‘‘ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهٖ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهٗ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ فَاُولٰٓئِكَ هُمُ الظّٰلِمُونَ/*Tevrat’ta İsrâiloğulları’na, ‘Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir’ diye yazdık.’’*[221]

ayetinde geçen “cana can” ifadesinin bu ayeti *beyân* etmesiyle mümkün olabilmektedir. Böylece kısasta aranan benzerliğin ve eşitliğin nefis ve can benzerliği olduğu ortaya çıkabilmektedir. Bakara 2/178. ayet ise tek başına böyle bir mana içermemektedir. Yani Mâide 5/45. ayet Bakara 2/178. ayetin hükmünü hem teyîd etmiş hem de *tefsîr* etmiştir.[222]

Mâide 5/45. ayetin Bakara 2/178. ayeti neshettiği ve yalnızca cinsler arasında değil, karşı ve farklı cinsler ve statüler arasında da kısasın uygulanması hükmünü getirdiği yönündeki İbn Abbas’ın görüşüne yer veren heyet ise, böyle bir yorumlamanın iki ayet arasında tenakuz bulunduğu düşüncesiyle yapıldığını ifade etmektedir.[223]

Heyet bunun ardından Bakara 2/178. ayetin geliş sebebini de göz önünde bulundurarak getirdiği hükmün, “Köleye karşı hür, kadına karşı erkek kısas edilmez.” şeklinde değil, “Kısas bakımından -kabileleri ve sosyal statüleri ne olursa olsun- hürler, köleler, kadınlar arasında fark yoktur.” şeklinde anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir.[224]

Heyete göre Bakara 2/178. ayet bu hükmü açıklamış, Mâide 5/45. ayet de cinsler arasında -can farkı gözetilmeksizin- kısas uygulanacağını açıklığa kavuşturmuştur. Yani ayetler arasında zıtlık bulunmamaktadır; bilakis bir bütünün kısımlar halinde açıklanması söz konusudur. Zaten İmam Ebû Yusuf’a göre de ayetin başında yer alan “Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı.” cümlesi tek başına mana ve hüküm içeren ve hükm-i umumi olan (hem hüre hür hem köleye hür, hem kadına kadın, hem

[221] Mâide 5/45.
[222] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 1, s. 486, 487.
[223] Heyet, *Kur’an Yolu*, c. 1, s. 267.
[224] Heyet, *Kur’an Yolu*, gös. yer.

kadına erkek... kısas edilir diyen) bir cümle olduğu için Mâide suresindeki ayete başvurmadan da bu ayetten, kısasta eşitlik ve genellik hükmüne ulaşmak mümkündür.[225]

Neticede Elmalı ve heyet Mâide 5/45. ayetin Bakara 2/178. ayeti neshettiğini kabul eden görüşlerden olabildiğince uzak durarak iki ayet arasındaki ilişkiyi farklı şekillerde açıklamaya çalışmışlardır.

Bu meyanda Elmalılı, Mâide 5/45. ayetin Bakara 2/178. ayeti *teyîd* ve *tefsîr* ettiğini, heyet de bu ayetler arasında zıtlık değil ancak birbirlerini *tefsîr* türünden bir ilişkinin bulunduğunu savunmuştur.

3.2.3. Bakara 2/183-184

‘‘يٰٓا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَۙ/*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de oruç yazıldı.”*

اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍۚ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍۜ فَمَنْ ‘‘ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهٗۜ وَاَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ/*O oruç sayılı günlerdir. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır.”*

Elmalılı Ramazan orucuyla alakalı birtakım hükümleri içeren bu ayetlerin ve buradaki “sayılı günler” ifadesinin Ramazan orucuyla ilgili olmadığı, ilk oruç, yani her aydan üç gün veya bunlarla beraber Aşure günü tutulan oruçtan ibaret olduğu hakkında bazı kimselerin görüş belirttiklerini bildirmektedir. Bu görüş sahiplerine göre Bakara 2/183, 184. ayetler;

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِٓي اُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدٰى وَالْفُرْقَانِۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُۜ وَمَنْ ‘‘ كَانَ مَرِيضاً اَوْ عَلٰى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ اُخَرَۜ يُرِيدُ اللّٰهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَۜ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللّٰهَ عَلٰى مَا هَدٰيكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ/*O (sayılı günler), doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur’an’ın indirildiği ramazan ayıdır. Artık*

[225] Heyet, *Kur’an Yolu*, c. 1, gös. yer.

sizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor. Sayıyı tamamlamanız, sizi doğru yola iletmesine karşı Allah'ın ululuğunu dile getirmeniz ve umulur ki şükredersiniz diye (uygun hükümler gönderiyor).''[226]

şeklindeki Ramazan ayetiyle tamamen neshedilmiştir ve artık Ramazan orucu mü'minlere farz kılınmıştır.[227]

Elmalılı'nın verdiği bilgilere göre onların nazarında Ramazan orucunun farz kılınışının delili " يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ/*Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı...*" ayeti değil, "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي/O Ramazan ayı ki...", ilahî emridir. Ancak müellife göre doğru olan bu ayetlerin ikisinin de Ramazan orucu hakkında indirildikleri ve mensûh olmadıklarıdır.[228] Çünkü savm-ı evvel denilen ilk oruç Sünnet ile sabit olmuştur. Ramazan orucunun farz oluşu ise; "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ/*Ey iman edenler! Oruç size farz kılındı...*" ayetiyle başlamıştır. Bu durumda sayılı günlerden maksat Ramazan ayında tutulan oruçtur ki "شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي/O Ramazan ayı ki..." şeklinde gelen ayet bu durumu *beyân* etmiştir.[229]

Bakara 2/184. ayetle ilgili ortaya atılan nesh iddiaları bu kadarla sınırlı değildir. Şöyle ki: Hem Elmalılı hem de heyet, hasta ve yolcuların oruçlarını başka günlerde kaza edebilecekleri Bakara 2/184. ayette geçtiği halde Bakara 2/185. ayette de tekrarlanmasından dolayı bu ayetin Bakara 2/185. ayetle neshedildiğini söyleyen ve

"Bu ayetle artık ramazana erişen kimse oruç tutmak yerine fidye veremez. Bu kişi kesinlikle oruç tutacak, ancak hasta ve yolcu olanlar başka günlerde kaza edebilirler denilmek istenmiştir."

diyen müfessirlerin görüşlerine yer vermektedirler.[230]

Elmalılı'ya göre Bakara 2/184. ayette bulunan oruç tutma ya da bunun yerine fidye verme ruhsatının neshedilmediği, en azından çok yaşlı ve iyileşme ümidi

---

[226] Bakara 2/185.
[227] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 519.
[228] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 519.
[229] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 520.
[230] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 525, 526; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 282, 283.

kalmayan hastalar hakkında hükmün devam ettiği sabittir. Zira Bakara 2/185. ayette geçen "Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor." ifadesi hastalık ve yolculukta zorluk bulunduğu ve böylesi bir zorluğun aşılmasının da oruç tutmayıp yerine fidye vermek ruhsatıyla gerçekleşeceği için bu durumu teyîd etmektedir.[231]

Heyet ise bu hususlaki görüşlerini şöyle açıklamaktadır:

"Bize göre ayetler arasında nesh ilişkisi yoktur. Oruç tutmakta zorlananların fidye verme imkânları devam etmektedir. Burada iki geçici mazeretin tekrar zikredilmesinin sebebi, onların da neshedilmediğini, hükmün devam ettiğini anlatmaktır. Esasen bu mazeretlerin yukarıda zikredilmesi bir hazırlık içindir, hüküm ise burada verilmiştir."[232]

Dolayısıyla heyet de bu ayetlerin mensûh olduğu iddialarına katılmamakta, hükmün Bakara 2/185. ayetin gelişiyle teyîd edildiğini savunmaktadır.

Serdettikleri görüşlerden anlaşılacağı üzere Bakara 2/183-184. ayetlerin Bakara 2/185. ayetle neshedildikleri iddiası her iki eserin müellifleri nazarlarında kabul görmemiştir. Elmalılı'ya göre "Sayılı günler"le kastedilen Ramazan orucudur ve "O Ramazan ayı ki..." şeklinde gelen ayet sadece bunu *beyân* etmek için gelmiştir. Oruç tutma konusunda zorluk çekenlerin fidye verebilmeleri de her iki eserin müelliflerince hükmü kaldırılmamış, bilakis halen devam eden bir ruhsattır ve Bakara 2/185. ayetle teyîd edilmiştir. Müellifler söz konusu iki ayeti bu şekilde *telîf* etmektedirler.

3.2.4. Bakara 2/190

"وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا اِنَّ اللهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِين/*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın. Allah aşırılığa sapanları sevmez."*

Elmalılı Hamdi Yazır, bu ayetin neshedilip neshedilmediğiyle ilgili olarak iki rivayet zikretmektedir. Bu rivayetlerden birincisi bu ayetin başındaki "savaşın" emrine göre Hz. Peygamber ve müslümanların kendileriyle savaşanlara karşı savaştıkları,

[231] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 526.
[232] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

kendilerinden el çekenlerden de uzak durdukları, ancak bu ayetin müşriklerle topyekûn savaşmayı emreden;

إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْراً فِي كِتَابِ اللهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا اَرْبَعَةٌ حُرُمٌ ذٰلِكَ الدِّينُ ‘‘ الْقَيِّمُ فَلَا تَظْلِمُوا فِيهِنَّ اَنْفُسَكُمْ وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ/*Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.*’’[233]

ayetiyle neshedildiği yönünde Rebî’ b. Enes’ten gelen rivayettir. Bu rivayete göre Bakara 2/190. ayet Tevbe 9/36. ayetle neshedilmiştir.[234]

Müellifin konuyla ilgili zikrettiği ikinci rivayet de savaş hakkında nazil olan ilk ayetin Hac suresindeki;

أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُواۚ وَإِنَّ اللهَ عَلٰى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌۙ ‘‘/*Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kādirdir.’’*[235]

ayeti olduğunu haber verir nitelikteki Hz. Ebu Bekir’den yapılan rivayettir.[236]

Elmalılı bu rivayetleri ortaya koyduktan sonra Bakara 2/190. ayetin neshi konusundaki görüşünü şöyle izhar etmektedir:

‘‘Rebi’ rivayetinin zahirine nazaran mensûh, Hz. Ebu Bekir rivayetinin zahirine nazaran da muhkem olduğu anlaşılıyor. Halbuki ihtimal sabit ve isti’mal mümkün iken neshe hükmetmek caiz olamayacağından birçok müfessirîn muhkem olduğuna kaildirler ki biz de buna taraftarız.’’[237]

Heyet ise konumuz olan ayeti yorumlarken müslümanların Mekke ve Medine dönemlerine vurgu yapmış; Mekke döneminde savaşma yasağının bulunduğuna,

---

[233] Tevbe 9/36.
[234] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 27.
[235] Hac 22/39.
[236] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, gös. yer.
[237] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 28.

Medine'de devlet kurulmasıyla birlikte; " وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً/...Müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın." ayetinin de gelişiyle belli şartlara uymaları kaydıyla müşriklerle savaşmaya izin verildiğine dikkat çekmiştir.[238]

Sonuç olarak müellifler Bakara 2/190. ayetin mensûh değil muhkem bir ayet olduğu konusunda hemfikirdirler. Elmalılı bu fikrini temellendirirken ayetlerin bir arada anlaşılmasının imkanına vurgu yapmakta, heyet ise bu ayetlerin farklı zaman ve zeminlerden bahsettiğini hatırlatmaktadır. Böylece her iki eserin müellifleri de Bakara 2/190, Tevbe 9/36, ve Hac 22/39. ayetleri *telîf* ederek ilgili ayetlerde olduğu iddia edilen neshi reddetmişlerdir.

3.2.5. Bakara 2/240

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً وَصِيَّةً لِاَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً اِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ اِخْرَاجٍ فَاِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ " فِي مَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ/*İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler. Onlar çıkar giderlerse kendiliklerinden yaptıkları uygun şeylerde sizin için bir vebal yoktur. Allah izzet ve hikmet sahibidir."*

Elmalılı Hamdi Yazır ve heyet, Bakara 2/240. ayetin boşanmış kadınların beklemesi gereken iddet müddetini beyân eden;

اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ"
فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ/*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.*"[239]

ayetten daha evvel geldiğini söylemektedir. Fakat birbirlerinden farklı hükümler getirdikleri için iki ayet arasında tefsir ulemasının uzlaştırma çabalarının bulunduğunu

[238] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 293, 294.
[239] Bakara 2/234.

ve çoğunluğa göre Bakara 2/240. ayetin, Bakara 2/234. ayetle neshedildiğini belirtmektedirler.[240]

Diğer bir yandan her iki eserin müellifleri bu ayetin mirastaki payların belirlendiği Nisâ 4/12.[241] ayette geçen "فَإِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ/Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır." kısmıyla da neshedildiğini ve böylece kadına mirastan pay tayin edildiği için artık onlara vasiyete dayalı iddet nafakası verme hükmünün ortadan kalktığını zikretmektedirler.[242]

Sonuç olarak Elmalılı ve heyet Bakara 2/240. ayetin neshi hususunda cumhur ulema gibi düşünmekte ve bu ayetin kadına mirastan pay verilmeden önce indiğinden yola çıkarak, iddet süresini belirleyen Bakara 2/234. ayet ve mirastaki payların tespitinin yapıldığı Nisâ 4/12. ayetle neshedildiğini kabul etmektedirler.[243]

3.2.6. Bakara 2/256

" لَا اِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقٰى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ/*Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir."*

Elmalılı ve heyet, Bakara 2/256. ayetin tefsirinde bu ayetin ortak özellikleri inanmayan kimselere karşı savaşmak olan;

---

[240] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 126, 127; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 379.

[241] " وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ فَاِنْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا اَوْ دَيْنٍ غَيْرَ مُضَارٍّ وَصِيَّةً مِنَ اللهِ وَاللهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ/*Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, anası, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."*

[242] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 514; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 26.

[243] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 127; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 380.

"يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوِيهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ/*Ey peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran; onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!*",[244] "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً وَاعْلَمُوا اَنَّ اللهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ/*Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.",*[245]

" قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْاَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ اِلٰى قَوْمٍ اُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ اَوْ يُسْلِمُونَ فَاِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللهُ اَجْراً حَسَناً وَاِنْ تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَاباً اَلِيماً/*Arkada kalan bu Arap kabilelerine de ki: "Yakında çetin güç sahibi bir topluluğa karşı çağrılacaksınız; ya kendileriyle savaşacaksınız yahut müslüman olacaklar. Bu çağrıya uyarsanız Allah size güzel bir karşılık verecek, daha önce olduğu gibi geri durursanız sizi acı bir şekilde cezalandıracak.*"[246]

gibi savaş ayetleri ve "Lâ İlahe illallah deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum."[247] mealindeki kafirlere İslam'ı kabul ettirinceye kadar savaşmayı ifade edilen hadislerle neshedildiği iddialarına yer vermektedirler.[248]

Bu bağlamda Elmalılı, Zeyd b. Eslem'e (ö. 136/754) ait olan; Bakara 2/256. ayetin ilk önce mutlak olarak nazil olduğu, ancak sonraları savaş ayetleriyle neshedildiği görüşüne katılmadığını ifade etmektedir. Şöyle ki: Elmalılı'ya göre ayetteki "Doğruluk eğrilikten iyice ayrılmıştır" cümlesi bu ayeti mutlak olarak anlamamıza engel olmaktadır ve bu ifadenin delaletiyle ayetin dinin tam anlamıyla yerleşmesinden sonra indiğini düşünmek daha isabetli bir görüş olarak değerlendirilmektedir. Bu yüzden ayetin neshedilmiş ayetlerden olması zayıf bir ihtimal olarak gözükmektedir. Diğer yandan ayetin bağlamı cihâd ile alakalı değildir ve bu durum da ilgili ayette neshin tahakkuk edişini zorlaştırmaktadır. Bunlara rağmen yine de Bakara 2/256. ayette nesh söz konusu ise o zaman bu nesh küllî değil de cüzî olmalıdır. Yani müellifin

---

[244] Tevbe 9/73; Tahrîm 66/9.
[245] Tevbe 9/123.
[246] Fetih 48/16.
[247] "أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله", Buhârî, "İmân", 17; Müslim, "İmân". 32.
[248] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 163; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 404-405.

nazarında ayetin savaş halinde mensûh olduğunu kabullenmek, diğer durumlarda muhkem olduğunu kabullenmeyi gerekli kılmaktadır.[249]

Ayrıca Elmalılı bu ayeti; "Fitne ortadan kalkıncaya ve din de yalnız Allah'ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın."[250] ayetiyle beraber düşünmek gerektiğini ifade etmiş ve;

"Eğer fitne yoksa dinde zorlama da yoktur. Çünkü artık doğruluk, sapıklıktan iyice ayrılmıştır. Bunları birbirine karıştıranlar belalarını bulurlar."

diyerek savaşma emrinin fitneyi ortadan kaldırıncaya kadar olduğunu, fitne yok olunca insanları dine sokmak için zorlamada bulunmanın da ortadan kalkacağını *beyân* etmektedir.[251]

Heyet ise bu ayetin neshi konusunda öne sürülen görüşleri beş madde halinde sıraladıktan sonra; bu ayetin cizye kabulü söz konusu olmaksızın savaşı emreden ayetler ve bu manada olan hadislerden önce değil sonra nazil olduğunu, önceleri Allah'ın inkârcı Arap toplumuna şirkin yok olması ve Kabe'nin putlardan temizlenmesi amacıyla dine girmek ya da savaşmaktan başka seçenek sunmadığını, ancak İslam gelip Arap yarımadasına yerleştikten sonra artık bu amacın "Bütün halkı müslüman olan bir dünya ortaya çıkarmak değil, hakların ve hürriyetlerin bekçiliğini müslümanların yaptığı bir dünya ortaya koymak" şeklini aldığını, bu yüzden bahsi geçen savaş ayetlerinin bu ayetle neshedildiğini belirtmiştir. Tüm bunlarla birlikte heyet, kafirlerin barış istemesi durumunda Resûlullah'ın onlarla barış yapmakla emrolunduğunu ve ehl-i kitap olmayan kafirlerden cizye alındığını, kâfirlerle savaş emrinin fitnenin ortadan kalkması ve dinin Allah için olması gerekçelerine bağlandığını hatırlatarak;

"Dînde zorlamanın yasaklanması hakkın bâtıldan-açıkça ayrılması gerçeğine bağlanmıştır. Bu gerçek değişemeyeceğine, Kur'an ortada bulundukça yeniden hak ile

[249] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 163.
[250] Bakara 2/193.
[251] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 165.

bâtıl birbirine karışır hale gelemeyeceğine göre buna dayalı bulunan hükmün değişmesi de (neshi) söz konusu olamaz.''[252]

şeklinde kendi kanaatlerini açıklamaktadır.

Nihai neticede Elmalılı ve heyet bu ayetin savaş ayetleriyle neshedildiği iddialarına cevap sadedinde fitnenin ortadan kalkması ve hakkın bâtıldan açıkça ayrılması sonucunda dinde zorlama yapılamayacağı, bu yüzden Bakara 2/256. ayetin inanmayanlarla derhal savaşmayı emreden ayetlerle neshedilmiş olamayacağı görüşünde birleşerek ilgili ayeti *tevîl* etmektedirler.

3.2.7. Bakara 2/274

''اَلَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ بِالَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِراًّ وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ*/Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık olarak hayra sarf edenler için rableri nezdinde ecirleri vardır. Onlar için ne korku olacak ne de üzüleceklerdir.''*

Elmalılı Hamdi Yazır, bazı müfessirlerin Bakara 2/274. ayetin kayıtsız şartsız olarak mutlak manada infakı ortaya koyması sebebiyle sadaka vermeyi emreden;

'' اِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَاِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ*/Sadakaları açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınızı düşürür. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.''*,[253]

'' لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاۤءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ اِلَّا ابْتِغَاۤءَ وَجْهِ اللّٰهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ اِلَيْكُمْ وَاَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ*/Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır için yaptığınız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızâsı için verirsiniz. Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız.''*,[254]

[252] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 405, 406.
[253] Bakara 2/271.
[254] Bakara 2/272.

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ“ Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin.”[255]

ayetlerle birlikte zekât ayeti olarak bilinen zekâtın sarf yerlerini açıklayan Tevbe 9/60.[256] ayetle tahsîs edildiği görüşünde olduklarını söylemektedir. Ardından da bu iddiaya cevap sadedinde ayette geçen “sadakalar” ifadesinin, kabul edilen görüşe göre, zekât ve nafile sadakalardan daha geniş kapsamlı olduğu için buradan yola çıkarak nesh veya tahsîs cihetine gidilemeyeceğini açıklamaktadır. Buna göre her mü’min kendi iktisat ve içtihadına göre hayırda bulunmalıdır.[257]

Heyet ise bu ayetin neshi veya tahsîsi hususunda herhangi bir değerlendirmede bulunmamaktadır.[258]

Bu durum da tüm müelliflerin Bakara 2/274. ayetin hükmünün yürürlükte olduğu noktasında görüş birliği içerisinde olduklarını göstermektedir. Elmalılı, bu ayette bahsedilen sadakanın zekât ya da nafile olarak dağıtılan sadakaya şamil olması sebebiyle ilgili ayetin neshini veya tahsîs edilmesini kabul etmemiştir. Böylece söz konusu ayetleri *telîf* etmiştir.

3.2.8. Bakara 2/282

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ اَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللهُ “ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئاً فَاِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهاً اَوْ ضَعِيفاً اَوْ لَا يَسْتَطِيعُ اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَاِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَاَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ اَنْ تَضِلَّ اِحْدٰيهُمَا فَتُذَكِّرَ اِحْدٰيهُمَا الْاُخْرٰى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ اِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْئَمُوا اَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيراً اَوْ كَبِيراً اِلٰى اَجَلِهِ ذٰلِكُمْ اَقْسَطُ عِنْدَ اللهِ وَاَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَاَدْنٰى اَلَّا تَرْتَابُوا اِلَّا اَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَلَّا تَكْتُبُوهَا

---

[255] لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْباً فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ اَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰيهُمْ لَا يَسْئَلُونَ “ النَّاسَ اِلْحَافاً وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَاِنَّ اللهَ بِهِ عَلِيمٌ/*Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.”* (Bakara 2/273).

[256] اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللهِ “ وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ/*Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah’ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.”*

[257] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 2, s. 223.

[258] Heyet, *Kur’an Yolu*, c. 1, s. 418, 419, 420.

وَاَشْهِدُوا اِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَاِنْ تَفْعَلُوا فَاِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللّٰهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللّٰهُ وَاللّٰهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ/*Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah'tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirseniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."*

Müdâyene ayeti olarak bilinen bu ayetin ilk bölümünde geçen "yazma", "yazdırma", "şahit tutma" emirlerinin farz olduğunu düşünen bazı âlimler, Bakara 2/283.[259] ayette bulunan "فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ/Birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen kimse emaneti yerine getirsin." ifadesiyle bu emirlerin hükmünün kaldırıldığını ve artık bunların yerine Bakara 2/283. içerdiği yeni hüküm doğrultusunda teminat alma veya güvenme noktasında şahısların serbest bırakıldığını belirtmişlerdir. Borçludan teminat alma emrinin tavsiye niteliği taşıdığını söyleyenlere göre ise ayetin bu kısmı yazma, yazdırma, şahit tutma emirlerini geçersiz kılmamakta bilakis onları desteklemektedir.[260]

---

[259] وَاِنْ كُنْتُمْ عَلٰى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِباً فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضاً فَلْيُؤَدِّ الَّذِي اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ وَاللّٰهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ/*Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah'tan korksun. Tanıklığı gizlemeyiniz. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir."*

[260] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 449.

Elmalılı müdâyene ayetindeki emirlerin vücûb değil, nedb için olduğunu, eğer vücûb ifade etse idi bu takdirde Bakara 2/283. ayet ile bu emirlerin mensûh olmaları gerektiğini söylemektedir. Ancak bunun ardından Abdullah b. Abbas'ın "Müdâyene ayetinde nesh yoktur, ayet muhkemdir." sözünü aktaran Elmalılı, müdâyene ayetinin ilgili kısmının mensûh olduğunu iddia edenlerin ellerinde Bakara 2/283. ayetin müdâyene ayetinden sonra nazil olduğuna ilişkin tarihsel bir veri bulunmadığına dikkat çekerek ayetin neshedildiği görüşüne karşı çıkmaktadır.[261] Elmalılı buradan anlaşılacağı üzere nesh iddialarına "Nâsih nitelik taşıyan emir mensûh nitelik taşıyan emirden daha sonra vaz' edilmiş olmalı." şeklindeki *usûl* kaidesiyle itiraz etmektedir.

Heyet her ne kadar Müdâyene ayetinin ilgili kısımlarının mensûh olmadığı hakkında bir değerlendirmede bulunmamış olsa da bu ayetin neshedildiği yönünde bir tutum da sergilememiştir.[262]

Bu durum da müelliflerin müdâyene ayetinin muhkem ayetlerden olduğu hususunda görüş birliği içinde olduklarını ifade edebilmemize olanak tanımaktadır.

3.2.9. Bakara 2/284

" لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ ۭ وَاِنْ تُبْدُوا مَا فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تُخْفُوْهُ يُحَاسِبْكُمْ بِهِ اللّٰهُ ۭ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَّشَاۗءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَّشَاۗءُ ۭ وَاللّٰهُ عَلٰي كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْر/*Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kadirdir."*

Bu ayet-i kerime nazil olunca Allah'ın kullarını içlerinden geçirdikleri şeylerden de hesaba çekeceğini öğrenen sahabeye bu durum ağır gelmiş, Resûlullah'a gelerek "Ey Allah'ın elçisi, buna uymaya gücümüz yetmez." demişlerdi. Ancak daha sonra Resûlullah'ın tavsiyesine uyarak "Duyduk, itaat ettik. Senin bağışlamanı dileriz ey rabbimiz, gidiş sanadır." demeyi kendilerine adet edinmişlerdi. Bunun üzerine onların bu davranışlarından övgüyle bahseden "وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ/ 'İşittik, itaat

[261] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 256.
[262] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. gös. yer.

ettik, bağışlamanı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır.' dediler."[263] ayeti, ardından da Bakara 2/284. ayeti beyân eden ve bir bakıma sahabenin bu ayetle ilgili yukarıdaki anlayışlarını düzelten "لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۤ/Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz."[264] şeklindeki Bakara 2/286. ayet nazil olmuştu.[265]

Yapılan rivayete bakıldığında içten geçirilen şeylerin söylenmemesi ve yapılmaması şartıyla bağışlanmış olduğunu bildiren hadis-i şerif[266] ve iyilik yapma niyetine bir sevap yazıldığını, kötülük yapma niyetine ise eyleme dökülmedikçe günah yazılmadığını beyân eden hadis-i şerif[267] Bakara 2/284. ayet-i kerime ile çelişiyor gibi gözükmektedir. Bu çelişik görünen durum yüzünden ayetlerin nüzul sürecinden bahseden yukarıdaki hadise göre Bakara 2/284. ayetin Bakara 2/286. ayetle neshedildiğini savunanlar olmuştur.[268]

Tüm bunlar nazar-ı dikkate alındığında bu ayet kendisinden sonra nazil olan diğer ayet ve yapılan rivayetlerle neshe uğramış mıdır; yoksa nesh cihetine gidilmeden aktarılan ayet ve rivayetleri bir arada anlayıp yorumlamak mümkün müdür?

Öncelikle ifade etmeliyiz ki hem Elmalılı hem de heyet bu ayetin inişinin akabinde sahabenin yaşadığı endişeyi anlatan olaya tefsirlerinde yer vermişler, Bakara 2/286. ayetteki "لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَا/Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz." ifadesinin sahabenin bu endişesini gideren bir açıklama olduğuna

---

[263] " اٰمَنَ الرَّسُولُ بِمَا اُنْزِلَ اِلَيْهِ مِنْ رَبِّهٖ وَالْمُؤْمِنُونَ ۜ كُلٌّ اٰمَنَ بِاللهِ وَمَلٰٓئِكَتِهٖ وَكُتُبِهٖ وَرُسُلِهٖ ۜ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ اَحَدٍ مِنْ رُسُلِهٖ ۜ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَاَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَاِلَيْكَ الْمَصِيرُ/*Allah'ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. 'O'nun elçileri arasında ayırım yapmayız' ve 'İşittik, itaat ettik, bağışlamanı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır.' dediler."* (Bakara 2/285).

[264] " لَا يُكَلِّفُ اللهُ نَفْساً اِلَّا وُسْعَهَاۤ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۜ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَاْنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا اِصْراً كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا ۚ رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهٖ ۚ وَاعْفُ عَنَّا ۗ وَاغْفِرْ لَنَا ۗ وَارْحَمْنَا ۗ اَنْتَ مَوْلٰينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ/*Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri üzerimize yükleme! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"* (Bakara 2/286).

[265] Müslim, "İman" 199.

[266] "Ümmetim, işlemediği veya onu dillendirmediği sürece, içinden geçirdiği günahlarını Allah affeder.", Müslim, "İman", 201-202.

[267] *"Bir kimse bir iyilik yapmaya niyetlenir de yapamazsa, Allah kendi katında o kimse için tam bir iyilik sevabı yazar. Eğer hem niyetlenir hem de o iyiliği yaparsa on iyilik sevabı yazar ve bu sevabı yedi yüze ve daha fazlasına kadar çıkarır. Ve eğer fenalık yapmaya niyetlenir de sonra vazgeçerse, Allah onun için tam bir iyilik sevabı yazar. Eğer kötü işe hem niyetlenir hem de onu yaparsa, Allah o kimse için bir günah yazar.",* Buhari, "Rikâk", 31.

[268] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 451.

dikkat çekerek[269] söz konusu ayetler ve nakledilen rivayetleri neshe başvurmadan yorumlamaya ve uzlaştırmaya çalışmışlardır.[270]

Elmalılı bu noktada ayetin siyakında şahitliği gizlemekten bahsedildiğini, bunun da bildiğini söylememeye azmetmek gibi kötü bir düşünce olduğunu; buradan hareketle içten geçirilen iyi düşüncelerden, bir var olup bir yok olan gelip geçici ve kararsız hislerden, gayr-i iradi olarak akla gelen niyet ve tasavvurlardan dolayı kişinin hesaba çekilmeme olasılığının bulunduğunu belirtmektedir.[271]

Heyet de bu hususta büyük oranda Elmalılı ile aynı çıkarımlarda bulunduktan sonra Elmalılı'dan farklı olarak niyet ve karar safhasına kadar gelinen düşüncelerden dolayı hesaba çekilip çekilmeme konusuna da temas ederek şunları aktarmaktadır:

"Eğer bunlar iman, inkâr, haset, kin, nefret gibi –tabiatları gereği dışa vurmayan, fiile dönüşmeyen, kalpte ve zihinde kalan– psikolojik haller, duygular ve kararlarsa bunların sorumluluk doğuracağı açıktır. Niyet ve kararın konusu fiille ilgili ise, meselâ hırsızlık yapmaya niyet edilmiş, karar verilmiş, sonra bundan, dış etki ve engelleme bulunmadan vazgeçilmişse buna ecir bile verileceği hadiste bildirilmiştir. Eğer kötü niyet ve karardan bir dış etki ve engel sebebiyle vazgeçilmiş olursa, o fiili işlemiş gibi cezalandırılma konusunda birbirine zıt iki görüş vardır."[272]

Böylece Elmalılı ve heyetin Bakara 2/284. ayetin neshedilmediği düşüncesinde oldukları bu ayet etrafında yaptıkları yorumlardan açıkça anlaşılmaktadır. Onlar Bakara 2/284 ve Bakara 2/286. ayetlerde bulunan zahiri çelişkiyi bu ayetleri olabildiğince *tevîl* ederek gidermeye çalışmışlardır.

---

[269] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 261, 262; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 450, 451.
[270] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 258; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 452.
[271] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.
[272] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

3.2.10. Âl-i İmrân 3/102

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ حَقَّ تُقَاتِهٖ وَلَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَاَنْتُمْ مُسْلِمُونَ''/*Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin."*

Elmalılı ve heyet bu ayet indiğinde sahabelerin Allah'a karşı gereği gibi saygılı olma konusunda telaşa kapıldıklarını, hiç kimsenin bunu bihakkın yerine getiremeyeceğini düşüncesiyle üzüldüklerini, ancak yine de kendilerini aşırı derecede ibadete verdiklerini, " فَاتَّقُوا اللهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ/Gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının."[273] ayetinin bunun üzerine nazil olduğunu belirtmişlerdir. Müellifler bu bilgilerin akabinde Tegâbun suresindeki bu ayetin, konumuz olan ayeti neshettiği iddialarına ilişkin bu ayetin Âl-i İmrân 3/102. ayeti neshedici değil onu tefsir edici bir nitelik taşıdığını ifade etmektedirler.[274]

Heyet ilaveten bu yorum bağlamında iki ayet arasındaki ilişkinin nesh değil *beyân* ilişkisi olduğunun manaya yansımasını Allah'tan hakkıyla korkmayı, "Kişinin gücü yettiği kadar Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirmesi." şeklinde tarif ederek göstermektedir. Heyet olabildiğince Allah'a karşı saygılı bir hayat sürmeyi öğütleyen Tegâbun 64/16. ayetin neshedici olduğunun varsayılması durumunda, mensûh olan ayetle daha önce insanlara güçlerinin üstünde bir sorumluluk yüklenmiş olacağına, bunun da Kur'ân-ı Kerîm'in aynı konudaki açık ifadeleriyle bağdaşmayan bir durum olduğuna dikkat çekmektedir.[275]

Neticede Elmalı ve heyetin Âl-i İmrân 3/102. ayetin Tegâbun 64/16. ayet ile neshe tabi tutulduğu iddialarına ortak bir şekilde karşı çıktıkları müşahede edilmektedir. Onların nazarında Teğâbun 64/16. ayet Âl-i İmrân 3/102. ayeti neshetmemiş ancak onu *beyân* etmiştir.

---

[273] فَاتَّقُوا اللهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَاسْمَعُوا وَاَطِيعُوا وَاَنْفِقُوا خَيْراً لِاَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهٖ فَاُولٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ''/*O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır*." (Tegâbun 64/16).

[274] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 2, s. 390; Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 642.

[275] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

3.2.11. Nisâ 4/8

وَاِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُوْلُوا الْقُرْبٰى وَالْيَتَامٰى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلاً مَعْرُوفاً/(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin."

Bu ayetin, mirastaki hisseleri belirleyen Nisâ 4/11[276] Nisâ 4/12.[277] ayetlerle hükmünün yürürlükten kaldırıldığı düşünenler olmuşsa da heyete göre söz konusu ayetler arasında bir zıtlık veya çelişki bulunmamaktadır. Heyet bu görüşünü hem mirasçı olmayan yakınlara ve yoksullara mirastan bir şeyler vererek nasiplendirmek hem de –mirasın geri kalan büyük kısmından– mirasçıların paylarını vermek mümkün olduğu, dolayısıyla burada Nisâ 4/8. ayetin mensûh olduğu hükmüne varmanın isabetli olmayacağı şeklinde *tevîl* ederek izah etmektedir. Heyet İbn Abbas'ın bu ayetin mensûh olmadığını, uygulamaya açık bulunduğunu söylemesiyle de görüşünü destekleme yoluna gitmiştir.[278]

Bu ayetteki nesh hadisesi hakkında Elmalılı'nın ise herhangi bir değerlendirmesi bulunmamaktadır.

Netice olarak "Hem Elmalılı hem de heyet bu ayetin hükmünün halen geçerli olduğunda müttefiktirler." denebilir.

---

[276] يُوصِيكُمُ اللهُ فِي اَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۚ فَاِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَۚ وَاِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُۚ وَلِاَبَوَيْهِ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُ مِمَّا تَرَكَ اِنْ كَانَ لَهُ وَلَدٌۚ فَاِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ وَلَدٌ وَوَرِثَهُ اَبَوَاهُ فَلِاُمِّهِ الثُّلُثُۚ فَاِنْ كَانَ لَهُ اِخْوَةٌ فَلِاُمِّهِ السُّدُسُ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ اٰبَاؤُكُمْ وَاَبْنَاؤُكُمْۚ لَا تَدْرُونَ اَيُّهُمْ اَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعاًۚ فَرِيضَةً مِنَ اللّٰهِۚ اِنَّ اللهَ كَانَ عَلِيماً حَكِيماً/*Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. İkiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."*

[277] وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ اَزْوَاجُكُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَهُنَّ وَلَدٌ فَلَكُمُ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْنَ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِينَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ وَلَهُنَّ الرُّبُعُ مِمَّا تَرَكْتُمْ اِنْ لَمْ يَكُنْ لَكُمْ وَلَدٌۚ فَاِنْ كَانَ لَكُمْ وَلَدٌ فَلَهُنَّ الثُّمُنُ مِمَّا تَرَكْتُمْ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا اَوْ دَيْنٍۗ وَاِنْ كَانَ رَجُلٌ يُورَثُ كَلَالَةً اَوِ امْرَاَةٌ وَلَهُ اَخٌ اَوْ اُخْتٌ فَلِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا السُّدُسُۚ فَاِنْ كَانُوا اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ فَهُمْ شُرَكَاءُ فِي الثُّلُثِ مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصٰى بِهَا اَوْ دَيْنٍۙ غَيْرَ مُضَارٍّۚ وَصِيَّةً مِنَ اللّٰهِۗ وَاللّٰهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ/*Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, anası, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."*

[278] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 22.

3.2.12. Nisâ 4/15-16

وَالّٰتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ اَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَاِنْ شَهِدُوا فَاَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتّٰى يَتَوَفّٰيهُنَّ ‘‘ الْمَوْتُ اَوْ يَجْعَلَ اللهُ لَهُنَّ سَبِيلاً وَالَّذَانِ يَأْتِيَانِهَا مِنْكُمْ فَاٰذُوهُمَاۚ فَاِنْ تَابَا وَاَصْلَحَا فَاَعْرِضُوا عَنْهُمَاۚ اِنَّ اللهَ كَانَ تَوَّاباً رَحِيماً/*Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun. İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir.”*

Nisâ 4/15-16. ayetler içlerinde zina yapanlara verilecek cezalarla ilgili açıklamaların bulunduğu ayetlerdir. Elmalılı, bu ayetlerin zahirince zina yapan kadınların cezalarının Allah’ın kendilerine bir yol gösterinceye ya da ölünceye kadar evde hapis tutulmaları; erkeklerin cezalarının ise hâkimlerin tasarrufuna göre yapılacak bir eziyet olduğunu belirtir. Bununla birlikte aslında bu ayetlerde zina eden kişilere verilecek cezaların yeterince belirgin olmadığını öne süren Elmalılı, ‘‘ اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍۖ/Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun…’’[279] ayetinin nüzulüyle zina eden bekârların cezasının yüz değnekle sınırlandırıldığını (tahdîd) ve böylece bu konudaki ihtiyaca oldukça yeterli bir şekilde cevap verildiğini söylemektedir. Bu düşünceleriyle müfessir son inen ayetin daha önce inen ayetleri neshetmediğini, aksine *tefsîr* ve *tebyîn* ettiğini kabul etmektedir.[280]

Heyet Elmalılı’dan farklı olarak “Çirkin fiil” diye tercüme edilen fâhişe kelimesinin Kur’an’da, hemcinsler arasındaki cinsel ilişki için de kullanıldığından bahsederek şu yorumları yapmıştır:

“Buradan hareketle ayetler lafızlarına uygun olarak yorumlandığında 15. ayette kadınların kendi aralarında yaptıkları fuhuştan, 16. ayette de erkeklerin kendi aralarında yaptıkları fuhuştan bahsedildiği anlaşılmaktadır. Nûr suresinin 2. ayetinde

---

[279] اَلزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍۖ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِۚ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا ‘‘ طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ/*Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü’minlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun.*” (Nûr 24/2).

[280] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 6, s. 15.

ise kadınlarla erkekler arasında yapılan fuhuş (zina) suçunun hükmü açıklanmıştır; şu halde suçların cezalarıyla ilgili hükümlerde bir değiştirme (nesh) söz konusu değildir."

Sonuç olarak Elmalılı ve heyet, Nisâ 4/15-16. ayetlerle Nûr 24/2. ayet arasındaki alakanın nâsih/mensûh alakası değil umum/husûs alakası olduğuna dikkat çekmişler ve Nisâ 4/15-16. ayetlerde bulunan âmm ifadeli hükmün Nûr 24/2. ayetle *tahsîs* edildiğini savunmuşlardır. Her iki eserin müellifleri söz konusu ayetlerin neshedilmediği konusunda aynı kanaate sahiptirler.

3.2.13. Nisâ 4/48, 116

" اِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدِ افْتَرٰى اِثْماً عَظِيماً اِنَّ اللهَ لَا يَغْفِرُ اَنْ يُشْرَكَ بِهٖ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذٰلِكَ لِمَنْ يَشَآءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالاً بَعِيداً/*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur. Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır."*

Heyet, başta İbn Abbas olmak üzere birkaç âlimin, haksız olarak adam öldüren bir kimsenin tövbesinin asla kabul edilmeyeceği görüşünü öne sürdüklerini söylemektedir. Heyetin aktardıklarına göre bu kimseler, mü'min kardeşinin canına kıyan bir şahsın ebedi cehennemde kalacağını anlatan Nisâ 4/93. ayetin,[281] Nisâ 4/48 ve Nisâ 4/116. ayetler gibi küfür dahil her günahın tövbesinin makbul olacağını ifade eden nasların hükmünü ortadan kaldırdığını veya *tahsîs* ettiğini; yani bu ağır cinayeti işleyenleri ilgili ayetlerin hükmünden *istisnâ* ederek dışarıda bıraktığını savunmaktadırlar.[282]

İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre esas olanın nesh cihetine gitmeden önce her ayetin hükmünün geçerliliğini kabul etmek olduğunu açıklayan heyet, bu iddialara şöyle cevap vermektedir:

---

[281] "وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِداً فِيهَا وَغَضِبَ اللهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُ وَاَعَدَّ لَهُ عَذَاباً عَظِيماً"/*Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."*

[282] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 118.

"Birçok ayet ve hadiste yalnızca küfür/şirk istisnâ edilerek geri kalan günahların tövbe ile ortadan kalkacağı, silineceği ifade edilmektedir. Şu halde üzerinde durduğumuz, bunlarla çelişir gibi gözüken ayeti de "Tövbe etmediği takdirde" veya "Cezalandırıldığı takdirde" şeklinde anlayarak diğerleriyle bütünleştirmek mümkündür."

Buradan anlaşılıyor ki heyet, ayetin isti'malini mümkün görmektedir ve bu sebeple ayeti anlama çabası içerisine girmektedir. Bu bağlamda ayetin;

"Kim de bir mümini kasten öldürürse ve bu günahından dolayı ileride tövbe etmeyip günahından ötürü cezalandırılırsa işte o kimsenin cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir."

şeklinde *tevîl* edildiği takdirde anlaşılabilmeye müsait olduğunu belirterek hükmünün yürürlükte olduğunu ileri sürmektedir.

Elmalılı tefsirinde mü'min katlinin büyük bir günah olduğuna dikkat çekmektedir[283] ancak ayetlerin neshi hususunda herhangi bir şey söylememektedir.[284] Bu sebeple onun ve heyetin Nisâ 4/48, 116. ayetlerin Nisâ 4/93. ayetle neshini kabul etmediklerini söyleyebiliriz.

[283] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 62.
[284] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 18, 62, 97.

3.2.14. Mâide 5/13

فَبِمَا نَقْضِهِمْ مِيثَاقَهُمْ لَعَنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًّا مِمَّا ذُكِّرُوا بِهِ وَلَا تَزَالُ تَطَّلِعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ/*Ahitlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoş gör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever.”*

Elmalılı bazı müfessirler tarafından konumuz olan ayetteki “ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ/Sen yine de onları affet, hoş gör.” ifadesinin ortak nitelikleri inanmayanlarla savaşmayı emretmek olan Tevbe 9/29. ayet,[285] seyf ayeti olarak bilinen Tevbe 9/5. ayet,[286] ya da;

وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْخَائِنِينَ/*Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez.”*[287]

ayetiyle neshedildiği yönünde görüşlerini ortaya koyduktan sonra bu görüşlerin hatalı olduğunu, zira ayetin yürürlükten kaldırılmadığını ifade eder.[288]

Ona göre neshedildiği iddia edilen ayetteki “ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ/Sen yine de onları affet, hoş gör.” ifadesi, Yahudilerin hiçbir suçunun cezalandırılmayacağı anlamına gelmediği gibi, seyf ayetindeki savaş emri de onların hiçbir hatasının bağışlanmayacağı anlamını içermemektedir. Bunların yanında ayetler incelendiğinde esasen birbirlerine zıt anlamlar taşımadıkları da zaten görülmektedir. Bu ayeti nesheden ayet olarak gösterilen Enfâl 8/58. ayetteki “وَإِمَّا تَخَافَنَّ مِنْ قَوْمٍ خِيَانَةً فَانْبِذْ إِلَيْهِمْ عَلَى سَوَاءٍ/*Antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir.*” ifadesi de müellife göre, Yahudilerin İslâm’a

---

[285] قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ/*Ehl-i kitaptan Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”*

[286] فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ/*Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”*

[287] Enfâl 8/58.

[288] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 3, s. 205-206.

girmelerinin ve tövbelerinin kabulünün mümkün olduğunu gösterir. Bu durum da ayetlerin birbirleriyle çelişmediğini ortaya koymaktadır.[289]

Tüm bu çıkarımlarının sonunda müellif, nâsih olduğu savunulan Enfâl, 8/58. ayetin aslında mensûh olduğu savunulan Mâide 5/13. ayetteki "affetme" konusundaki *mübhemi beyân* ettiğini savunmaktadır.[290]

Heyet ise Mâide 5/13. ayetin neshedildiği yönündeki iddialar karşısında görüşünü şöyle açıklamaktadır:

"İslâm'ın, affı da bir terbiye metodu olarak değerlendirdiğini, bu kapıyı daima açık tuttuğunu göz önünde bulundurarak ayetlerin neshedilmediğini düşünenlerin görüşü İslâm'ın ruhuna ve Kur'an'ın bütünlüğüne daha uygun düşmektedir."[291]

Nihayetinde Mâide 5/13. ayetin bir kısım müfessirlerce mensûh olduğu düşünülse de müelliflerimizin bu düşünceye ortak bir şekilde karşı çıktıkları gözlemlenmektedir. Bu meyanda Elmalılı Tevbe 9/29. ayet, seyf ayeti olarak bilinen Tevbe 9/5. ayet ve Enfâl 8/58. ayetler ile Mâide 5/13. ayetin arasında *mübhemi beyân* etme tarzında bir ilişkinin olduğunu savunarak ilgili ayetleri uzlaştırmaya çalışmıştır. Heyet ise affetme emrinin neshedilmesini İslâm'ın ruhuna ve Kur'an'ın bütünlüğe aykırı bulduğu gerekçesiyle *ilkesel açıdan* reddetmiştir.

---

[289] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.
[290] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 205-206.
[291] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 233.

3.2.15. Mâide 5/42

سَمَّاعُونَ لِلْكَذِبِ اَكَّالُونَ لِلسُّحْتِۜ فَاِنْ جَاۤؤُكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ اَوْ اَعْرِضْ عَنْهُمْۚ وَاِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَّضُرُّوكَ شَيْـًٔاۗ وَاِنْ ‘‘ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِۗ اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِيْنَ/*Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.”*

Elmalılı bu ayeti yorumladığı esnada İbn Abbas, İkrime (ö. 105/723) ve Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) gibi bazı sahabe ve tabiînin;

“Hüküm verme konusundaki bu muhayyerlik hükmü, gelecek olan ‘ وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ/Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet.’[292] *emriyle kaldırılmıştır.”*

dediklerine yer vermektedir.[293] Görüldüğü gibi bu açık bir nesh iddiasıdır. Müellif de bunun üzerine konuyla ilgili cevap sadedinde bazı izahlar yapmaktadır.

Elmalılı bu iddiaya değinirken birçok müfessirin bu iki ayet arasında zâhiren bir çelişki gördüğüne; bunlardan bazılarının, *“Hz. Peygamber, inanmayanların davalarına bakmakta nasıl serbest idiyse, müslüman hâkimler de aynı şekilde gayr-i müslimlerin davalarına bakma konusunda serbesttirler.”* görüşünde olduklarına; bazılarınınsa zikredilen ikinci ayet ile, Hz. Peygamber’in ve dolayısıyla müslüman hâkimlerin, inanmayanların davalarına bakma muhayyerliğinin kaldırıldığını savunduklarına dikkat çekmektedir.[294]

Neshe ihtiyaç duymadan ayetlerin birlikte anlaşılabilmesinin mümkün olduğunu belirten Elmalılı’ya göre şayet davacılardan sadece bir taraf müslüman hâkime başvurmuşsa hâkim muhayyerdir; dilerse davaya bakar dilerse de bakmaz. Eğer her iki taraf anlaşarak müslüman hâkime aralarında hüküm vermesini talep ederek

---

[292] وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ وَلَا تَتَّبِعْ اَهْوَۤاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ اَنْ يَّفْتِنُوكَ عَنْۢ بَعْضِ مَآ اَنْزَلَ اللّٰهُ اِلَيْكَۗ فَاِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ اَنَّمَا يُرِيْدُ اللّٰهُ اَنْ ‘‘ يُّصِيْبَهُمْ بِبَعْضِ ذُنُوْبِهِمْۗ وَاِنَّ كَثِيْرًا مِّنَ النَّاسِ لَفٰسِقُوْنَ/*Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah’ın yolundan çıkmışlardır.”* (Mâide 5/49).

[293] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 3, s. 270.

[294] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, gös. yer.

başvurmuşsa, bu durumda hâkim davaya bakmak zorundadır. Elmalılı bu iki ayeti böyle *tevîl* ederek ve nesh cihetine gitmeye gerek görmemiştir.[295]

Heyetin değerlendirmesi ise her ne kadar mutlak emir içeren " وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ/Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet." ayetinin muhayyerlik ifade eden " وَاِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ اِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ/Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet." ayetini neshettiği ileri sürülmüşse de neshe başvurmadan ayetlerin *tevîl* edilmesinin mümkün olduğu ve bu hususstaki muhayyerliğin devam ettiği yönündedir. Zira Hz. Peygamber Ehli Kitap arasında hüküm vermeyi tercih ederse; Kur'an'la, Tevrat'ta bulunan ve neshedilmemiş ayetlerle, evrensel adalet ilkeleriyle, Yahudilerin Allah'ın indirdiğine inandıkları Tevrat'la hüküm verdiği takdirde yine Allah'ın indirdiğine göre hüküm vermiş olur ki böylece "وَاَنِ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا اَنْزَلَ اللهُ/Aralarında Allah'ın indirdiğiyle hükmet." emrine ters düşmemiş olur.[296]

Neticede her iki eserin müelliflerine göre de Mâide 5/49. ayet ve Mâide 5/42. ayet arasında nâsih mensûh ilişkisi kurmaya çalışmak -ayetler bir şekilde *tevîl* edilerek uzlaştırılabildiği için- anlamsız gözükmektedir.

3.2.16. A'râf 7/199

"خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ/Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"

Bu ayet-i kerimede nesh olup olmadığı hakkında Elmalılı'nın bir değerlendirmesine rastlanamazken[297] heyet, konumuz olan ayetteki "afv" kelimesine tefsirlerde çoğunlukla "İnsan ilişkilerinde kolaylık yolunu seçmek, başkalarını külfet ve meşakkate sokacak tutum ve davranışlardan, beklentilerden uzak kalmak" ve "Malın ihtiyaçtan fazlasını muhtaçlara vermek." manaları verildiğini, ikinci anlamı tercih edenler tarafından A'râf 7/199. ayetin, daha sonra gelen ve zekâtın farziyetini bildirerek

[295] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.
[296] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 276, 277.
[297] İlgili ayetin tefsiri için bkz: Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 240.

sarf yerlerini açıklayan Tevbe 9/60.[298] ayet ve diğer zekat ayetleriyle neshedildiğinin ileri sürüldüğünü aktarmaktadır.[299]

Bu bağlamda Fahreddin er-Râzî'nin görüşüne başvuran heyet, onun;

"İkinci anlam tercih edilse bile bundan nesh sonucuna varılamaz; çünkü zekât hakkındaki ayetler malî fedakârlığın asgari miktarıyla alâkalıdır; bu ayette ise zekâtın da üzerinde mal bağışında bulunmak öğütlenmektedir."

dediğini bildirmektedir. [300]

Bu görüşün aksine bir açıklama ya da alıntı yapmayan heyetin bu tavrından onların da ayetin neshine taraftar olmadıkları, muhtaçlara mal vermeyi zekatla bir arada değerlendirmedikleri anlaşılmaktadır. Burada heyetin her iki ayeti *telîf* ederek anlama yolunu seçtiğini söylememize imkân tanımaktadır. Elmalılı bu ayetin tefsirinde neshe dair değerlendirme yapmadığı için onun da ayetin muhkem olduğu görüşünde heyetle birleştiğini kabul ediyoruz.

3.2.17. Enfâl 8/65

يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا اَلْفاً مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ"/*Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."*

Elmalılı'nın, bire on oranında düşmana karşı savaşmayı emreden Enfâl 8/65 ve bire iki oranında düşmana karşı koymayı emreden Enfâl 8/66.[301] ayetlerin tefsirinde

---

[298] وَالْغَارِمِينَ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةً مِنَ اللهِ اِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَفِي الرِّقَابِ" وَاللهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ/*Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir.*"

[299] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 649.

[300] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

[301] " اَلْئٰنَ خَفَّفَ اللهُ عَنْكُمْ وَعَلِمَ اَنَّ فِيكُمْ ضَعْفاً فَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتَيْنِ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ اَلْفٌ يَغْلِبُوا اَلْفَيْنِ بِاِذْنِ اللهِ وَاللهُ مَعَ الصَّابِرِينَ/*Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir."*

olabildiğince nesh konusuna girmeden ayetleri *cem ve telif* etmeye çalıştığı görülmektedir. Bu bağlamda müellif, sonradan nâzil olan Enfâl 8/66. ayette Allah teâlânın, müslümanların geçmişe nazaran sayıca arttıkları için aralarında savaşın getirdiği zorluklara dayanma konusunda, beden ve sabır cihetinden zayıf kimselerin bulunduğunu haber verdiğine değinmektedir. Ayet bu sebeple, İslam ordusundan on katı kadar fazla olan düşman ordusuna karşı sebat etme yükümlülüğünün artık geçerli olmadığını haber vermiştir.[302]

Sonradan nazil olan ayetin bu şekilde kendinden önceki ayetin hükmünü hafifletmesinin ardından bire on oranındaki düşmana karşı sabır gösteremeyen müslümanlar ilahi emre karşı çıkmış olmayacaklar ve bu yüzden cezalandırılmayacaklardır.[303]

Bu anlatılanlardan bahsi geçen hükümdeki hafifletmenin bire on oranındaki düşmana galip gelme ihtimalini ve imkânını ortadan kaldırdığı değil, bilakis bire iki oranından fazla düşmana karşı savaşı kabul etmenin ve direnmenin vacip olmadığı, mendup olduğu anlaşılmalıdır. Yani sonradan nâzil olan ayet sebebiyle iki kattan fazla bir düşmana karşı savaşan müslümanlar günahkâr sayılmazlar.[304] İlgili ayetlerin tefsirinde "hafifletme" vurgusu yapan Elmalılı nesh yerine ayetleri uzlaştırma seçeneğini tercih etmektedir.

Heyet ise tefsir kitaplarında Enfâl 8/66. ayetin bir önceki ayeti neshettiği yönünde görüşler bulunduğunu belirttikten sonra Elmalılı'nın açıklamalarına yakın açıklamalar yaparak kısaca Mü'min'in gerektiği ve kaçınılmaz hale geldiği zaman bire on bile savaşabileceğini; hatta zafer de kazanabileceğini söyler. Çünkü ona bu gücü veren imanıdır. Ancak iman ve bilinç zayıfladıkça güç de azalır. Ancak müminlerle kâfirlerin, maddî güce eklenen manevî güçleri bire iki oranından daha aşağı düşmez.[305]

Sonuç olarak müelliflerin yaptığı yorumlar her iki ayette anlam bakımından bir çelişki bulunmadığı, bu sebeple ayetlerde neshin de tahakkuk etmediği yönünde yapılmış olan yorumlardır. Ayrıca müellifler bu iki ayeti açıklarken nesh cihetine

[302] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 297.
[303] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 297, 298.
[304] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 298.
[305] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 708.

gitmeyi gerekli görmemekle birlikte Enfâl 8/65. ayette bulunan hükmün Enfâl 8/66. ayetle hafifletildiği kanaatinde birleşmektedirler. Onlara göre her iki ayette bulunan hükümler yeri geldiğinde istifade edilebilecek nitelikte olan hükümlerdir. Her iki eserin müelliflerinin yaptıkları bu yorumlardan onların ilgili ayetleri *telîf* etme cihetine gittikleri anlaşılmaktadır.

3.2.18. Yûnus 10/41

وَاِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ اَنْتُمْ بَرِيۡٓـُٔونَ مِمَّا اَعْمَلُ وَاَنَا بَرِيۡٓءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ/*Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: 'Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim.'"*

Elmalılı merhum bu ayetin yalnızca mealini vermekle yetinmiştir. Bunun haricinde ayetle ilgili bir açıklaması bulunmamaktadır.[306]

Heyet ise Yûnus 10/41. ayetin Peygamber'in dinle ilgili sorumluluğunun ancak tebliğ olduğuna ve bu açıdan konumuz olan ayetin sorumluluğun ferdîliği ilkesini açıkladığına dikkat çektikten sonra bu ayetin cihat ayetleriyle neshedildiği iddiası hakkında şunları söylemektedir:

"Bu ayetin, cihadı emreden ayetlerle neshedildiğini söyleyenler olmuşsa da Râzî'ye göre bu görüş isabetli değildir. Çünkü neshten söz edilebilmesi için nesheden nassın, nesh edilendeki hükmü kaldırması gerekir. Halbuki bu ayet için böyle bir durum söz konusu değildir; zira burada herkesin eyleminin kendisini bağladığı ve ister mükâfat ister ceza şeklinde olsun, sonucunun da kendisine ait olacağı bildirilmektedir. Bu ilkenin mevcudiyeti savaşa karşı olmayı gerektirmez; savaş ayeti de bu ilkeyi ilga etmiş değildir."[307]

Heyetin bu hususta karşı bir görüşe yer vermemesi okuyucuda onların da Râzî gibi düşündüğü hissini uyandırmaktadır. Buna göre herkesin eyleminin kendisini bağlaması savaş emirleriyle tezat teşkil etmez ve bu yüzden neshe başvurmak da

[306] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 4, s. 529.
[307] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 3, s. 106.

gerekmez. Görüldüğü üzere heyet burada Yûnus 10/41. ayetle cihadı emreden ayetlerdeki mananın *telîf* edilmesini uygun bulmuştur. Tüm bunların yanında Elmalılı'nın bu hususta bir değerlendirme yapmaması onun heyet gibi Yûnus 10/41. ayetin neshedilmediği düşüncesinde olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

3.2.19. Nahl 16/126

"وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصّٰابِرِينَ/Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın. Fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır."

Öncelikle ifade edelim ki Elmalılı eserinde bu ayet hakkında da bir izah yapmamaktadır.[308]

Heyet ise konuya ilişkin bazı eski tefsirlerde bu ayetin hükmünün cihadı emreden ayetlerle neshedildiği iddialarının bulunduğunu ancak bu iddiayı kabul etmenin mümkün olmadığını söylemektedir.[309] Ardından savaşın ona götüren sebepler bulunduğunda kaçınılmaz bir gerçek olduğuna değinmekte, fakat bunun yanı sıra sabrın ve affediciliğin karşıdaki insan üzerinde oluşturacağı olumlu etkiye vurgu yaparak Nahl 16/126. ayetle cihadı emreden genel ifadeli ayetler arasında *telîf* yaparak bu ayetin hükmünün geçerli olduğunu savunmaktadır.[310]

Elmalılı'nın görüşünün en azından ayetin mensûh olmadığı yönünde olduğunu aksine bir beyânda bulunmayışından anlıyoruz.

---

[308] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 5, s. 297.
[309] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 3, s. 454-455.
[310] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

3.2.20. Ankebût 29/46

وَلَا تُجَادِلُوا اَهْلَ الْكِتَابِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ ۖ اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ وَقُولُوا اٰمَنَّا بِالَّذِي اُنْزِلَ اِلَيْنَا وَاُنْزِلَ اِلَيْكُمْ وَاِلٰهُنَا " وَاِلٰهُكُمْ وَاحِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ/*İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitapla mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olmuşuzdur."*

Elmalılı bu ayetteki "اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ/İçlerinden haksızlığa sapanlar." ifadesini "Allah'ın oğlu var." diyen veya "Allah'ın eli bağlıdır."[311] gibi laflar söyleyen ısrarla kibirlilik taslayan zalimler olarak tefsir etmekte, ayetin gereğince bunların dışında kalanlara iyi davranılması gerektiğini ifade etmektedir. Fakat neshle ilgili bir şey söylememektedir.[312]

Heyet ise haksızlığa sapanlar dışında ehl-i kitapla iyi geçinmeyi emreden bu ayetin savaşa izin veren daha sonraki ayetlerle neshedildiği görüşünü isabetli görmemektedir. Zira onlara göre bu ayetin, "اِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ/İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında." şeklindeki istisna bölümü, zaten şartlar gerektirdiğinde savaşmaya varacak derecede sertliğe sertlikle karşılık verme yolunu açık tutmaktadır. Heyet ayrıca Taberî ve İbn Kesîr gibi müfessirlerin de bu şekilde düşündüklerini belirtmektedir.[313]

Dolayısıyla Elmalılı ve heyet bu ayetin de mensûh olmadığı görüşünde birleşmektedirler. Heyet Ankebût 29/46. ayette ehl-i kitap içinden haksızlığa sapanlara karşı savaşma seçeneğinin de bulunduğu gerekçesiyle cihâd ayetleri ve Ankebût 29/46. ayeti *telîf* ederek bu ayetin mensûh değil muhkem olduğunu belirtmektedir.

---

[311] Mâide 5/64.
[312] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 244.
[313] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 4, s. 276.

3.2.21. Câsiye 45/14

قُلْ لِلَّذِينَ اٰمَنُوا يَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَرْجُونَ اَيَّامَ اللهِ لِيَجْزِيَ قَوْماً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ/ *İman edenlere söyle de Allah'ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü (böyle) bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır."*

Elmalılı bu ayeti izah ederken öncelikle "eyyamullah" kavramını "Allah'ın mü'minlere sevap ve mükâfatı, kâfirlere de azabı vaat etmek için tayin buyurduğu vakitler." olarak açıklar, daha sonra da ayetin sebeb-i nüzulünden bahseder.[314]

Onun, tefsirinde bu ayetin neshine dair aktardıkları özetle; ayette kastedilenin, gerektiğinde savaşmayı yasaklamak değil, kişisel olarak bayağı kavgaları yasaklamak olduğu, bundan dolayı savaşı emreden ayetlerle bu ayetin hükümsüz kılınamayacağı şeklindedir.[315]

Heyetin bu ayetin tefsirinde konuyla alakalı olarak bir şey söylemediği görülmektedir.[316] Yani Elmalılı ve heyet Câsiye 45/14. ayetin neshedilmediği yönünde ortak bir görüşe sahiptirler. Elmalılı'ya göre ayetteki bağışlama emri kişisel husumetlerden kaynaklanan kavgalar sebebiyle yapılması gereken bağışlamalardır. Yoksa ayet inanmayanlarla savaşmaktan men ediyor değildir. Bu yüzden Câsiye 45/14. ayeti cihâd ayetlerinin neshetmesi söz konusu olamaz. Elmalılı'nın bu yorumlarından ayeti ilgili ayetleri *telîf* ettiği anlaşılmaktadır.

---

[314] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 7, s. 74.
[315] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 7, s. 74, 75.
[316] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 5, s. 14, 15.

3.2.22. Muhammed 47/4

فَاِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِّ حَتّٰٓى اِذَٓا اَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثَاقَۙ فَاِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَاِمَّا فِدَٓاءً حَتّٰى تَضَعَ الْحَرْبُ اَوْزَارَهَاۤ ‘‘ ذٰلِكَّۚ وَلَوْ يَشَٓاءُ اللّٰهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْۙ وَلٰكِنْ لِيَبْلُوَا بَعْضَكُمْ بِبَعْضٍّۗ وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللّٰهِ فَلَنْ يُضِلَّ اَعْمَالَهُمْ/*Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; ta ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”*

Elmalılı, savaşta esirlerin durumunu konu alan Muhammed 47/4. ayetin tefsirine oldukça geniş bir yer ayırmış, burada konumuz olan ayetin neshedilip edilmediğiyle alakalı olarak ortaya atılan iddialara, tarafların görüşlerine değinmiş, en son kısımda ise kendi kanaatini izhar etmiştir.[317]

Müellif bahsi geçen kısımda;

“Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak…”

ayetinin, Suyûtî’nin İbn Abbas ve Katâde gibi büyük tefsir âlimlerini referans göstererek bu ayette yer alan “Kafirleri esir ettikten sonra fidye alarak veya bir bedel almaksızın onları serbest bırakmak.” kısmının bundan sonra nazil olmuş bulunan;

فَاِذَا انْسَلَخَ الْاَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍۚ فَاِنْ ‘‘ تَابُوا وَاَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتَوُا الزَّكٰوةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْۚ اِنَّ اللّٰهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ/*Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”*[318]

ve;

[317] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 7, s. 113-116.
[318] Tevbe 9/5.

فَإِمَّا تَثْقَفَنَّهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلْفَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ“/*Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınla geridekileri korkut. Belki akıllarını başlarına devşirirler.”*[319]

ayetleriyle mensûh olduğu söylemlerine yer vermektedir.[320]

Bu görüş sahiplerinin, “Tevbe suresinin nüzulünden sonra müşriklerin müslümanlarla yaptıkları anlaşmalar iptal olmuştur; bu yüzden artık zimmî olarak kabul edilme hükümleri de geçersiz kılınmıştır. Dolayısıyla esirlerin öldürülmesi gerekmektedir, serbest bırakılamazlar.” dediklerini aktaran Müellif, bunun ardından bir diğer grubun cevaben “Neshedenle neshedilen naslar, hükümlerinin *telîf* edilmesi mümkün olmayan yahut birinin diğerini neshettiğine kesin delil bulunan naslar olması gerektiğinden bu ayet mensûh değil muhkemdir.” şeklinde görüş belirttiğini haber vermektedir.[321]

Bu ikinci gruba göre ayrıca esirleri karşılıksız salıvermek, fidye almak ve öldürmek hususlarında Resûlullah’a ve ondan sonra ümmetin işlerini yönetmekle görevli olan kimselere muhayyerlik verilmiştir. Resûlullah da buna binaen elinde esir halde bulunanları bazen öldürmüş, bazen fidye karşılığı serbest bırakmış, bazen de bir karşılık almaksızın salıvermiştir.[322]

Müellif, bu söylemlerin karşısında durarak Muhammed 47/4. ayetin mensûh ayetlerden olmadığını, hükmünün sabit olduğunu belirtmektedir. Ona göre Muhammed 47/4. ayet ve seyf ayetleri arasında bir neshten çok, bir *tefsîr* ve açıklama farkı söz konusudur ve aralarında çelişki olması şöyle dursun; bu ayetler anlam bakımından birbirleriyle tam bir uyum içerisindedir.[323]

Şöyle ki; Tevbe, 9/5. ayette geçen “فَاقْتُلُوا/Öldürün.” emri de konumuz olan ayetteki “فَضَرْبَ الرِّقَابِ/Boyunlarını vurun.” emri de neticede öldürmekten bahsetmektedir.

---

[319] Enfâl 8/57.
[320] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili,* c. 7, s. 113.
[321] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili,* c. 7, s. 114.
[322] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, gös. yer.
[323] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili,* c. 7, s. 115.

Yine Enfâl, 8/67.[324] ayetin "حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ/O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar…" kısmı Muhammed 47/4. ayetteki " حَتّٰٓى اِذَآ اَثْخَنْتُمُوْهُمْ/Nihayet onları çökertince..." ifadesinin bir açıklamasıdır.[325]

Heyet bu ayetler hakkında Enfâl 8/67. ayette düşmanın savaş gücünü çökertmedikçe ganimet ve esir alma gibi işlere girişilmemesinin emredildiğini, Muhammed 47/4. ayetin de aynı hükmü teyit ettikten sonra esirlere nasıl muamele edileceğini beyân ettiğini ifade ederek esirlerin öldürülmesinin câiz olmadığını ve bu konuda devlet başkanına da yetki verilmediğini savunmaktadır.[326]

Aksine görüş belirtenlerin ayetin başındaki "Kâfirleri öldürün." emrini ve bazı uygulamaları delil gösterdiklerini zikreden heyet, bu delillerinin zayıf olduğunu, öldürme emrinin savaş hali ile ilgili olduğunu, burada ise savaşın bittiğini, düşmanın esir alınmak suretiyle etkisiz hale getirildiğini, örnek gösterilen uygulamalarda bazı esirlerin öldürülmelerinin özel sebeplere ve suçlara dayandığını hatırlatmaktadır.[327]

Bu itibarla Elmalılı ve heyetin Muhammed 47/4. ayette savaşmayı emreder içerikli olan Tevbe 9/5, Enfâl 8/57 ve Enfâl, 8/67. ayetlerin etki etmesi sebebiyle gerçekleşen bir nesh hadisesinin söz konusu olmadığı konusunda aynı düşüncelere sahip oldukları görülmektedir. Müelliflere göre ayetler arasında birbirlerini neshetme değil *tefsîr* etme tarzında bir ilişki söz konusudur.

3.2.23. Necm 53/39

"وَاَنْ لَّيْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰى/İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder."

Elmalılı Necm 53/39. ayetin hükmünün kaldırılmış olduğuna dair İbn Abbas'tan nakledilen bir rivayetten bahsetmekte ve akabinde bu rivayetin sahih olmadığını

---

[324] "مَا كَانَ لِنَبِيٍّ اَنْ يَكُوْنَ لَهٗٓ اَسْرٰى حَتّٰى يُثْخِنَ فِي الْاَرْضِ ۗ تُرِيْدُوْنَ عَرَضَ الدُّنْيَا ۖ وَاللّٰهُ يُرِيْدُ الْاٰخِرَةَ ۗ وَاللّٰهُ عَزِيْزٌ حَكِيْمٌ/*O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir."*

[325] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.

[326] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 5, s. 47.

[327] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

söylemekte, âlimlerin çoğunluğuna göre bu ayetin muhkem olduğunu vurgulamaktadır.[328]

Müellifin nesh iddialarının ‘‘كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ/Herkes kendi kazandığına bağlıdır.’’[329] ayeti etrafında konuşulduğuna dikkat çekerek Allah Teâlâ’nın, Müminler soy ve şereflerine güvenerek tembellik etmesinler, gevşeyip gaflete düşmesinler diye böyle buyurduğunu söylemektedir. Ardından bu ayette, ‘‘İnsana çalışmasından başka bir şey yoktur.’’ ayetinin anlamını ortadan kaldıran bir mana bulunduğunu zannetmenin yersiz bir vehim olacağını dile getirerek nesh iddialarını reddetmektedir.[330] Böylece Elmalılı Necm 53/39. ayetin neshine *usûl* açısından itiraz etmektedir.

Heyet bu ayetin neshine ilişkin bir yorum yapmamaktadır.[331]

Bu anlatılanlardan Elmalılı’nın Necm 53/39. ayetin Müddessir 74/38. ayetle neshedilmediği, aksine muhkem olduğu görüşünü *usûl* açısından yaptığı itirazla izhar etmektedir. Heyetin ayeti nesh açısından incelemeye tabi tutmayışının, onların da bu ayetin neshedilmediği görüşüne katıldıklarını gösteren bir karine olduğunu düşünmekteyiz.

3.2.24. Mücâdele 58/12

‘‘ وَلَقَدْ اَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ بَنِي اِسْرَائِيلَۖ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيباًۖ وَقَالَ اللهُ اِنِّي مَعَكُمْۖ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ وَاٰمَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَاَقْرَضْتُمُ اللهَ قَرْضاً حَسَناً لَاُكَفِّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلَاُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُۚ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذٰلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَٓاءَ السَّبِيلِ/*Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.’’*

Elmalılı, bu ayetin tefsiri esnasında, Hz. Peygamber’in kendisine getirilen hediyeleri kabul ettiğine; fakat şahsına ve ailesine haram olması sebebiyle getirilip kendisine sunulmak istenen sadaka ve zekâtı kabul etmediğine vurgu yaparak

---

[328] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 7, s. 290.
[329] Müddessir 74/38.
[330] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 7, s. 248.
[331] Heyet, *Kur’an Yolu*, c. 5, s. 175, 176.

Resulullah'ın şahsına takdim edilen sadakaları ancak ihtiyaç sahiplerine dağıtmak üzere aldığını ifade eder.[332]

Müellif, Mücâdele 58/12. ayetin inişinin ardından çok bir zaman geçmeden;

ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا ‘‘ اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ وَاللّٰهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ/*Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (vermediğiniz takdirde) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapmadınız ve Allah da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.*"[333]

ayetinin geldiğini ve sonradan nazil olan bu ayetin konumuz olan Mücâdele 58/12. ayeti neshettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu hususta Hz. Ali'nin;

"Allah'ın kitabında bir ayet vardır ki, onunla benden evvel kimse amel etmediği gibi, benden sonra da kimse amel etmeyecektir. Bu ayet, Necvâ ayeti (Mücâdele 58/12)'dir. Yanımda bir dinar vardı onu on dirheme sattım. Peygamber (sas)'den her ne zaman bir dilekte bulunduysam o fısıltıdan evvel bir dirhem sadaka verdim. Daha sonra da o ayet neshedildi, artık kimse onunla amel etmedi ve "ءَاَشْفَقْتُمْ" ayeti[334] indirildi."

dediğine dikkat çekerek[335] ilgili ayetin neshedildiği yönündeki iddiasını güçlendirmektedir.

Heyet ise "Bulamazsanız ..." ifadesinden yola çıkarak bu düzenlemenin, belirli ve kalıcı bir yükümlülük getirmekten çok, peygamberlik makamına daha çok saygılı olunması için hatırlatmada bulunma amacı taşıdığını ifade etmektedir. Heyete göre zaten bir sonraki ayetle bu maksat iyice açığa çıkarmıştır ve bu uyarının ardından peygamberi gereksiz meşgul edecek görüşmeler de azalmıştır. Fakat asıl hedef gerçekleşince bu usulün kanunlaştırılarak işletilmesine gerek kalmamıştır. Diğer yandan, bu düzenlemeyle münafıkların Resûlullah'ın huzuruna diledikleri gibi

---

[332] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 7, s. 428.
[333] Mücâdele 58/13.
[334] ءَاَشْفَقْتُمْ اَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَاتٍ فَاِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ فَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَاَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهٗ وَاللّٰهُ ‘‘ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ/*Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (vermediğiniz takdirde) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapmadınız ve Allah da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."*
[335] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.

girmelerinin engellenmesi veya bunların müminlerden ayırt edilmeleri de amaçlandığı düşünülebilir.[336]

Sonuç olarak Elmalılı, Mücâdele 58/12. ayetin kendisinden hemen sonra gelen Mücâdele 58/13. ayetle neshedildiğini düşünmektedir ve bu düşüncesini Hz. Ali'nin sözüyle desteklemektedir.

Heyet ise Hz. Peygamber'le görüşmeden evvel sadaka verme uygulamasının peygamberlik makamının ağırlığına, gereksiz meşgul edilmesinin önlenmesine ve Hz. Peygamber'i olur olmaz rahatsız eden münafıkların ondan uzaklaşmalarına yönelik getirilmiş bir uygulama olduğunu belirtmektedir. Heyet ayetin neshine ilişkin net bir ifade kullanmasa da sadaka verme uygulamasını getiren ayeti, "Belirli ve kalıcı bir yükümlülük getirmekten uzak…" diye vasıflamaktadır. Bu ifade de söz konusu uygulamanın bir müddet sonra sonlandığı görüşünde olduklarına delalet ediyor gibi gözükmektedir.

Buradan hareketle heyetin de Mücâdele 58/12. ayetteki nesh hadisesini kabul ettiğini söyleyebiliriz.

3.2.25. Ğâşiye 88/21-22

"فَذَكِّرْ اِنَّـمَا اَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِر*./Artık sen öğüt ver. Çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onlara egemen bir zorba değilsin."*

Elmalılı bu ayetlerde neshin tahakkukuyla ilgili herhangi bir değerlendirmede bulunmazken[337] Heyet ise bazı müfessirlerin bu ayetin cihadı emreden ayetlerle neshedildiğini iddia ettiklerini ancak bunun isabetli bir görüş olmadığını zikrederek şunları söylemektedir:

"Meşrû savunma ve hakların korunması için savaş emri geldikten sonra da Hz. Peygamber inanmayanları imana zorlamamış, yalnızca topluma zarar verenleri

[336] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 5, s. 274, 275.
[337] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 40.

sürgüne göndermiş, diğer gayri müslimlerle hukuk çerçevesinde aynı ülkede yaşamış ve yaşanmasını istemiştir."[338]

Buradan müelliflere göre bu ayetlerin mensûh olmayan ayetlerden olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili kısa bir değerlendirme yapan heyet Hz. Peygamber'in uygulamalarını örnek göstererek;

"*Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın. Onlara egemen bir zorba değilsin."*

mealindeki Ğâşiye 88/21, 22. ayetleri *tevîl* etmiş ve bu ayetlerin mensûh olmaması gerektiğini savunmuştur.

3.2.26. Tekâsür 102/1-2

"اَلْهٰيكُمُ التَّكَاثُرُ حَتّٰى زُرْتُمُ الْمَقَابِرَ" /Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı."

Elmalılı Tekâsür 102/1, 2. ayetlerde zahire göre oyalanmanın en ileri derecesi olması sebebiyle kabir ziyaretiyle çok övünmenin, bu ziyaretlerin kötüleme ve yasaklanmasını ifade eden bir azarlama bulunduğundan bahsetmektedir. Fakat ona göre bu kötüleme ve yasaklama mutlak değil; mezarlar ve mezardakilerle övünme, gururlanma ve gereksiz yere vakit kaybederek oyalanma mahiyetinde olmak kaydıyla kayıtlanmış bir yasaklamadır.[339]

Müellife göre şu halde böyle kabirdekilerle övünme ya da oralarda faydadan hali bir şekilde aşırı derecede eğleşmenin olmadığı kabir ziyaretleri bu yasaklama hükme dahil olmamalıdır. Zira kabir ziyaretinin kabirlerden sessiz bir şekilde geçildiği takdirde ahireti hatırlamak, tefekkür etmek hikmetine binaen meşru oluşu nebevî hadis ile *beyân* olunmuştur. Hz. Peygamber bu hususta *"Size, kabir ziyaretini yasaklamıştım. Haydi*

[338] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 5, s. 613.
[339] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 237.

artık onları ziyaret edin. Çünkü o size ahireti hatırlatır."[340] buyurmakla kabir ziyaretlerini mü'minlere meşru kılmıştır.[341]

Müellif bu ifadelerden sonra şunları söyleyerek Tekâsür 102/1, 2. ayetlerin Hz. Peygamber tarafından neshedilmediğini, bu ayetlerin geride geçen hadis-i şerifle *beyân* edildiğini bildirmektedir:

"*Gerçi bu hadis mütevâtir olmadığı için ayeti ne tahsîs ne de takyîd-i neshedemez. Onun için "Bunda söylenen nehiy, ayetteki nehiydir." denemez. Lâkin ayetin sâkit veya mücmel olduğu noktaları beyân eder. Ve önce kubûr ziyaretinin taraf-ı Peygamberî'den nehyedilmiş bulunduğunu da ihbar eyler."*[342]

Heyet bu ayetlerin neshi, tahsîsi ya da beyânına dönük bir söz söylememektedir.[343]

Netice olarak Elmalılı Tekâsür 102/1-2. ayetlerin *"Size, kabir ziyaretini yasaklamıştım. Haydi artık onları ziyaret edin. Çünkü o size ahireti hatırlatır."* hadisiyle mensûh kılınmadığını fakat *beyân* edildiğini savunmaktadır. Heyetin bu hususta bir şey söylememesi ise onların da en azından ayetlerin neshedilmediğine kail oldukları şeklinde bir sonuç ortaya çıkarmaktadır.

3.2.27. Kâfirûn 109/6

*"*لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ*/Sizin dininiz size, benim dinim banadır."*

Elmalılı, bazı âlimlerin "Sizin dininiz size; benim dinim banadır." ayetini seyf ayetiyle hükmü kaldırılan ayetler grubuna dahil ettiklerini haber vermektedir. Ancak bu görüşü daha sonra "Bu surenin hiçbir ayetinde nesh yoktur, hepsi muhkemdir." diyerek reddetmektedir.[344]

---

[340] Müslim, "Cenâiz", 106; Ebû Davud, "Cenâiz", 81; Tirmizi, "Cenâiz", 60.
[341] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.
[342] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 237-238.
[343] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 5, s. 678, 679.
[344] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 371.

Ona göre bu ayet dinde zorlama yoktur prensibiyle büsbütün bir uyum içerisindedir. Zira ayet inanmayanlarla savaşmayı emretmediği gibi onlarla güzel bir şekilde mücadeleyi etmeyi de yasaklamamaktadır.[345] Elmalılı ilgili ayetleri bu şekilde *telîf* etmektedir.

Heyet ise son ayetten din, vicdan ve ibadet özgürlüğünün esas olduğunu çıkaran ve bu ayeti hiç kimsenin herhangi bir dine girmeye zorlanamayacağı şeklinde anlayan bazı müfessirlerin, Kâfirûn 109/6. ayetin müşriklere karşı savaşmayı emreden Tevbe 9/36. ayetle yürürlükten kaldırıldığını iddia ettiklerinden bahsetmektedir.[346]

Bunun akabinde kendi görüşünü açıklayan heyet, bu ayeti mensûh kabul etmediğini ifade ederek gerekçelerini şöyle sıralamaktadır:

"Bizim de katıldığımız görüşe göre ayetin hükmü kaldırılmamıştır; çünkü burada bir emir veya yasak değil, bir vâkıanın tespiti ve ifade edilmesi (haber) söz konusudur. Haber ise Allah'tan olduğu için gerçektir, hükmü değişmez.[347]

Heyet burada görüldüğü üzere neshin nerede cereyan edeceğine değinerek emir ve yasak ifade etmeyen, mahzâ haber verme gayesi taşıyan naslarda neshin gerçekleşmeyeceğini bildirmiş ve *usûl* açısından Kâfirûn 109/6. ayetin mensûh olduğu iddialarına itiraz etmiştir.

Neticede Elmalılı Kâfirûn 109/6. ayetin neshedilmediği, hatta bu surede hiçbir ayetin mensûh olmadığı düşüncesindedir. Bu ayetin seyf ayetleriyle neshi hususunu ise ayetleri *telîf* ederek açıklamaktadır. Heyet de mensûh olduğu iddia edilen ayetin haber manası ifade etmesinden yola çıkarak nesh iddialarına *usûl* açısından itiraz etmektedir ve Kâfirûn 109/6. ayetin mensûh olmadığı görüşünde Elmalılı'yla birleşmektedir.

---

[345] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 9, s. 370.
[346] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 5, s. 705.
[347] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

3.3. Nâsih-Mensûh Ayetlere Farklı Yaklaşımlar

Bu kısımda müelliflerin değerlendirdikleri ayetlerde nesh olup olmadığı konusunda birbirlerinden farklı olarak zikrettikleri görüşler incelenecektir.

3.3.1. Bakara 2/115

وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَاَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللّٰهِ اِنَّ اللّٰهَ وَاسِعٌ عَلِيم‘‘/*Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir."*

Elmalılı bu ayet-i kerimenin kıblenin tahvil edileceğine dair işaretlerden biri olduğunu ifade ederek bu ayetin;

‘‘فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ/*Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin*.’’[348]

mealindeki Bakara 2/144. ayet ile neshedildiğini belirtmektedir.[349]

Heyet ise bu konuda Elmalılı ile aynı görüşte değildir. Zira heyet, Bakara 2/115. ayet-i kerimede neshin cereyan ettiğini kabul etmemektedir. Çünkü 115. ayet, her yerde ve her yöne yönelerek Allah'a ibadet ve dua edilebileceğine dair genel bir duruma işaret etmekte, 144. ayet ise namazla ilgili özel bir uygulamayı belirlemektedir. Ayrıca bazı rivayetlerde bu ayetin, kıblenin hangi tarafta olduğunun bilinmemesi veya bilinse bile hastalık, yolculuk, savaş gibi özel durumlar sebebiyle o yöne dönmenin güç, tehlikeli ya da imkânsız olması gibi hallere ilişkin özel bir hüküm içerdiği bilgisi yer almaktadır.

Bu kısımdan sonra heyet şu çıkarımda bulunmaktadır:[350]

---

[348] قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاۤءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضٰىهَا ۪ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ۗ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهٗ ۗ وَاِنَّ الَّذِيْنَ اُوْتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُوْنَ اَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَّبِّهِمْ ۗ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُوْنَ/*Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler onun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir."*

[349] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 432.

[350] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 194, 195.

"Buna göre normal durumlarda namazı kıbleye yönelerek kılmak farzdır; 144, ayet bu hükmü koymuştur. Ancak yukarıda değinilen mazeretlerin baş göstermesi durumunda mümkün ve elverişli olan her yöne doğru yönelerek namaz kılınabilir; konumuz olan 115. ayet de işte bu ruhsatı vermektedir."[351]

Her iki eserde ilgili ayet hakkında yapılan yorumlardan şu sonuç ortaya çıkmaktadır:

Elmalılı'ya göre Bakara 2/115. ayetin Bakara 2/144. ayet ile neshedilmiştir. Heyet ise 115. ayetin özellikle kıble tayini yapmanın güçleştiği mazeret anlarında uyulacak bir hükmü ihtiva ettiği, 144. ayetin de bu güçlüklerin bulunmadığı normal zamanlarda kıbleye yönelme hükmünü barındırdığı gerekçeleriyle 115. ayetin mensûh bir ayet olmadığı görüşünü benimsemiştir. Tüm bunlardan heyetin Bakara 2/115. ayetteki hükmün Bakara 2/144. ayet ile *tahsîs* edildiği düşüncesinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

3.3.2. Bakara 2/180

"كُتِبَ عَلَيْكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ اِنْ تَرَكَ خَيْرًاۨ اَلْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْاَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ/Birinize ölüm yaklaştığında, geride mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı."

Elmalılı Hamdi Yazır bu ayet-i kerimenin neshedilip neshedilmediği konusunda ayetin miras taksiminin açıklandığı belirlendiği Nisâ 4/11 ve Nisâ 4/12. ayetlerle neshedildiği görüşüne varmaktadır.[352]

Müellif bu ayetin tefsirini yaparken öncelikle "hayır" olarak ifade edilen malı Hz. Ali, Hz. Aişe ve İbn Abbas'tan yaptığı rivayetler neticesinde "Vasiyet etmeye değecek kadar çok mal, sekiz yüz,[353] üç bin,[354] ya da dört bin dirhemden[355] çok para." şeklinde açıklamakta ve vâsî sıfatını taşıyan kişinin sahip olduğu mal eğer "fazla mal"

[351] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 195.
[352] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 495-502.
[353] İbn Abbas'a nispet edilen görüşe göre.
[354] Hz. Aişe'ye nispet edilen görüşe göre.
[355] Hz. Ali'ye nispet edilen görüşe göre.

denecek miktara ulaşırsa, bu durumda o kişiye ebeveyni ve akrabası için vasiyet etmesinin vacip olacağını belirtmektedir. Bununla birlikte müellif Bakara 2/180. ayette vasiyet edilmesi gereken miktar belli olmadığını ve bu konudaki tasarruf vefat edecek kişinin re'yine bırakıldığını ifade etmektedir.[356]

Bu izahlardan sonra konuya ilişkin kanaatini belirten Elmalılı, Nisâ suresinde geçen miras ayetleri ve "İyi bilin ki, Yüce Allah her hak sahibine hakkını verdi. Bundan böyle vârise vasiyet yoktur",[357] "Varise vasiyet caiz olmaz"[358] gibi hadislerle mirasçıların payları belirlenerek Bakara 2/180. ayet-i kerimedeki vasiyet emrinin yürürlükten kaldırıldığını ifade etmektedir.[359]

Heyete göre ise Nisâ 4/11-12. ayetler ve vasiyet emrini neshettikleri ileri sürülen söz konusu hadisler mirasın nasıl paylaştırılacağını bizlere öğretmektedir. Yani burada sadece Bakara 2/180. ayetteki vasiyet emrinin *tahsîs* edilmesi söz konusudur. Yoksa naslar arasında bir nesh hadisesi cereyan etmiş değildir.[360]

Buna göre vasiyet emrini neshettiği iddia edilen hadislerden bir tanesi olan "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir, artık vâris olana vasiyetle mal bırakmak yoktur."[361] hadisiyle mirastan belli hisse alan akraba kastedilmektedir ve artık bu türlü akrabaya vasiyetle mal bırakılamayacağı bu hadisin beyânıyla anlaşılmaktadır.[362]

Sa'd b. Ebû Vakkas'ın Hz. Peygamber'e, bütün malını Allah rızası için vasiyet edeceğini bildirmesi, efendimizin de ona üçte biriyle yetinmesini telkin etmesi ve "Yakınlarını zengin olarak bırakman, onları halka el avuç açan yoksullar olarak bırakmandan daha iyidir."[363] buyurmasında ise vârisleri olan bir kimsenin bütün malını vasiyet etmesinin uygun olmayacağı ortaya çıkmaktadır.[364]

---

[356] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 495.
[357] Ebû Dâvûd, "Vasâyâ", 6.
[358] İbn Mâce, "Vasâyâ", 6.
[359] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 1, s. 495-496.
[360] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 273.
[361] Tirmizî, "Vesâyâ", 5.
[362] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 273.
[363] Buhârî, "Vesâyâ", 2.
[364] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 273-274.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Elmalılı Bakara 2/180. ayetin Nisâ 4/11, 12. ayetler ve yukarıda sunduğumuz hadislerin delaletiyle neshedildiğini kabul etmektedir. Heyetin yaptığı yorumlardan ise miras ayetlerinin ve vasiyeti teşvik eden hadislerin mirastaki payları tayin edilen akrabalar dışında kalanlara vasiyet mecburiyetini devam ettirdiği; dolayısıyla Bakara 2/180. ayetin hükmünün kaldırılmadığı, sadece ilgili naslar tarafından *tahsîs* edildiği anlaşılmaktadır.

3.3.3. Bakara 2/234

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ اَزْوَاجاً يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ اَرْبَعَةَ اَشْهُرٍ وَعَشْراً فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ/*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.”*

Elmalılı bu ayette kocaları vefat eden kadınların iddet müddetinin dört ay on gün olduğuna dikkat çekerek;

وَالَّئِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَثَةُ اَشْهُرٍ وَالَّئِي لَمْ يَحِضْنَ وَاُولَاتُ الْاَحْمَالِ اَجَلُهُنَّ اَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ اَمْرِهِ يُسْراً/*Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah’a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir.”*

mealindeki Talak 65/4. ayette ise hamile kadınların iddet müddetlerinin mutlak olarak doğum yapacakları vakte kadar olduğunun *beyân* edildiğini belirttikten sonra, bu iki ayet hakkında yapılan nesh tartışmalarına tefsirinde ayrıntılarıyla değinmiştir.[365]

Müellif bu bağlamda öncelikle Bakara 2/234. ayetin Talak 65/4. ayeti neshettiğini ileri sürenlere karşı, bu ayetin Bakara suresindeki ayetten daha sonra geldiğini belirten bazı rivayetlere yer vermektedir.[366]

---

[365] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 8, s. 52-55.
[366] Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 8, s. 54.

Bu tarihlendirme çabalarının sonucunda Talak 65/4. ayetin Bakara 2/234. ayetten daha sonra indiği yönündeki kendi kanaatini açıklayan Elmalılı, Hz. Peygamberin kocası vefat eden hamile bir kadının çocuğunu doğurmasının ardından iddetini henüz bitirmemiş olmasına rağmen evlenmesine izin verdiğini zikrederek, kocası vefat eden kadınların iddet müddeti hakkındaki "dört ay on gün" ayetinin umumundan hamilelere ait olan kısmının Talak 65/4. ayetin genel manasıyla *beyân* edildiğini söylemektedir.[367]

Böylesi ileri tarihli olarak yapılan beyâna usul ilminde beyân-ı tebdîl denildiğini, bunun da neshin bir kısmına dahil olduğunu hatırlatan Elmalılı, hamileliği konu edinen ayetin umûmunun, vefat ayetinin umûmundan bir noktayı, değiştirmek suretiyle neshettiğini açıklamaktadır. Bu itibarla hamilelerin boşanma durumunda da kocalarının ölümü halinde de iddet müddetleri, doğum yapmaları ile son bulacaktır.[368]

Heyetin bu ayetlerdeki neshe değinen bir izahı bulunmamaktadır.[369]

Sonuçta Elmalılı hem ayetlerin nüzul tarihi bilgisinden hem de Hz. Peygamber'in uygulamasından yola çıkarak Talak 65/4. ayetin Bakara 2/234. ayetinin bir kısmını neshettiği görüşüne varmaktadır. Böyle bir ihtimalden hiç bahsetmeyen heyetin ise Bakara 2/234. ayette neshin cari olmadığını düşündüğü ortaya çıkar ki bu durum da müellifler arasında ilgili ayetlerin neshi noktasında görüş ayrılığı bulunduğunu açıkça göstermektedir.

[367] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, s. 55.
[368] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.
[369] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 1, s. 373, 374.

3.3.4. Mâide 5/2

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَآئِدَ وَلَآ اٰمِّينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلاً ‘‘ مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَاناً وَاِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُواْ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُواْ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوٰىۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْاِثْمِ وَالْعُدْوَانِۖ وَاتَّقُوا اللهَۜ اِنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ */Ey iman edenler! Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lütuf ve rızasını dileyerek Beytü'l-Harâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."*

Elmalılı bu ayetin tefsirinde "Beytü'l-Harâm'a yönelmiş kimselere hürmetsizlik etmeyin." ifadesinin yalnız müslüman hacılara değil müşriklere de şamil olduğunu ifade ederek önceleri onların da Kabe'yi ziyaret etmelerinin serbest olduğundan bahsetmektedir. Ancak daha sonra ayetin bu kısmındaki umum ifadenin Tevbe suresindeki; "مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ اَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللهِ شَاهِدِينَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ بِالْكُفْرِۜ/Müşrikler, nefislerinin küfrünü göre göre Allah'ın mescitlerini onaramazlar."[370] ve " يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هٰذَاۚ/Ey iman edenler Müşrikler pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar."[371] ayetleriyle hicri dokuzuncu seneden itibaren neshedildiğini ve müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmaktan men edildiklerini, ayetteki umumun yalnız müslüman hacılara mahsus kılındığını anlatmaktadır. Elmalılı, bu görüşüyle ayetin bu kısmının *tahsîse* uğradığını savunmaktadır.[372]

Müellifin nezdinde "Haram aya hürmetsizlik etmeyin." ifadesinin hükmü ise Bakara suresinde açıklandığı üzere "وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ ثَقِفْتُمُوهُمْ/Onları nerede yakalarsanız öldürün."[373] gibi umum ifade eden ayetlerle neshedilmiştir ve bundan dolayı

[370] Tevbe 9/17.
[371] Tevbe 9/28.
[372] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 166, 167.
[373] Bakara 2/191.

müslümanlara diğer aylarda olduğu gibi bu aylarda da müşriklerle savaşabilmenin önü açılmıştır.[374]

Cumhur ulemanın da ayetteki "Haram aya hürmetsizlik etmeyin." kısmının neshedildiği görüşünde olduğunu zikreden[375] Elmalılı, kendisinin bu konuda cumhurla aynı kanaati taşıdığını beyân etmektedir.[376] Elmalılı'nın Mâide 5/2. ayette neshin cereyanı konusunda görüşleri işte bu şekildedir.

Heyet ise cumhurun yukarıdaki görüşünü aynı şekilde aktardıktan sonra buna ilaveten bazı müfessirlerin "Beytü'l-Harâm'a yönelmiş olanlar geçmişte yaptıklarına pişman olup İslâm'ı kabul eden kimselerdir." dediklerini ve ayette bu kişilerin geçmişte işlemiş oldukları bazı hatalar sebebiyle Mescid-i Harâm'a gelmekten engellenmemelerinin istendiğini, dolayısıyla buradan hareketle müşrikler hakkında inmiş olan Bakara 2/191. ayetin, Mâide 5/2. ayetteki hükmü kaldıramayacağını ifade eden görüşe de yer vermektedir. Fakat heyet, bununla beraber bu görüşlerden hangisini tercih ettiğini açıklamamaktadır.[377]

Ayette müslümanların haram aylara hürmetsizlikten men edilmeleri hakkında "Bu kutsal aylarda savaşın yasaklanmasının sebebi insanlara barış içinde yaşama eğitimi vermek de olabilir." diyen heyete göre, haram aylar içerisinde savaşmamak ancak tüm tarafların bu uygulamaya saygı göstermesiyle olumlu neticeler verebilir. Heyet bunun yanında senenin üçte birini meydana getiren bir zaman diliminde insanların savaş karşıtı duygu ve düşünceler içinde hayatlarını sürdürmelerinin yeryüzünde tamamen barışın sağlanmasına katkısı büyük olacağını da açıkça savunmaktadır.[378]

Görüldüğü üzere haram aylarda ateşkes yapmanın olanak ve ihtimalinden bahseden heyetin bu ifadeleri, okuyucuda onların Mâide 5/2. ayette geçen "Haram aya hürmetsizlik etmeyin." ibaresinin neshedilmediği kanaatini taşıdıkları izlenimi uyandırmaktadır.

---

[374] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 167.
[375] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 167.
[376] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 168.
[377] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 206, 207.
[378] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 207.

Özetle Elmalılı'nın nezdinde Mâide 5/2. ayetin "Beytü'l-Harâm'a yönelmiş kimselere hürmetsizlik etmeyin." kısmındaki umum ifade müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarının Tevbe 9/17 ve Tevbe 9/28. ayetlerle men edilmesinden sonra yalnız müslüman hacılar hakkında *tahsîse* uğramıştır.

Aynı ayetin "Haram aya hürmetsizlik etmeyin." kısmı ise müşriklerle savaşmayı emreden Bakara 2/191. ayetle neshedilmiştir.

Heyet ise ilgili ayeti tefsir ederken bu konu etrafında ortaya atılan görüşleri sıralamış ancak içlerinden herhangi birini tercih etmemiştir. Haram ayların günümüzde de uygulanabilmesine dair söyledikleri ise onları sanki ayetin bu kısmında neshin gerçekleşmediği tezini savunuyor gibi göstermektedir.

Biz bu sebeple Mâide 5/2. ayetin neshi konusunu müellifler arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları çerçevesi içerisinde mütalaa etmenin uygun olacağını düşünmekteyiz.

3.3.5. Mâide 5/106

يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنِكُمْ اِذَا حَضَرَ اَحَدَكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ اَوْ اٰخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ اِنْ اَنْتُمْ ‘‘ ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَاَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلٰوةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللهِ اِنِ ارْتَبْتُمْ لَا نَشْتَرِي بِهٖ ثَمَناً وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبٰى وَلَا نَكْتُمُ شَهَادَةَ اللهِ اِنَّا اِذاً لَمِنَ الْاٰثِمِينَ/*Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkoyarsınız; 'Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah'ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur' diye Allah'ın adına yemin ederler."*

Elmalılı, bu ayetin neshedildiğinden bahsederken aslında kimileri tarafından Mâide suresinin son inen sure olduğunu -dolayısıyla içerisinde mensûh ayet bulunma ihtimalinin az olduğunu- aktarır ve ardından buradan hareketle Mâide suresinin her ayeti itibariyle değil sure itibariyle kısmen son inen surelerden olduğunu belirtmiştir ki

bu durum da bu surenin içerisinde mensûh ayet bulunabileceğini gösteren bir durumdur.[379]

Bu izahtan sonra Elmalılı, müdâyene ayeti olarak bilinen Bakara 2/282. ayette gerek vasiyet gerek ikamete ve gerek yolculuğa, şamil olmak üzere müminler üzerine yapılacak şahitlik ehliyetinin, "وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ/*Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun...*" diye müslümanlara *tahsîs* edildiğini, bu yüzden müslüman olmayanın ikamet halinde, yolculukta ve vasiyette müslüman üzerine şahitliğinin caiz olmasına dair hükmün kaldırılmış olduğunu ifade eder.[380]

Heyet ise Mâide 5/106. ayetin tefsirinde "Sizden olmayan, başka iki kişi." ifadesini "Sizin dininizden olmayan iki kişi." ve "Sizin akrabanızdan, yakın çevrenizden olmayan iki kişi." şeklinde anlayanların bulunduğundan bahsederek, bu anlayış farklılıklarının doğurduğu sonuçlara değinmiştir. Ayrıca heyet bu ayetin Bakara 2/282 ve;

" فَاِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَاَشْهِدُوا ذَوَيْ عَدْلٍ مِنْكُمْ وَاَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلّٰهِ ذٰلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً/*Sürelerinin sonuna ulaştıklarında onları ya uygun biçimde tutun yahut onlardan uygun biçimde ayrılın; içinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin. İşte Allah'a ve âhiret gününe inananlara öğütlenen budur. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa ona Allah kendisine bir çıkış yolu gösterir."*[381]

ayetiyle neshedildiği yönündeki görüşlere de yer vermiştir fakat ayetin mensûh olup olmadığı noktasında herhangi bir görüşü tercih etmemiştir.[382]

Tüm bunlardan anlaşıldığı üzere Elmalılı, Mâide 5/106. ayetteki "Sizden olmayan, başka iki kişi." ifadesinin Bakara 2/282. ayette geçen "Erkeklerinizden iki kişiyi şahit tutun…Razı olduğunuz şahitlerden." ifadesiyle *tahsîs* edildiğini savunurken heyet açıkça böyle bir hükme varmış gözükmemektedir.

---

[379] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 3, s. 386.
[380] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.
[381] Talâk 65/2.
[382] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 2, s. 352-357.

Biz taraflardan biri ayetin mensûh olduğunu belirtirken diğerinin herhangi bir değerlendirme yapmamasını bir görüş ayrılığı olarak değerlendiriyoruz. Bu sebeple ilgili ayet-i kerimeleri bu başlık altında incelemeye tabi tutmuş bulunuyoruz.

3.3.6. Nûr 24/3

اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ''/*Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.''*

Elmalılı, Nûr 24/3. ayetin tefsirini yaparken bazı âlimlerin bu ayetin evlilikle ilgili mutlak ifadeli emirler barındırması sebebiyle, Nisâ 4/3.[383] ayette yer alan '' فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ/Beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın.'' ve Nûr 24/32.[384] ayette bulunan ''وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصّٰالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ''/İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin.'' anlamındaki ayetlerin umumuyla neshedildiği yönünde görüş beyân ettiklerini anlatır.[385]

Mu'tezilî âlimlerden Ebû Alî el-Cübbâî'nin de (ö. 303/915) ilgili ayetin icmâ ile neshedilmiş olduğunu öne sürdüğünden bahseden Elmalılı, neshe kail olanların nâsih olarak addettikleri ayetlerin, mutlak ifadeli emirler içerdiğini ve;

اَلزَّانِي لَا يَنْكِحُ اِلَّا زَانِيَةً اَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا اِلَّا زَانٍ اَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذٰلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ''/*Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır.''*

mealindeki Nûr 24/3. ayetin icmâ ile mensûh olduğu görüşünün kendi içinde birtakım sorunlar taşıdığını ortaya koymaya çalışmaktadır.[386]

---

[383] وَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامٰى فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنٰى وَثُلٰثَ وَرُبَاعَ فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ '' ذٰلِكَ اَدْنٰى اَلَّا تَعُولُوا/*Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.''*

[384] وَاَنْكِحُوا الْاَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصّٰالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ اِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ''/*İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lütfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir.''*

[385] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 18.

[386] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.

Elmalılı bu meyanda işe öncelikle "Hz. Ebûbekir, Ömer ve Ali gibi zatların zıt görüşte olduğu bir meselede icmâ olamaz." diyerek Cübbâî'nin tezini çürütmeye cihetine gitmekle başlamaktadır. Sonrasında ise nâsih olduğu söylenen ayetlerdeki "evlenin" ve "evlendirin" emirlerinin genel manalı ifadeler olduğu görüşünü ele alan müellif, bunu kabul etmekle beraber buradaki evlenmelerin ancak şer'î bir engel bulunmayanlarla yapılacak evlilikler olduğunu hatırlatmaktadır. Bu nedenle de ilgili ayetlerde mutlak ifadeler bulunmasına karşın nasıl ki nesep, evliliğe mâni olan unsurlardan biri olmayı sürdürüyorsa, zinanın da evliliği engelleyici unsur olarak devam etmesi imkân dahilindedir. Yani evlenilmesi haram olanlara, bu ayette zikredilen zinadan ötürü haram kılınma da dâhil edilebilir. Böyle bir ihtimal bulunuyorken de ayetin neshedilmiş olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olamayacaktır.[387]

Elmalılı bu yorumlamalarının ardından bu surenin ilk ayetine atıf yaparak ona "Bir sure ki, indirdik ve farz kıldık." anlamını vermekle, bu ifadelerin Nûr suresinde mensûh ayet bulunmadığını bildirmek için getirildiğini savunmaktadır.[388]

Tüm bu anlatımların üzerine Nûr 24/3. ayeti muhkem olarak kabul ettiği anlaşılan Elmalılı'nın, kendi nesh anlayışı bağlamında bu ayeti; müşrikler, zinayı helal kabul edip hafife alanlar, bir de böyle olmayan kimseler olmak üzere üç grup insan özelinde değerlendirmeye tabi tuttuğu görülmektedir.[389]

Elmalılı, bu kişilerin yapacağı evliliğin hükmü hakkında ilk olarak herhangi bir mümin erkeğin veya mümine kadının, müşrik bir erkek veya müşrike bir kadınla yapacağı nikahın sahih olmayacağını, bu kişilerin birbirilerine kesinlikle haram olacağını ve bu birlikteliğin de zina vasfı taşıyacağını ifade eder.[390]

İkinci olarak zinakâr erkek ve zinakâr kadın, zinayı helal gören veya hafife alan sınıftan ise, bu kimselerin haram olanı helal kabul ettikleri veya hafife aldıkları için kafir sayılacaklarını ve böylece bunların müşrik hükmüne dahil olacaklarını belirten

[387] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, gös. yer.
[388] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. 6, s. 18.
[389] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. 6, s. 19.
[390] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* c. 6, s. 19.

Elmalılı'ya göre bu kişilerin nikahları nikah olmaz, kesinlikle haramdır, hatta müşrik nikahı gibidir. Ancak gerçekten tövbe etmiş olanlar bu hükümlerin dışındadır.[391]

Müellif bu kişilerin nikahları hakkında son olarak;

"Eğer bu kimseler zinayı helal saymayarak ve hafife almayarak, başlarından hiç evlilik geçmeksizin yapmış ise iffet sahibi müminlerin bunları nikahlamaları tahrîmen mekruhtur. Ancak bununla beraber nikahları da sahih olur."

demektedir.[392]

Elmalılı mensûh olmadığını savunduğu bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır:

"İffet ve namusu olanlar, zâniyeden nefret eder, nikahına tenezzül eylemez de onu nikah etse etse, bir zinakâr yahut zinadan sakınmamak âdetleri olduğu cihetle bir müşrik nikah eder."[393]

Elmalılı'nın ilgili ayeti yorumlama çabalarından onun Nûr 24/3 ve Nûr 24/32. ayetleri *telîf* ederek nesh iddialarına karşı çıktığı görülmektedir.

Heyet ise Nûr 24/3. ayetle ilgili açıklamalarında nikâh kelimesini, evlenme akdi olarak anlayan iki grubun farklı yorumlarına yer vermektedir. Birinci grubun görüşü şu şekildedir:

"'Zina etmiş olan kimse ile mümin evlenemez, evlenirse akit feshedilir. Bu hüküm halen devam etmektedir.' diyen birkaç müçtehide karşı daha çok sayıda fıkıhçıya göre hüküm, bu surenin 32. ayeti ile neshedilmiştir. Zina etmekte olan birisi ile evlenmek haram olmakla beraber nikâh feshedilmez."[394]

Heyetin aktardığı bu ilk görüşe göre Nûr 24/3. ayetin hükmü kaldırılmıştır. Ayrıca görüş sahiplerince haramlıkla birlikte nikahın feshedilmeyişinin dile getirilmesi bu kişilerin nazarında zina edenlerle evliliğin cevazı konusunda zımnî bir kabul gibi görünmektedir.

---

[391] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 19, 20.
[392] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 20.
[393] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 6, s. 17.
[394] Heyet, *Kur'an Yolu*, c. 4, s. 52.

Heyetin aktardığı ikinci grubun görüşü ise şu şekildedir:

"*Nesh söz konusu değildir. Zina etmiş olsa bile tövbe etmiş, nefsini ıslah etmiş bulunan bir mümine zinakâr (zânî) denmez ve bunlarla evlenmekte bir sakınca yoktur. Ayette zânî dendiğine göre bundan maksat zinaya devam edenlerdir veya zina ettikten sonra âdet görüp temizlenmemiş kadınlardır. Bunlarla evlenmek haramdır, çirkindir, sâlih bir mümine yakışmaz, bunu yapsa yapsa zinakârlarla müşrikler yapar.''*[395]

Bu anlatılanlara göre ise Nûr 24/3. ayetin hükmü halen yürürlüktedir. Ayette zânî diye vasıflananlar zinaya devam edenlerdir ya da zina ettikten sonra âdet görüp temizlenmemiş kadınlardır. Yoksa tövbe etmiş mü'mineler değildir.

Nihayetinde Elmalılı Nûr 24/3. ayetin Nisâ 4/3 ve Nûr 24/32. ayetlerle neshi konusunu geniş bir şekilde ele almış, ayetin nasıl anlaşılması gerektiğine dair kendi benimsediği manayı açıklamış ve neticede her iki ayeti *telîf* ederek Nûr 24/3. ayetin neshedilmediği kanaatine varmıştır.

Heyet ise nikâh kelimesine evlenme akdi manasını verenlerin bu ayetin neshiyle ilgili yorumlarına yer vermekle beraber serdedilen görüşler arasında bir tercih yapmamıştır.

[395] Heyet, *Kur'an Yolu*, gös. yer.

SONUÇ

Kimi zaman bir ayet-i kerimenin, kimi zaman bir hadis-i şerifin, kimi zamansa yürürlükteki bir uygulamanın sonradan gelen şer'î bir hükümle ortadan kaldırılmasından ibaret olan nesh hadisesi; Tefsir, Fıkıh, Hadis gibi birçok alanı ilgilendiren bir hadise olması[396] sebebiyle, eskiden beri bu alanların uzmanları tarafından önemsenmiş ve yapılan yorumlamalarda nazar-ı dikkate alınmış; müfessirlik ya da fakihlik iddialarıyla ortaya çıkan kimselerden de hata yapmalarını önlemek adına nesh bilgisine sahip olmaları beklenmiştir.

Hal böyle olunca bir süre sonra bu önemli mesele âlimlerce müstakil bir ilim dalı olarak etüt edilmeye başlanmıştır. Bunun doğal sonucu olarak da nesh hakkında birbirinden kıymetli eserler yazılmış, akademik çalışmalar yapılmıştır. Günümüz itibariyle elimizde bulunan nesh literatürü bunun en büyük göstergesidir.

Tüm bunlara rağmen nesh sahasının tartışmalardan izole bir saha olduğunu söyleyemeyeceğiz. Her dönemde aktüel olan bu mesele hakkında söz söyleyenleri, neshi kabul edenler, neshi kabul etmeyenler ve neshin şeriatler arasında olduğunu; Kur'an'da mensûh ayet bulunmadığını savunanlar olarak üç sınıfta ele almak mümkündür. Nesh tartışmaları genellikle bu üç sınıf arasında yaşanmıştır.

Bunun yanında klasik dönem uleması daha çok mensûh olarak kabul edilen ayetlerin sayısını tartışmışlarken, modern dönemde ise neshin ayetler arasında değil de şeriatler arasında olduğu fikri daha çok dillendirilmiş ve gün geçtikçe genel kabule mazhar olmaya başlamıştır.

Burada şunu da ifade etmeliyiz ki dinî kaygılardan çok kişisel çıkar elde etmek, kendi grup ya da görüşünü öne çıkarmak amacıyla, bilerek veya bilmeyerek bu meseleyi akâid meselesine dönüştüren bazı kimseler, söz konusu tartışmaları iyice içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Hatta bu kimseler yüzünden nesh tartışmalarının sonu asla gelmeyecek, bu konuda bir ittifak sağlanamayacak gibi gözükmektedir.

---

[396] Muhammet Altaytaş, "Kasîde-i Nûniyye ve Şerhlerinde Önceki Şeriatların Neshi Meselesi", s. 36.

Biz bu çalışmamızla, söz konusu tartışmaların modern dönemde ülkemizdeki seyrini, incelediğimiz iki eser özelinde takip etmeye çalıştık.

Öncelikle nesh kavramının ıstılah manası olarak, "Şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılması" şeklinde yapılan tanım *"Hak Dini Kur'an Dili" ve "Kur'an Yolu"* adlı eserlerde kabul edilmektedir diyebiliriz.

Bunun yanında her iki eserde de imanî konular içeren, ebedilik ifade eden, haber verme amacı taşıyan naslarda neshin tahakkuk etmeyeceği; bunun sonucu olarak ebediyetle kayıtlı olmayan ve emir, yasak ifade eden naslarda ise neshin gerçekleşebileceği gibi klasik tefsir ulemasınca kabul edilegelen hususların müelliflerimizce de kabul edildiği görülmüştür.

Neshin Kur'an ayetlerinde cereyanı ise Elmalılı tarafından kabul edilirken, Kur'an Yolu tefsirinde uygulamalara son şeklinin verilmesi gibi istisnaî durumlar haricinde kabul edilmemektedir. Bu yüzden söz konusu tefsirde neshe gitmektense genellikle ayetleri *tevîl* etme, birbirine zıt gibi görülen kısımları *telîf* etme seçeneğini tercih eden *"Kur'an Yolu"* tefsirinin müelliflerinden oluşan heyet, her ayetin başka zaman ve zeminlerde uygulama sahası bulunursa hükümlerinin işletilebileceğini savunmuştur ve neshin daha çok geçmiş dinlerin İslam'la neshedilmesinden ibaret olduğunu iddia etmiştir.

Böylece Elmalılı'nın nesh anlayışının Kur'an'da mensûh ayet bulunmasını mümkün gören cumhur ulemanın nesh anlayışına benzediğini söyleyebiliriz. Kur'an Yolu müellifleri ise neshi büyük oranda şeriatlerin neshinden ibaret görmeleri sebebiyle sanki el-İsfahânî'nin nesh anlayışını benimsemiş gibi gözükse de çalışmamızda da örneklerini verdiğimiz üzere mevcut mushafta mensûh olarak kabul ettikleri 2 ayet bulunmaktadır. Bu durumsa onları el-İsfahânî'nin anlayışından bir miktar da olsa uzaklaştırmaktadır.

Burada şunu ifade etmek istiyoruz ki her ne kadar Elmalılı ve heyet nesh konusunda geride belirttiğimiz üzere usûl açısından bazı farklı anlayışlara sahip olsalar da mensûh olarak kabul ettikleri ayet sayısı birbirine oldukça yakındır.

Çalışmamız boyunca her iki eserin müelliflerinin nesh konusuna değindikleri 38 ayet tespit edebilmiştik.

Elmalılı bu 38 ayet içerisinden 7'sinde görüş belirtmemiştir. O eserinde 31 ayette neshin pratik yönüyle ilgili çıkarımlarda bulunmuştur. Heyet ise bu 38 ayetten 4'ü dışında hepsinde neshe değinmiştir. Böylelikle heyet tefsirinde 34 ayette neshin uygulanışıyla alakalı malumat vermiştir.

Elmalılı nesh konusuna değindiği 31 ayetten 5 tanesini mensûh olarak addetmektedir. Bunlar; Bakara 2/115, Bakara 2/180, Bakara 2/234, Bakara 2/240 ve Mücâdele 58/12. ayetlerdir. Geriye kalan 26 ayet ise muhkemdir.

Heyet ise tefsirinde neshe temas ettiği 34 ayet içinde yalnızca 2 ayetin mensûh olduğuna kanidir. Bunlar; Bakara 2/240 ve Mücâdele 58/12. ayetlerdir. Bunun yanında heyet, 3 ayette nesh ihtimallerine dair karşılıklı görüşleri aktarsa da bu görüşler arasında bir tercih yapmamıştır. Bahsettiğimiz ayetler; Mâide 5/2, Mâide 5/106 ve Nûr 24/3. ayetlerdir. Heyete göre nesh tartışmalarına değindiği 34 ayetten 29 tanesi kesinlikle muhkemdir. Geriye kalan 5 ayetten 3'ü hakkında tercih yapmaktan kaçınan heyet 2 ayeti ise mensûh kabul etmektedir.

Sonuç itibariyle bu çalışma boyunca edindiğimiz kanaate göre; geçmişte çelişik olarak algılandığı için nesh iddiasıyla çözülmeye çalışılan bazı durumlar *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* tefsirlerinde olabildiğince neshe başvurulmadan, ayetlerin işlevselliği korunarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu esnada her iki eserin müellifleri tarafından oldukça önemli ve takdire şayan bir anlama çabası ortaya konulmuştur.

Bu uğurda ayetler yorumlanırken her ayete olabildiğince geniş bir bakış açısıyla yaklaşılmış, hemen neshe gitme seçeneği değerlendirilmemiş ve bazı ayetlerin ilerleyen zamanlarda hükmünün geçerli olabileceğine vurgular yapılmıştır.

Elmalılı ve heyet ayetleri yorumlamaları esnasında ilk olarak nesh cihetine gitmektense ayetleri bundan "kurtaracak" bir takım çıkış yollarına başvurmuşlardır.

Bu bağlamda Elmalılı neshi iddia edilen ayetlere yaklaşırken 6 defa *telîf*, 4 defa *beyân*, 3'er defa *tevîl* ve *tahsîs*, 2 defa da *tefsîr* seçeneğini kullanarak neshe gitmekten kaçınmıştır.

Heyet ise 8 defa *telîf*, 5 defa *tevîl*, 3 defa *tahsîs*, 2 defa *beyân* ve 1'er defa *tefsîr*, *usûl* ve *ilkesel* açıdan mensûh oldukları iddia edilen ayetlere açıklamalar getirerek bu iddiaları reddetmiştir.

Yazılışlarının arasından 65 yıl geçmesine rağmen eserlerdeki mensûh ayet sayıları abartılı bir şekilde artmış ya da eksilmiş değildir. Esasen ilk bakışta usûl açısından birbirlerinden farklı birtakım benimseyişleri olduğu gözlemlenen Elmalılı ve heyetin birçok ayette ortak kanaate sahip olmaları ise dikkat çeken bir diğer husustur.

Son olarak *"Hak Dini Kur'an Dili"* ve *"Kur'an Yolu"* tefsirlerinde müelliflerin neshe yaklaşımlarının toplu bir şekilde çalışmamızın "Ekler" kısmında verildiğini hatırlatmak istiyoruz.

KAYNAKÇA

Albayrak, Halis, "Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu,* TDV Yay., *(4-6 Eylül 1991*), Ankara, 1993.

Muhammet Altaytaş, "Kasîde-i Nûniyye ve Şerhlerinde Önceki Şeriatların Neshi Meselesi", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* S: 11, Edirne, c. 6, 2016.

Apaydın, Yunus, "Kıyas", *DİA*, TDV Yay., Ankara, c. 25, 2002.

Atalay, Orhan, "Kur'an'ın Başka Dillere Çevrilmesi Ekseninde Ortaya Çıkan Tartışmaların Tarihsel Arka Plânı", *Kur'an Mealleri Sempozyumu -Eleştiriler ve Öneriler- (24-26 Nisan 2003) DİB Yay.,* İzmir, c. 1, 2007.

Aydar, Hidayet, "Muavvizeteyn Üzerine Bir Değerlendirme", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 11, İstanbul, 2005.

Aydar, Hidayet, *Kur'an- Kerim'in Tercümesi Meselesi*, Yeni Zamanlar Yay., İstanbul, 2014.

Bilgin, Mustafa, "Hak Dini Kur'an Dili", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, c. 15, 1997.

Cebeci, Lütfullah, "İsfahânî, Ebû Müslim" *DİA*, TDV Yay., Ankara, c. 22, 2000.

Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1968.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü,* Ank. Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1971.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl,* Vizâratü'l Evkâf el-Kuveytiyye, 1994.

Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es- Sıhâh,* Dâr-u'l İlm, Beyrut, 1987.

Cündioğlu, Dücane, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*, Kapı Yay., İstanbul, 2014.

Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usulü*, MÜİF Vakfı Yay., İstanbul, 2010.

Çetin, Abdurrahman, "Nesh", *DİA*, TDV Yay., İstanbul, c. 32, 2006.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü*, MÜİF. Vakfı Yay., İstanbul, 2010.

Düzdağ, M. Ertuğrul, *Mehmet Akif Ersoy Tefsir Yazıları ve Vaazlar*, DİB Yay., Ankara, 2013.

Ensârî, Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâr-u Sadır, Beyrut, 1993.

Erdoğan, Mehmet, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV., İstanbul, 2017.

Ersöz, İsmet*, Elmalılı Hamdi Yazır ve Tefsirinin Özellikleri*, *TDV Yay.*, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Sempozyumu, Ankara, 1993.

Ertürk, Mustafa, "Haber-i Vâhid", *DİA,* TDV Yay., Ankara, c. 14, 1996.

Ezherî, Muhammed b. Ahmed Ebû Mansûr, *Tehzîbü'l-Lügâ*, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l Arabî, Beyrut, 2001.

Gazâlî, Hüccetü'l İslam Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-Usûl*, Dâr-u'l Kütübi'l İlmiyye, 1993.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, Beyân Yay. İstanbul, 2017.

Hanbelî, Şâkir, *Fıkıh Usulü* (trc: Mustafa Yıldırım), İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İzmir, 2010.

Hayyân, Mevlâ el-Hasen b. el-Hüseyin, "Ahkâmu'l-Kur'ân İlmi: Doğuşu, Gelişimi ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma" (trc: Mustafa Şentürk, Mine Özer, Narin Yavuz), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S: 22, 2013.

Hâzimî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzim, *Kitâbü'l-İʿtibâr Fî Beyâni'n-Nâsih Ve'l-Mensûh Mine'l-Âsâr,* Dâiratü'l Meârif el-Osmâniyye, Haydarâbât, Tarihsiz.

Heyet, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB Yay., Ankara, 2007.

https://www.diyanet.tv/hak-dini-kuran-dili-yeniden-basildi.

Isfahânî, Râğıb, *el- Müfredât fî Ğarîbi'l- Kur'ân*, Dâr-u'l Kalem, Beyrut, 1991.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azîm,* Dâr-u'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, Tarihsiz.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâr-u'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2003.

İbnü'l-Cevzî, Cemâluddin Abdurrahman bin Ali bin Muhammed Ebû'l Ferec, *Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, Şirket-ü Ebna-i Şerif el- Ensârî, Beyrut, 2001.

İlhan, Avni, "Bedâ", *DİA*, TDV Yay., Ankara, c. 5, 1992.

Karadağ, Ahmet, "Elmalılı Hamdi Yazır'ın Nesh Anlayışı", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 1, Malatya, c. 8, 2017.

Kattân, Mennâ, *Mebâhis Fî Ulûmil Kur'an,* Müesseset-ü'r-Risale, Beyrut, 1998.

Kaya, Remzi, "Nesh terimi ve muhtevası", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, S: 5, 1987.

Kazvinî, İbn-ü'l Faris, *Mu'cem-ü Mekayis-ü'llüğa*, Dâru'l-Fikr, 1989.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an,* Müessesetü'r- Risale, Beyrut, 2006.

Kurtubî, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *en-Nâsih ve'l Mensûh,* Dâr-u'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1986.

Kurtubî, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm,* Dâru'l Âfâki'l Cedîde, Beyrut, Tarihsiz.

Mahallî, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed - es-Suyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *Tefsirü'l Celâleyn*, Şifa Yay., İstanbul, 2015.

Mekkî bin Ebî Talib, Ebû Muhammed Mekkî el-Kaysi, *el-İzâh li Nâsihi'l-Kur'an ve Mensûhihi*, Daru'l-Menâre, Cidde, Tarihsiz.

Nesefî, Ebu'l Berekât, *Medariku't- Tenzil ve Hakaiku't-Te'vîl*, Dâr-u İbn-i Kesîr, Beyrut, 2017.

Nîsâbûrî, Hâkim, *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklîl*, Dâru'd-Da've, İskenderiye, Tarihsiz.

Onay, Ahmet, "Kur'an Yolu" İsimli Türkçe Meal ve Tefsir Üzerine Söyleşi", *Diyanet Aylık Dergi*, S: 163, Temmuz 2004.

Özel, Mustafa, "Elmalılı'nın Mealinin Bazı Özellikleri", *Diyanet İlmi Dergi* (*Kur'an Özel Sayısı)*, 2012.

Özel, Mustafa, "Elmalılı'nın Tefsir Metodolojisi, *Diyanet İlmî Dergi*, S: 3, Ankara, c. 51, 2015.

Özel, Mustafa, "Hak Dini Kur'an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar", *İslami Araştırmalar Dergisi*, S: 1, c. 14, 2001.

Özgel, İshak, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır Tefsirinde Çeviri Etiği ve Teknikleri", *EKEV Akademi Dergisi -Sosyal Bilimler-*, S: 62, Erzincan, c. 19, 2015.

Özgel, İshak, "Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Tefsiri ve Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S: 19-20, c. 5, 2012.

Öztürk, Mustafa, *Meal Kültürümüz,* Ank. Okulu Yay., Ankara, 2011.

Paçacı, Mehmet, *Kur'an'a Giriş*, İSAM Yay., İstanbul, 2010.

Paksüt, Fatma, "Merhum Dayım Hamdi Yazır", *Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu* (4-6 Eylül 1991), TDV Yay., Ankara, 1993.

Sabbağ, Muhammed b. Lütfi, *Tefsir Usulü Araştırmaları* (çev. Ömer Dumlu), Anadolu Yay., İzmir, 1999.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't- Tefâsîr*, el- Mektebetü'l- Asriyye, Beyrut, 2017.

Sarıçam, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, DİB Yay., Ankara, 2011.

Sedûsî, Katade b. Dıâme, *en- Nâsih ve'l- Mensûh*, Müessesetü'r-Risale, Şam, 1998.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed, *el-İtkân fî Ulûmi'l Kur'an,* Mektebet-ü Dâr-i't- Türâs, Kâhire, 2010.

Şaban, Zekiyyüddin*, Usûlü'l- Fıkhi'l- İslâmî,* İrşad Kitapevi, İstanbul, 2016.

Şatıbî, İbrâhim b. Mûsâ, *el- Muvafakât,* Dâr-u İbn Hazm, Beyrut, 2014.

Şentürk, Mustafa, "Endülüs'te Tefsir Kültürü", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S: 21, Çorum, c. 11, 2012.

Şentürk, Mustafa, "Kur'ân'da Toplumsal Değişme Olgusu -Disiplinlerarası Bir Giriş Denemesi-", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, S: 2, Konya, c. 14, 2014.

Şentürk, Mustafa, "Modern Dönemde Kur'ân'ın Türkçeye Çevrilmesi Mâcerası Zeki Mugâmiz'in Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercemesi", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -2-*, 2013.

Şerîf Cürcânî, Ebû'l Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid, *et-Ta'rîfât,* Dâr-u'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1983.

Şimşek, Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele,* Kitap Dünyası, İstanbul, 2016.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Elmalılı Muhammed Hamdi", *DİA*, c. 11, 1995.

Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yay., İstanbul, 2014.

Yücel, Ahmet, "Müttefekun Aleyh", *DİA*, TDV Yay., Ankara, c. 32, 2006.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ, *Tacü'l Arûs Min Cevâhiri'l Kâmûs*, Dar-u'l Hidâye, Beyrut, Tarihsiz.

Zebidî, Muhammed Murteza, *Tacü'l Arûs Min Cevâhiri'l Kâmûs*, Dar-u'l Hidâye, Beyrut, Tarihsiz.

Zerkeşî, Bedreddin, *el- Burhân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, Dar-u'l Marife, Beyrût, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'an*, Matbaa-i Îsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâhu, Kahire, Tarihsiz.

EKLER

EK-1: Hak Dini Kur'an Dili ve Kur'an Yolu'nda Nesh Tablosu:

Sıra No	Nesh İddiası	Elmalılı'nın Değerlendirmesi	Heyetin Değerlendirmesi
1-	Bakara 2/109-Mensûh Tevbe 9/29-Nâsih	Mensûh değil Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Telîf* ediyor
2-	Bakara 2/178-Mensûh Mâide 5/45-Nâsih	Mensûh değil *Tefsîr* ilişkisi var	Mensûh değil *Beyân* ilişkisi var
3-	Bakara 2/183,184-Mensûh Bakara 2/185-Nâsih	Mensûh değil *Beyân* ile *telîf* ediyor	Mensûh değil *Telif* ediyor
4-	Baraka 2/190-Mensûh Tevbe 9/36, Hac 22/39-Nâsih	Mensûh değil *Telîf* ediyor	Mensûh değil *Telîf* ediyor
5-	Bakara 2/240-Mensûh Bakara 2/234, Nisâ 4/12-Nâsih	Mensûh	Mensûh
6-	Bakara 2/256-Mensûh Tevbe 9/73,123-Nâsih	Mensûh değil *Tevîl* ediyor	Mensûh değil *Tevîl* ediyor
7-	Bakara 2/274-Mensûh Bakara 2/271,272,273 ve Tevbe 9/60- Nâsih	Mensûh değil *Telîf* ediyor	Mensûh değil Görüş belirtmiyor
8-	Bakara 2/282-Mensûh Bakara 2/283-Nâsih	Mensûh değil *Usûlden* itiraz ediyor	Mensûh değil Görüş belirtmiyor

9-	Bakara 2/284-Mensûh Bakara 2/286-Nâsih	Mensûh değil *Tevîl* ediyor	Mensûh değil *Tevîl* ediyor
10-	Âl-i İmrân 3/102-Mensûh Teğâbun 64/16-Nâsih	Mensûh değil *Beyân* ilişkisi var	Mensûh değil *Beyân* ilişkisi var
11-	Nisâ 4/8-Mensûh Nisâ 4/11,12-Nâsih	Mensûh değil Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Tevîl* ediyor
12-	Nisâ 4/15,16-Mensûh Nûr 24/2-Nâsih	Mensûh değil *Tahsîs* ilişkisi var	Mensûh değil *Tahsîs* ilişkisi var
13-	Nisâ 4/48, 116-Mensûh Nisâ 4/93-Nâsih	Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Tevîl* ediyor
14-	Mâide 5/13-Mensûh Tevbe 9/5,29, Enfâl 8/58-Nâsih	Mensûh değil *Mübhemi beyân* ilişkisi var	Mensûh değil *İlkesel* açıdan itiraz ediyor
15-	Mâide 5/42-Mensûh Mâide 5/49-Nâsih	Mensûh değil *Tevîl* ediyor	Mensûh değil *Tevîl* ediyor
16-	A'râf 7/199-Mensûh Tevbe 9/60-Nâsih	Mensûh değil Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Telîf* ediyor
17-	Enfâl 8/65-Mensûh Enfâl 8/66-Nâsih	Mensûh değil *Telîf* ediyor	Mensûh değil *Telîf* ediyor
18-	Yûnus 10/41-Mensûh Cihadı emreden ayetler-Nâsih	Mensûh değil Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Telîf* ediyor

19-	Nahl 16/126-Mensûh Cihadı emreden ayetler-Nâsih	Mensûh değil Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Telîf* ediyor
20-	Ankebût 29/46-Mensûh Cihadı emreden ayetler-Nâsih	Mensûh değil Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Telîf* ediyor
21-	Câsiye 45/14-Mensûh Cihadı emreden ayetler-Nâsih	Mensûh değil *Telîf* ediyor	Mensûh değil Görüş belirtmiyor
22-	Muhammed 47/4-Mensûh Tevbe 9/5, Enfâl 8/57,67-Nâsih	Mensûh değil *Tefsir* ediyor	Mensûh değil *Tefsir* ediyor
23-	Necm 53/39-Mensûh Müddessir 74/38-Nâsih	Mensûh değil *Usûlden* itiraz ediyor	Mensûh değil Görüş belirtmiyor
24-	Mücâdele 58/12-Mensûh Mücâdele 58/13-Nâsih	Mensûh	Mensûh
25-	Ğâşiye 88/21, 22-Mensûh Tevbe 9/5-Nâsih	Mensûh değil Görüş belirtmiyor	Mensûh değil *Tevîl* ediyor
26-	Tekâsür 102/1, 2-Mensûh Kabir ziyaretiyle ilgili hadis-Nâsih	Mensûh değil *Beyân* ilişkisi var	Mensûh değil Görüş belirtmiyor
27-	Kâfirûn 109/6-Mensûh Tevbe 9/5-Nâsih	Mensûh değil *Telîf* ediyor	Mensûh değil *Usûlden* itiraz ediyor
28-	Bakara 2/115-Mensûh Bakara 2/144-Nâsih	Mensûh	Mensûh değil *Tahsîs* ediyor

29-	Bakara 2/180-Mensûh Nisâ 4/11, 12-Nâsih	Mensûh	Mensûh değil *Tahsîs* ediyor
30-	Bakara 2/234-Mensûh Talak 65/4-Nâsih	Mensûh	Mensûh değil Görüş belirtmiyor
31-	Mâide 5/2-Mensûh Bakara 2/191-Nâsih Tevbe 9/17, 28'le-Tahsîs	Kısmen Mensuhtur Kısmen *Tahsîs* ediyor	Tercih yapmıyor
32-	Mâide 5/106-Mensûh Bakara 2/282-Nâsih	Mensûh değil *Tahsîs* ediyor	Tercih yapmıyor
33-	Nûr 24/3-Mensûh Nisâ 4/3 ve Nûr 24/32-Nâsih	Mensûh değil *Telîf* ediyor	Tercih yapmıyor

EK-2: Çalışmada Ele Alınan Ayetlerin Muhteva Tablosu

Sıra No	Nesh İddiası: Mensûh	Nesh İddiası: Nâsih
1-	Bakara 2/109: "Ehl-i kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah hükmünü ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir."	Tevbe 9/29: "Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."
2-	Bakara 2/178: "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında kısas size gerekli kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın. Ancak her kime, kardeşi tarafından bir şey bağışlanırsa artık ona hakkaniyetle uymalı ve diyeti ona güzellikle ödemelidir. Bu, rabbinizden bir hafifletme, bir rahmettir. Bundan sonra kim haddi aşarsa ona elem verici bir azap vardır."	Mâide 5/45: "Tevrat'ta İsrâiloğulları'na, 'Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş... ve yaralamalara da birbirine kısas vardır. Kim kısası bağışlarsa bu kendisi için bir kefâret olur. Ve her kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zalimlerin ta kendileridir' diye yazdık."
3-	Bakara 2/183,184: "Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi sakınasınız diye sizin üzerinize de sayılı günlerde oruç yazıldı. İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir	Bakara 2/185: "O (sayılı günler), doğruyu eğriden ayırma, gidilecek yolu bulma konusunda açıklamalar ve insanlara rehber olarak Kur'an'ın indirildiği ramazan ayıdır. Artık sizden kim bu aya yetişirse onu oruçlu geçirsin. Kim de

	yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilirseniz- sizin için daha hayırlıdır.”	hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar. Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük çekmenizi istemiyor. Sayıyı tamamlamanız, sizi doğru yola iletmesine karşı Allah’ın ululuğunu dile getirmeniz ve umulur ki şükredersiniz diye (uygun hükümler gönderiyor).”
4-	Bakara 2/190: “Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın, fakat aşırılığa sapmayın; Allah aşırılığa sapanları sevmez.”	Tevbe 9/36: “Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.” Hacc 22/39: “Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi. Allah onları muzaffer kılmaya elbette kādirdir.”
5-	Bakara 2/240: “İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler. Onlar çıkar giderlerse kendiliklerinden yaptıkları uygun	Bakara 2/234: “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde

	şeylerde sizin için bir vebal yoktur. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”	yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” Nisâ 4/12: “Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, anası, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah’ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir.”
6-	Bakara 2/256: “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”	Tevbe 9/73,123: “ Ey peygamber! İnkârcılara ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran; onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!” “Ey iman edenler! İnkârcılardan hemen yakınınızda bulunanlarla savaşın. Onlar sizin çetin gücünüzü görsünler. Biliniz ki Allah, buyruğuna karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”

7-	Bakara 2/274: “Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık olarak hayra sarfedenler için rableri nezdinde ecirleri vardır; onlar için ne korku olacak ne de üzüleceklerdir.”	Bakara 2/271,272,273: “Sadakaları açık olarak verirseniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınızı düşürür. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” “Onları doğru yola iletmek senin üzerine borç değildir, fakat Allah dilediğini doğru yola iletir. Hayır için yaptığınız her harcama kendiniz içindir. Verdiklerinizi ancak Allah rızâsı için verirsiniz. Hayır için yaptığınız her harcamanın karşılığını da hiçbir haksızlığa uğramaksızın tam olarak alacaksınız.” “Kendilerini Allah yoluna adadıklarından seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir.” Tevbe 9/60: “Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah

		yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."
8-	Bakara 2/282: "Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah'tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu	Bakara 2/283: "Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah'tan korksun. Tanıklığı gizlemeyiniz. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir."

	yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış veriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirseniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."	
9-	Bakara 2/284: "Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kādirdir."	Bakara 2/286: "Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz; lehinde olanı da kendi kazandığıdır, aleyhinde olanı da kendi kazandığıdır. Rabbimiz! Unutur veya yanılırsak bizi cezalandırma! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme! Üstesinden gelemeyeceğimiz şeyleri üzerimize yükleme! Bizi bağışla, ayıplarımızı ört ve bize rahmetinle muamele buyur! Sen bizim sahibimiz ve yardımcımızsın; artık inkârcı topluluğa karşı bize yardım et!"
10-	Âl-i İmrân 3/102: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin."	Teğâbun 64/16: "O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarırsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."

11-	Nisâ 4/8: “(Vâris olmayan) yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa bundan, onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.”	Nisâ 4/11,12: “Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. İkiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.” Nisâ 4/12: “Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, anası, babası ve çocukları bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi

		varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."
12-	Nisâ 15,16: "Kadınlarınızdan çirkin fiilde bulunanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye yahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde tutun." "İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir."	Nûr 24/2: "Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Müminlerden bir grup da onlara uygulanan cezaya tanık olsun."
13-	Nisâ 4/48,116: "Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur." "Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz, ondan başkasını dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a ortak koşan büsbütün sapıtmıştır."	Nisâ 4/93: "Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır."

14-	Mâide 5/13: “Ahidlerini bozdukları için onları lânetledik ve kalplerini katılaştırdık. Onlar kelimelerin yerlerini değiştiriyorlar. Kendilerine bildirilenlerden (Tevrat) önemli bir kısmını da unuttular. İçlerinden pek azı hariç olmak üzere onlardan daima bir hainlik görürsün. Sen yine de onları affet, hoşgör. Çünkü Allah iyilik edenleri sever.”	Tevbe 9/5,29: “Ehl-i kitap’tan Allah’a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.” Enfâl 8/58: “Eğer bir topluluğun antlaşmayı bozacağından endişe edersen antlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez.”
15-	Mâide 5/42: “Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever.”	Mâide 5/49: “Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet, onların arzularına uyma, Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmından seni saptırmamaları için onlardan sakın (diye onu indirdik). Eğer yüz çevirirlerse bil ki Allah, (öyle istedikleri, bunu hak ettikleri için) onların bazı günahları sebebiyle başlarına bir belâ getirmek istiyordur. İnsanların birçoğu gerçekten Allah’ın yolundan çıkmışlardır.”

16-	A'râf 7/199: "Kolaylığı seç, iyi olanı emret, cahillere aldırma!"	Tevbe 9/60: "Sadakalar (zekât gelirleri) ancak şunlar içindir: Yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, âzat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda (çalışanlar) ve yolda kalmışlar. İşte Allah'ın kesin buyruğu budur. Allah bilmekte ve hikmetle yönetmektedir."
17-	Enfâl 8/65: "Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et! Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa inkâr edenlerden iki yüz kişiyi yener, sizden yüz kişi olursa bin kişiyi yener; çünkü onlar yaptıklarının bilincinde olmayan bir topluluktur."	Enfâl 8/66: "Allah sizde bir zayıflık olduğunu bildi de şu andan itibaren yükünüzü hafifletti. Artık sizden sabırlı yüz kişi olursa Allah'ın izniyle iki yüz kişiyi yener, sizden bin kişi olursa iki bin kişiyi yener. Allah sabredenlerle beraberdir."
18-	Yûnus 10/41: "Seni yalanlamaya kalkışırlarsa şöyle de: 'Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız size aittir; siz benim yaptığımdan sorumlu değilsiniz, ben de sizin yaptığınızdan sorumlu değilim.'"	Tevbe 9/5: "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır."

19-	Nahl 16/126: “Cezalandırmak isterseniz size yapıldığı kadarıyla cezalandırın, fakat sabır gösterirseniz bilin ki sabırlı davrananlar için bu muhakkak daha hayırlıdır.”	Tevbe 9/5: “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”
20-	Ankebût 29/46: “İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitap’la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün ve deyin ki: ‘Bize indirilene de size indirilene de inandık. Bizim tanrımız da sizin tanrınız da birdir. Biz O’na teslim olmuşuzdur.’”	Tevbe 9/5: “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”
21-	Câsiye 45/14: “İman edenlere söyle de Allah’ın (yargı) günlerine inanmayanları bağışlasınlar; çünkü (böyle) bir topluluğu, hak etmeleri yüzünden Allah cezalandıracaktır.”	Tevbe 9/5: “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”

22-	Muhammed 47/4: “Kâfirlerle savaşa girdiğinizde hemen öldürücü darbeyi vurun, nihayet onları çökertince esirleri sağlam bağlayın (kaçmamaları için tedbir alın). Sonra ya karşılıksız bırakırsınız yahut bedel alarak; ta ki savaş ağır yüklerini indirsin (sona ersin). İşte böyle; Allah dileseydi onları bizzat cezalandırırdı, fakat sizleri birbirinizle denemek istiyor. Allah, yolunda öldürülenlerin amellerini asla boşa çıkarmayacaktır.”	Tevbe 9/5: “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.” Enfâl 8/57,67: “Savaş esnasında eline düşerlerse onlara yaptığınla geridekileri korkut ki, belki akıllarını başlarına devşirirler.” “O yerde gerekli temizliği yapıp hâkimiyetini kuruncaya kadar bir peygamberin esirlerinin olması uygun değildir. Siz geçici dünya varlığını istiyorsunuz, oysa Allah âhireti istiyor; Allah izzet ve hikmet sahibidir.”
23-	Necm 53/39: “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”	Müddessir 74/38: “Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir.”
24-	Mücâdele 58/12: “Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir.”	Mücâdele 58/13: “Özel görüşme yapmadan önce sadaka verecek olmanızdan dolayı (vermediğiniz takdirde) korkuya mı kapıldınız? Madem bunu yapmadınız ve Allah da sizi bağışladı, o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah’a ve resulüne itaat edin. Allah yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır.”

25-	Ğâşiye 88/21,22: “Artık sen öğüt ver, çünkü sen ancak bir uyarıcısın.” “Onlara egemen bir zorba değilsin.”	Tevbe 9/5: “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”
26-	Tekâsür 102/1,2: “Çoklukla övünme yarışı sizi kabirlere varıncaya kadar oyaladı.”	Hadis-i şerif: “Ben size kabir ziyaretini yasaklamıştım. Artık ziyaret edebilirsiniz. Çünkü kabir ziyareti size âhireti hatırlatır.” (Tirmizî, Cenâiz, 60)
27-	Kâfirûn 109/6: “Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”	Tevbe 9/5: “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün, esir alın, kuşatın ve onları her geçit yerinde gözetleyin. Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın. Allah yargılayıcıdır, bağışlayıcıdır.”
28-	Bakara 2/115: “Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, çok bilgilidir.”	Bakara 2/144: “Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler onun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah

		onların yaptıklarından habersiz değildir.”
29-	Bakara 2/180: “Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vasiyette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı.”	Nisâ 4/11,12: “Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. İkiden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir.” “Yapacakları vasiyetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir. Çocukları varsa bıraktıklarının dörtte biri sizindir. Çocuğunuz yoksa sizin de, yapacağınız vasiyetten ve borçtan sonra, bıraktığınızın dörtte biri onlarındır. Çocuğunuz varsa bıraktığınızın sekizde biri onlarındır. Eğer bir erkek veya kadının, anası, babası ve çocukları

		bulunmadığı halde malı mirasçılara kalırsa ve bir erkek yahut bir kız kardeşi varsa, vasiyetten ve borçtan sonra her birinin payı altıda birdir. Bundan fazla iseler üçte bire ortaktırlar. Kimse zarar görmesin; Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."
30-	Bakara 2/234: "İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."	Talak 65/4: "Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süreleri ise doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a saygısızlıktan sakınırsa Allah ona işinde bir kolaylık verir."
31-	Mâide 5/2: "Ey iman edenler!Allah'ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağsız ve bağlı kurbanlıklara, rablerinin büyük lutuf ve rızâsını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Harâm'a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takvâ hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah'tan korkun, çünkü Allah'ın cezası çetindir."	Bakara 2/191: "Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!"

32-	Mâide 5/106: “Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki âdil kişi, şayet seyahatte iken başınıza ölüm musibeti gelmişse sizden olmayan başka iki kişi aranızda şahitlik etsin. Eğer (vasiyeti uygularken) içinize bir şüphe düşerse, bu iki şahidi namazdan sonra alıkorsunuz; ‘Bunu yakınımız hatırına da olsa hiçbir bedel karşılığında satmayız ve Allah’ın buyruğu olan bu tanıklığı asla gizlemeyiz, aksi halde apaçık günahkârlardan olacağımızda kuşku yoktur.’ diye Allah’ın adına yemin ederler.”	Bakara 2/282: “Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah’tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış veriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirseniz şüphesiz bu sizin

		yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir."
33-	Nûr 24/3: "Zina eden erkek ancak zinakâr veya müşrik bir kadınla evlenir, zina eden kadınla da ancak zinakâr veya müşrik bir erkek evlenir. Bu müminlere haram kılınmıştır."	Nisâ 4/3: "Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır." Nûr 24/32: "İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin. Yoksulluk içinde iseler Allah lutfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır. Allah'ın hazinesi geniştir, her şeyi bilmektedir."